

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZİN ADI
ERİCH FROMM VE TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ

TEZİN TÜRÜ
YÜKSEK LİSANS

ANABİLİM DALI
İLKÖĞRETİM

TEZİ HAZIRLAYAN
YAKUP SUBAŞI

ADİYAMAN / 2014

ERICH FROMM VE TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ

Yakup SUBAŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İlköğretim Anabilim Dalı

Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hacı DURAN

Adıyaman

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2014

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Hacı DURAN danışmanlığında, Yakup SUBAŞI tarafından hazırlanan “ Erich Fromm ve Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitimi ” başlıklı çalışma 24 /06/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından İlköğretim Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hacı DURAN

İmza: .....

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mustafa ÇEVİK

İmza: .....

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Yasin DOĞAN

İmza: .....

24.06/2014

Doç. Dr. İbrahim Hacı TUĞLUK
Müdür
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Erich Fromm ve Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitimi’’ başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dışecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

24 / 06 / 2014

İmza

Yakup SUBAŞI

ÖZET

ERİCH FROMM VE TÜRKİYE’DE SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ

Yakup SUBAŞI

İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2014

Danışman: Prof. Dr. Hacı Duran

20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan Erich Fromm, içinde bulunduğu modern toplumu başarılı bir şekilde gözlemleyip eserlerine aktarmıştır. “Erich Fromm Ve Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitimi” isimli bu çalışmada, Erich Fromm’un görüşleri doğrultusunda Türkiye’de okutulan 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı ele alınmıştır.

Nitel araştırma desenleri ile yapılan bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile yürütülmüştür. Verilerin toplanmasında ve analinde içerik analizi kullanılmıştır.

Çalışmada Türkiye’de okutulan 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının öğelerinden; öğrenme alanları, doğrudan verilecek olan beceriler ve değerler, kavramsal olarak ele alınmıştır.

Öğrenme alanları için kullanılan başlıklar Erich Fromm’un görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiş ve bunların Erich Fromm’un görüşleri ile ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Öğrenme alanlarının (sosyal bilgilerin) ilişkilendirildiği disiplinlerin Fromm ile ilişkisi ele alınarak sosyal bilgilerin Fromm’un görüşleri ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Ayrıca Fromm’un görüşlerine göre, sosyal bilgiler dersinin ilişkilendirildiği disiplinlerin okutulduğu yaşların bu disiplinlerin eğitimi açısından olumlu olup olmadığı değerlendirilmiştir. Doğrudan verilecek olan beceriler bölümünde 4-7. sınıflar için verilen beceriler genel olarak Erich Fromm’un görüşlerine göre değerlendirilmiş, daha sonra 7. sınıf sosyal bilgiler dersi için verilen

beceriler değerlendirilmiştir. Doğrudan verilecek olan değerler bölümünde, değer kavramının anlamı üzerinde durulmuş, 4-7 sınıflar için belirlenen değerlere genel olarak değinildikten sonra, 7. sınıf sosyal bilgiler dersi için verilen değerler Fromm'un görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında bulgu ve yorum bölümünde ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir. Öneriler kısmında araştırmada ulaşılan bulgu ve yorumlardan hareketle önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, Erich Fromm, Sosyal Bilgiler Öğrenme Alanları, Değer, Beceri

ABSTRACT

ERICH FROMM AND SOCIAL STUDIES EDUCATION IN TURKEY

Yakup SUBAŞI

Department of Primary Education, Social Studies Education

Adıyaman University, Social Sciences Institute

June, 2014

Thesis Advisor: Prof. Dr. Hacı Duran

Erich Fromm as one of the most important philosophers of the 20th century observed the modern society successfully and transmitted into his works. In this study titled as “Erich Fromm and Social Studies Education in Turkey,” 7th grade social sciences curriculum studied in Turkey in accordance with the views of Erich Fromm was discussed.

This study carried out with qualitative research designs was conducted with document analysis as one of the qualitative research methods. Content analysis was used for data collection and analysis.

In the study, learning domains, skills and values that will be directly provided as the elements of a 7th grade social studies curriculum were discussed as conceptual.

The titles used for the learning domains were evaluated in accordance with the views of Erich Fromm; and their relationship with the views of Erich Fromm was tried to be revealed. Discussing the relationship of disciplines associated with learning domains (social studies) with Fromm, the relationship of social studies with the views of Fromm was evaluated. Moreover, it was also evaluated according to the views of Fromm whether the ages when these disciplines associated with social studies course were studied were positive or not in terms of these discipline’s

education. In section of skills that will be directly provided, the skills studied by 4th-7th grades were evaluated in general according to the views of Erich Fromm, and then the skills determined for 7th grade social studies course were evaluated. In section of values that will be directly provided, the meaning of value concept was emphasized, and after discussing the values provided for the 7th grade social sciences course, the values determined for the 7th grade social studies course were evaluated in accordance with the views of Fromm.

In conclusion section, the results obtained in finding and interpretation sections were evaluated. In suggestions section, some suggestions were offered with reference to the findings and interpretations obtained in the research.

Key Words: Social Studies, Erich Fromm, Social Studies Learning Domains, Value, Skill

ÖNSÖZ

2005 sosyal bilgiler dersi öğretim programı ile birlikte sosyal bilgilerin sosyal bilim disiplinleri ile olan ilişkisi artmıştır. Artan bu ilişkiden dolayı sosyal bilgiler dersi öğretim programının sosyal bilimciler tarafından değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada büyük bir sosyal bilimci olan Erich Fromm'un görüşleri doğrultusunda Türkiye'deki sosyal bilgiler eğitimi ele alınmıştır.

Çalışmamın her aşamasında değerli görüş ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren değerli hocam ve tez danışmanım sayın Prof. Dr. Hacı DURAN'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Tanıştığım günden beri ve çalışmam süresince değerli görüş ve önerileriyle çalışmamın ortaya çıkmasına maddi ve manevi desteğiyle bana tam bir rehber olan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Yasin DOĞAN'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çalışmama katkılarından dolayı Doç. Dr. Mustafa ÇEVİK'e, Doç. Dr. Mehmet YILDIZ'a, Yrd. Doç. Dr. Murat Gökhan DALYAN'a, Yrd. Doç. Dr. İsmail Hakan AKGÜN'e ve Öğr. Gör. Sezgin YILDIZ'a teşekkürlerimi sunarım. Araştırmamın konusunu ve yöntemini belirlemede yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Fatma TORUN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamı titiz bir şekilde inceleyerek, iyi bir çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sunan maddeten bana uzak ama manen hep yanımda olan arkadaşlarım Osman TUĞ'a Şehmus UZUNER'e ve Gökhan KURT'a çok teşekkür ederim.

Son olarak bana takım olma ruhunu yaşatarak birçok sorunun üstesinden beraber gelmeyi başardığımız ve çalışmam boyunca her zaman yardımları dokunan arkadaşlarım Rıza OĞUZ'a, Uğur KÜMÜR'e ve Osman TATAR'a çok teşekkür ederim.

ADİYAMAN-2014

Yakup SUBAŞI

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	i
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. PROBLEM DURUMU.....	3
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	4
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	5
1.4. SINIRLILIKLAR.....	6
1.5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	7
1.5.1. Araştırmanın Modeli.....	7
1.5.2. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL TEMELLER

2.1. ERİCH FROMM'UN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFİ KİŞİLİĞİ.....	11
---	----

2.1.1. Erich Fromm'un Hayatı.....	11
2.1.2. Erich Fromm'un Eserleri.....	15
2.1.3. Erich Fromm'un Felsefesi.....	20
2.1.3.2. Sigmund Freud etkisi.....	22
2.1.3.3. Karl Heinrich Marks etkisi.....	24
2.1.3.1. Frankfurt Okulu etkisi.....	26
2.2. EĞİTİM VE SOSYAL BİLGİLER.....	29
2.2.1. Eğitim.....	29
2.2.1.1. Formal eğitim.....	30
2.2.1.2. İnfomal eğitim.....	31
2.2.2. Sosyal Bilgiler.....	31
2.2.2.1. Sosyal bilgilerin tanımı.....	31
2.2.2.2. Sosyal bilgiler ve sosyal bilimler.....	35
2.2.2.2.1. Sosyoloji.....	36
2.2.2.2.2. Psikoloji.....	37
2.2.2.2.3. Antropoloji.....	38
2.2.2.2.4. Siyaset bilimi.....	38
2.2.2.3. 2005 Sosyal bilgiler öğretim programı.....	38
2.2.2.3.1. Programın vizyonu.....	39
2.2.2.3.2. Programın temel yaklaşımı.....	39
2.2.2.3.3. Programın yapısı.....	41
2.2.2.3.3.1. Öğrenme alanları.....	41

2.2.2.3.3.2. Kazanımlar.....	42
2.2.2.3.3.3. Beceriler.....	42
2.2.2.3.3.4. Değerler.....	42
2.2.2.3.3.5. Kavramlar.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGU VE YORUM

3.1. İLKÖĞRETİM 7. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ ERİCH FROMM'UN GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ.....	45
3.1.1. Öğrenme Alanlarının Değerlendirilmesi.....	45
3.1.1.1. 7. Sınıf sosyal bilgiler dersi programının ilişkilendirildiği disiplinlerin okutulduğu yaşların değerlendirilmesi.....	51
3.1.2. Doğrudan Verilecek Olan Becerilerin Değerlendirilmesi.....	63
3.1.2.1. İletişim.....	68
3.1.2.2. Tarihsel olguları ve yorumları ayırt etme.....	72
3.1.2.3. Karar verme.....	75
3.1.2.4. Kalp yargıları fark etme.....	80
3.1.3. Doğrudan Verilecek Olan Değerlerin Değerlendirilmesi.....	83
3.1.3.1. Farklılıklara saygı.....	89
3.1.3.2. Vatanseverlik.....	94
3.1.3.2.1. Türkiye'de vatanseverliğin gelişimi.....	96
3.1.3.3. Estetik.....	110

3.1.3.4. Dürüstlük.....	113
3.1.3.5. Bilimsellik.....	116
3.1.3.6. Barış.....	119
3.2. SONUÇ.....	124
3.3. ÖNERİLER.....	133
KAYNAKÇA.....	135
ÖZGEÇMİŞ.....	140

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Erich Fromm Hayattayken Yayınlanmış Olan Eserleri	19
Tablo 2: Erich Fromm'un Ölümünden Sonra Yayınlanan Eserleri.....	19
Tablo 3: 2005 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Şema Örneği.....	44
Tablo 4: Öğrenme Alanları ve İlişkilendirildiği Disiplinler	45
Tablo 5: 1998 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Programı Ünite Dağılımı ve Ünitelerin İlişkilendirildiği Disiplinler.....	46

KISALTMALAR

Akt: Aktaran

bk: Bakanız

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

ty: Tarih yok

vb: Ve benzeri

vd: Ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu günden beri hakikati öğrenmek istemiştir. Öğrenmek onun özünde vardır. Bu onda bulunan merak ve ihtiyacın sonucudur.

İnsanın ihtiyacı çok geniş bir niteliğe sahiptir. Denilebilir ki insanın hayali nereye gitse ihtiyacı dahi oraya gider. Hayalin gittiği yerde dahi ihtiyacını hissettiği bir şeyler vardır. Hatta bunun bir adım daha ötesi, insanın elinde olmayan her şey onun ihtiyacında vardır. İnsanın elinde bulunmayanlarında haddi hesabı yoktur. Böyle sonsuz ihtiyaçlar ile kuşanmış insanoğlu her zaman bir arayış içerisinde. Onun, o merakını giderme ihtiyacı ona çağları yaşatmış ve günümüze yetiştirmiş ve günümüzü de atlatıp geleceğe götürecektir. Bu özellikleri ile ihtiyaç, medeniyetin ustası, merakta ilmin hocası namına layık görülmüştür.

Bütün bilimler bu ihtiyaç ve merakın sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Endüstri çağında, gerek merakın gerekse de çeşitlenen ihtiyacın giderilmesi ile bilimlerin sayısında artış olmuştur. Özellikle sosyal bilimler alanında birçok bilim ortaya çıkmıştır. İnsanındaki merakın devamlılığı ve ihtiyaç çeşitlenmesinin artmasıyla daha birçok bilimin ortaya çıkacağı da şüphe götürmezdir.

Sosyal bilimler ismi de ilk defa 19. ve 20. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır(Gulbenkian Komisyonu, 2005). Bu isim altında bulunan bazı bilimler şunlardır: sosyoloji, psikoloji, antropoloji, tarih, ekonomi, siyaset, coğrafya, hukuk, uluslararası ilişkiler vb. sayılabilir. Bu bilimlerin hepsinin ortak özelliği insanı konu edinmeleridir. Bunların ortaya çıktıkları dönem de manidardır. Modern toplumda insan ile ilgili bu kadar bilimin ortaya çıkması niçindir? sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun belki de çok cevabı vardır. Ama kesin olan cevaplardan biri şudur ki; bu bilimler insanın ihtiyacını ve merakını gidermek için ortaya çıkmışlardır. Yani insanın yararına hizmet etmek için ortaya çıkmışlardır.

Modern toplumun içinde doğmuş, onun eğitimi ile yetişmiş, onu anlamlandırmaya çalışmış, modern toplumun bilimleri ile insanlığa hizmet etmeyi hayalinin amacı yapmış insanlardan biri de Erich Fromm 'dur.

Fromm bir psikanalist, kültüralist ve felsefeci olmasının yanı sıra, tam anlamıyla bir sosyal bilimcidir. İnsanı; ruhsal, toplumsal ve metafiziksel olarak incelemiş ve elde etmiş olduğu kuramsal bilgilerini sade bir dille eserlerine yansıtmiş, çağının toplumsal sorunlarının çözümü olarak, hümanist bir toplum modeli oluşturmaya çalışmıştır.(Güner, 2012: 105).

Fromm, sosyal bilimlerin ortaya çıkmasıyla beraber doğmuş, onların gelişimlerinin içinde, O da onlarla beraber büyümüştür. Bu bilimler ile bu kadar sıkı bir ilişki içerisinde olan Fromm, hayatı bunların penceresinden anlamaya çalışmıştır. Fromm'un bu güçlü ilişkisi ona 22 yaşında bu bilimlerden biri olan felsefe dalında doktorasını tamamlattırılmıştır. Bu bilimler ile ilişkisinin artması ile orantılı bir şekilde düşüncesi de değişmiştir. Öyle ki ilk eserini dini alanda veren bir dindar olan Fromm, daha sonraki dönemlerde bu çalışmasında beyan ettiği düşüncelerinin karşısına geçecektir.

Onun ilgi alanının en başında gelen konulardan biri modernitedir. Modern toplumun ortaya çıkardığı bu bilimler ile modern insanı ve toplumu incelemiştir. İnsanın yararına ortaya çıkan bu bilimler ile modernitenin, insan ve toplumun hayatına getirdiği olumsuzluklara çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu çalışmasını sosyal bilimlerin iki önemli bilimi olan, toplumbilimi ve ruhbilimi ile derinleştirmiştir. Daha sonraki çalışmalarında bu iki bilimi birleştirmeye çalışmıştır. Bu birleştirmeyi yapan ilk düşünür olmuştur.

Modernleşmeye getirdiği başlıca eleştiriler şu başlıklar altında toplanabilir: yabancılaşma, tüketici kültür, kendi benliğini kaybetme, makineleşme(robotlaşma), mantıken yoksunlaşma, silahsızlanma vb.

Fromm'un ilgi alanında olan modern topluma ve hayata Türkiye'de insanları hazırlayan en önemli derslerden biri sosyal bilgiler dersidir. 2005 sosyal bilgiler öğretim programını hazırlayan komisyon şu şekilde tanımlamıştır(Milli Eğitim Bakanlığı(MEB), 2005):

“Sosyal Bilgiler, bireyin toplumsal var oluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir”.

Erden’e göre sosyal bilgiler(t.y.: 17);

“Sosyal ve insanla ilgili diğer bilimlerin içerik ve yöntemlerinden yararlanarak, insanın fiziksel ve sosyal çevresiyle etkileşimini zaman boyutu içinde disiplinler arası bir yaklaşımla ele alan ve küreselleşen bir dünyada yaşamla ilgili temel demokratik değerlerle donatılmış, düşünen ve becerili demokratik vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir çalışma alanıdır”.

Burada yapılan tanımlamalarda görüldüğü gibi sosyal bilgiler, sosyal bilimler disiplinleri ile ilişkilendirilmiş bulunmaktadır. Erich Fromm da birçok sosyal bilim disiplininde eser ortaya koymuştur. Onun bu eserleri, modern toplumu yani günümüzde içinde yaşadığımız toplumu konu edinmesi onu daha da önemli kılmaktadır. Bu çalışmada sosyal bilimlerin konularını yansıtan sosyal bilgiler eğitimini büyük bir sosyal bilimci olan Erich Fromm’un görüşleri açısından ele alınacaktır. Bu amaçtan hareketle Türkiye’de okutulan 7.sınıf sosyal bilgiler dersi incelenecektir. Sosyal bilimler noktasında yeni çığırklar açmış olan Fromm’un görüşleri doğrultusunda sosyal bilgilerin incelenmesi önem arz etmektedir.

1.1. PROBLEM DURUMU

Dünya bilgi, kültür, teknoloji varlığı ve yaşam biçimleri bakımından küreselleşiyor. Sadece Türkiye değil bütün insanlar bu değişim sürecine katılmış bulunmaktadır. Küresel modern değerleri ve yaşam biçimlerini olumlu gören düşünürler olduğu gibi, olumsuz görenlerde vardır. Gelişme ve kalkınmaya odaklanan liberal ve ulusalcı düşünürler, modernleşmeyi kimi zaman küresel değerler açısından gerekli ve faydalı bulurken, kimi zaman da kalkınmada pay alma yarışı ve rekabeti mantığı içerisinde, kendi vatanları ve milletleri adına endüstrileşmekten daha fazla pay alabilecek ideolojiler ve fikirler savunmaktadırlar.

Okullarda verilen eğitim ise çoğunlukla, modernleşmeyi, kalkınmayı, küreselleşmeyi hem küresel değerler hem de milli değerler açısından olumlu olarak görmektedir. Eğitim programlanması okullarda daha çok kalkınma gelişme

demokrasi, modernleşme ve vatanseverlik ilkelerine göre hazırlanmakta ve sunulmaktadır.

Ama işin tuhaf tarafı budur ki modernleşme ve küreselleşme süreçleri aynı zamanda insanları bir birleşime karşı çatışma içine girmelerine de neden olmaktadır.

Okullarda verilen sosyal bilgiler dersleri tamda bu noktada önemli felsefi tartışmalarla bizi karşılaştırmaktadır. Modern, küresel, endüstriyel, demokratik, vatanseverlik ve milli değerler bu dersin kapsamında yeni nesillere kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Bu değerlerin eleştirisine insan algısının merkezine yerleştiren Erich Fromm'un görüşleri bu noktada önem kazanmaktadır, ilgi uyandırmaktadır.

Bu bakımdan bu araştırma kapsamında Türkiye'de verilen sosyal bilgiler eğitimi dersinin muhtevası, amaçları, değerleri, becerileri ve diğerleri üzerin de yeniden düşündürmeyi amaçlamaktadır.

Yeni nesiller vatanseverliği benimserken neden diğer insanlarla ve toplumlarla karşı karşıya gelsin? Fromm, bu noktada önemli sorular sorarak merak uyandıran bakış açısını geliştirmektedir.

Bilgi, kültür, teknoloji varlığı ve yaşam biçimleri bakımından küreselleşen Türkiye de, insanları modern yaşama ve hayata hazırlayan sosyal bilgiler dersinin Erich Fromm'un görüşlerine göre değerlendirmesi nasıldır? sorusu problem cümlesini oluşturmaktadır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Sosyal bilgiler programları, sürekli olarak değişen ülke ve dünya sorunlarını tanımlayan, anlayan ve çözmek için üzerinde çalışan insanları yetiştirme sorumluluğuna sahiptir(Öztürk ve Dilek, 2004: 54). 20. yüzyılın en parlak ve en etkileyici düşünürlerinden biri Erich Fromm 'dur. Modern endüstri çağında insanın ve toplumun durumunu ele alıp değerlendirmiştir. Sağlıklı bir toplum kurmak için modernitenin getirdiği olumsuzluklara karşı çözüm önerileri bulmaya çalışmıştır.

Bu araştırmanın amacı 21. yüzyıl Türkiye'sinde okutulan temel derslerden biri olan sosyal bilgiler eğitimini Erich Fromm'un görüşleri doğrultusunda değerlendirmektir.

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Endüstri çağının başlamasıyla hızlı bir şekilde değişen dünyada insanoğlu bu değişime ayak uydurmaya çalışmaktadır. Bu değişimin insana hem olumlu hem olumsuz etkileri olmaktadır. Bu değişimden olumlu bir şekilde etkilenmek ve bu değişimin olumsuz yönlerini önlemek için insanlar arayış içerisine girmişlerdir.

Bu değişimin ilk başladığı yerlerin başında batı dünyası gelir. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri bunun en önde gelen temsilcileri olmuşlardır. Batı dünyasında yaşayan düşünürler oluşan bu şartları anlamlandırıp en iyi şekilde okumaya çalışmışlardır. Bu düşünürlerin görüşleri dünya çapında kabul görmüş, insanlara, bilgiyi en güzel aktarma yolu olan eğitim ile ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu düşünürlerin görüşleri, değişen dünyadaki sistemleri şekillendirmişlerdir. Bütün dünyada bu düşünürlerin görüşlerini anlamak için çalışmalar yapılmıştır. Ülkeler programlarını yaparken bu düşünürlerin görüşlerini dikkate almışlardır.

Bu değişimin olduğu alanlardan biride eğitimidir. Eğitim sistemleri, modern çağın koşullarına cevap verebilmek için sürekli değiştirilmektedirler. Türkiye'de de eğitim alanındaki değişiklikler bu düşünürlerden etkilenmektedir. Eğitim alanındaki değişimlere etki eden düşünürlerden biri olan John Dewey, Atatürk'ün daveti üzerine Türkiye'ye gelmiş ve Türkiye'deki eğitim sorunlarını ele alan bir rapor hazırlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de eğitim sisteminde yaptığı değişikliklerde bu raporu dikkate almıştır.

Değişen dünyadaki insanı ve toplumu ele alan önemli düşünürlerden biride Erich Fromm 'dur. Onun, hem Avrupa'da hem de ABD'de yaşaması moderniteyi daha yakından tanımasına yardımcı olmuştur. Fromm, birey ve toplumun modernite karşısındaki durumunu ele alıp değerlendirmelerde bulunmuştur. Modern çağın sorunları çözmek için arayışlar içine girmiştir.

Modern çağın önemli düşünürlerinden biri olan Erich Fromm açısından 21. yüzyılın modern ülkesi olan Türkiye'deki sosyal bilgiler eğitimini ele almak önemlidir. Çalışmayı önemli kılan diğer bir etken, Türkiye'de ilk defa Erich Fromm açısından eğitimin ele alınmış olması, özelde ise ilk defa sosyal bilgiler eğitiminin ele alınmış olmasıdır. Bu yönleri ile yapılacak olan araştırmalara örnek teşkil edecektir.

1.4. SINIRLILIKLAR

Bu çalışmada hem Erich Fromm eserleri hem de sosyal bilgiler açısından sınırlılıklar bulunmaktadır.

Çalışma 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programı ile sınırlıdır. 7. sınıf sosyal bilgiler dersi için belirlenen öğrenme alanları, doğrudan verilecek olan değer ve beceriler ile sınırlıdır.

Çalışma Erich Fromm'un Türkçeye çevrilmiş, aşağıda isimleri verilen eserleri ile sınırlıdır.

1. Kendini Savunan İnsan(1994), (Çev. Necla Arat) Say Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
2. Umut Devrimi(1995a), (Çev. Şemsa Yeğın) Payel Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.
3. Sevme Sanatı(1995b), (Çev. Yurdanur Salman) Payel Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul.
4. Barışın Tekniği ve Stratejisi(1996), (Kaan H. Ökten, Aydın Arıtan) Arıtan Yayınevi, İstanbul.
5. Psikanaliz Ve Zen Budizm(1997), (Çev. İlhan Güngören) Yol Yayınları, 5. Baskı İstanbul.
6. İtaatsizlik Üzerine(2001), (Çev. Ayşe Sayın) Kariyer Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
7. Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum(2002), (Çev. Necla Arat) Say Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.
8. Sahip Olmak Ya Da Olmak(2003), (Çev. Aydın Arıtan) Arıtan Yayınevi, İstanbul.

9. Çağdaş Toplumların Geleceği(2004a), (Çev. Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten) Arıtan Yayınevi, İstanbul.
10. Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırlılıkları(2004b), (Çev. Aydın Arıtan) Arıtan Yayınevi, İstanbul.
11. Psikanaliz Ve Din(2004c), (Çev. Aydın Arıtan) Arıtan Yayınevi, İstanbul.
12. Sağlıklı Toplum(2006), (Çev. Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrıseven) Payel Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul.
13. Sevginin Ve Şiddetin Kaynağı(2008), (Çev. Yurdanur Salman ve Nalan İçten) Payel Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul.
14. İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri(2011a), (Çev. Şükrü Canpolat) Payel Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
15. Özgürlükten Kaçış(2011b), (Çev. Şemsa Yeğın) Payel Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul.
16. Özgürlük Korkusu(2011c), (Çev. Selma Koçak) Doruk Yayıncılık, İstanbul.
17. Psikanalizin Bunalımı(2012), (Çev. K. Erzincan Kına) Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul

1.5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1.5.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma desenleri ile yapılmıştır. Glaser'e göre Nitel araştırma(Akt. Yıldırım ve Şimşek, 2011: 39-40);

“gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır. Bu tanımda ‘kuram oluşturma’, toplanan verilerden yola çıkarak daha önceden bilinmeyen birtakım sonuçları birbiri ile ilişkisi içinde açıklayan bir modelleme çalışması anlamına gelmektedir”.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile yürütülmüştür. Doküman incelemesi şu şekilde tanımlanabilir(Çepni, 2009: 106-107):

“yapılacak olan çalışma ile ilgili mevcut kayıt ve belgeleri toplayıp belirli norm ve sisteme göre kodlayıp inceleme işlemine doküman analizi denir. Doküman analizi belgesel gözlem ya da belgesel tarama olarak da tanımlanmaktadır. Doküman analizi sürecinde, bir araştırmacı amacına yönelik mevcut kaynakları bulur, her bir kaynağı dikkatlice okur, gerekli bilgileri not alır ve aldığı notlardan yola çıkarak bazı değerlendirme işlemleri yapar. Bu süreçte en önemli konu araştırmacının kaynaklardaki bilgileri, kaynaktan anlatılmak istenen anlamda anlaması ve o doğrultuda kullanmasıdır. Doküman analizi ile yapılan sentezler, o alanda yapılmış bütün eserleri belirli özelliklere göre sınıflandırabilme özelliğine sahiptir. Bu işlemin sonunda yeni bir bilgiye ulaşılması veya bu yolla bir keşif yapılması zor görülmeyle birlikte, daha çok yapılanlardan yola çıkılarak, genel eğilimlerin, alternatif düşüncelerin varlıkları biraz daha netleşmiş olur.”

Çalışmada Erich Fromm’un eserleri, doküman incelemesi tekniğiyle incelenmiştir. Araştırmanın konusu ile ilgili yazılı kaynaklar araştırmanın amacı doğrultusunda taranmıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacına yönelik olarak Erich Fromm’un kitapları okunmuş, çalışmayla ilgili kısımlar not alınmış, alınan notlardan yola çıkılarak 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı değerlendirilmiştir.

Çalışmada doküman incelemesiyle Erich Fromm’un Türkçeye çevrilmiş aşağıda isimleri verilen kitapları taranmıştır.

1. Kendini Savunan İnsan(1994), (Çev. Necla Arat) Say Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
2. Umut Devrimi(1995a), (Çev. Şemsa Yeğin) Payel Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.
3. Sevme Sanatı(1995b), (Çev. Yurdanur Salman) Payel Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul.
4. Barışın Tekniği ve Stratejisi(1996), (Kaan H. Ökten, Aydın Arıtan) Arıtan Yayınevi, İstanbul.
5. Psikanaliz ve Zen Budizm(1997), (Çev. İlhan Güngören) Yol Yayınları, 5. Baskı İstanbul.
6. İtaatsizlik Üzerine(2001), (Çev. Ayşe Sayın) Kariyer Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
7. Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum(2002), (Çev. Necla Arat) Say Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.
8. Sahip Olmak ya da Olmak(2003), (Çev. Aydın Arıtan) Arıtan Yayınevi, İstanbul.

9. Çağdaş Toplumların Geleceği(2004a), (Çev. Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten) Arıtan Yayınevi, İstanbul.
10. Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırlılıkları(2004b), (Çev. Aydın Arıtan) Arıtan Yayınevi, İstanbul.
11. Psikanaliz ve Din(2004c), (Çev. Aydın Arıtan) Arıtan Yayınevi, İstanbul.
12. Sağlıklı Toplum(2006), (Çev. Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrısever) Payel Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul.
13. Sevginin ve Şiddetin Kaynağı(2008), (Çev. Yurdanur Salman ve Nalan İçten) Payel Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul.
14. İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri(2011a), (Çev. Şükrü Canpolat) Payel Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
15. Özgürlükten Kaçış(2011b), (Çev. Şemsa Yeğın) Payel Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul.
16. Özgürlük Korkusu(2011c), (Çev. Selma Koçak) Doruk Yayıncılık, İstanbul.
17. Psikanalizin Bunalımı(2012), (Çev. K. Erzincan Kına) Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul

1.5.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Erich Fromm'un eserleri doküman incelemesi tekniğiyle analiz edilmiş ve eserlerindeki eğitim ile ilgili, 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programı için belirlenen öğrenme alanları, doğrudan verilecek olan değerler ve beceriler ile ilgili görüşleri içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizini Yıldırım ve Şimşek(2012: 227) şu şekilde tanımlamaktadırlar:

“İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilmeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir. İçerik analizi yoluyla verileri tanımlamaya, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekleri ortaya çıkarılmaya çalışılır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği biçimde düzenleyerek yorumlamaktır”

Bu doğrultuda bu çalışma hazırlanırken Erich Fromm'un eserlerdeki, eğitim ile ilgili görüşleri, 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programı için belirlenen öğrenme

alanları, doğrudan verilecek olan değerler ve beceriler ile ilgili görüşleri anlamlı bir bütün olacak şekilde kategorilere ayrılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde yukarıda belirtilen eserlerden doğrudan alıntılar yapılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL TEMELLER

2.1. ERİCH FROMM'UN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFESİ

2.1.1. Erich Fromm'un Hayatı

Erich Fromm, 1900 yılında Frankfurt-am-Main'da doğdu(Fromm, 1995a: 3). Orta sınıf bir Yahudi aileden gelen Fromm ailenin tek çocuğudur(Fromm, 1997: 120).

Babası sofu, dininin buyruklarını yerine getiren, İbranice din kitaplarından bir hayli mürekkep yalamış bilgili bir insan(Fromm, 1997: 118). Babası şarap ticareti yapmakla hayatını sürdürmektedir(Fromm, 1997: 120).

O, bu çocukluk dönemine ilişkin annesinin aşırı koruyucu babasının ise oldukça resmi olduğunu ve bu nedenle kendisinin de “dayanılması zor ve nörotik bir çocuk” olduğunu belirtir. Ona göre sıkıntılı ve kaygıların yüksek olduğu bir ailede tek çocuk olmak gelişimini olumsuz yönde etkilemiş, ama yıllar içinde üzerinde bu zararlı etkiyi aşmayı bilmiştir(Karacoşkun, 2012: 17).

Ataları Talmud'u okuyup yorumlamakla günlerini dolduran, parayla pulla, ticaretle, alışverişle ilişkileri olmayan hahamlardır. Büyük babasının babası yaşadığı çağın büyük hahamlardan biriymiş(Fromm, 1997: 118). Baviera'da küçük bir kentte yaşamakta ve geçimini sağladığı küçük bir dükkânı bulunmaktaymış. Talmud incelemeleri sırasında dükkâna bir müşteri girecek olursa sinirlenir, kentte başka dükkân mı yok? Niçin buraya gelip zihnimi karıştırıyorsun? diye söylenirmiş(Fromm, 1997: 119).

Anne tarafı çoğunlukla baba tarafı gibi âlim dindar kişiliğe sahip kişiler değillermiş. Tek bir dayısı âlim bir kişiliğe sahipmiş. Bu dayısının Fromm'a on sekiz on dokuz yaşlarında Talmud incelemelerinde çok büyük yararları olmuştur(Fromm, 1997: 119).

Dindar bir Yahudi ortamında büyüyen Fromm'un, Tevrat'tan okuduğu hikâyeler üzerinde büyük bir etki oluşturmuş ve küçük yaşlarda dünya barışını arzu eden bir görüşü benimsemiştir. Bununla birlikte dini geleneklerle büyümesine rağmen, dindar bir anlayış sergilemez ve Tanrı kavramının tarihsel koşullardan doğduğuna inanır(Güner, 2012: 23).

Fromm çocukluğunda hem seküler hem de dini eğitim almıştır. Bu çerçevede sadece dini bilgiler almakla kalmayıp Yahudilik ve Siyonizm aktivelerine de katılmıştır(Karacoşkun, 2012: 17).

1914 yılında insanları savaşa götüren toplumsal histeri, ortaokul yıllarını yaşayan Fromm'u çok etkilemiştir. Aynı yıllarda hayatını etkileyen ikinci bir olay da aile dostları olan sanatçı genç bir kadının babasının ölümünden sonra intihar etmesidir. Fromm'un yaşamış olduğu bu iki olaydan birincisi hümanizmi içerdiği ve modern dönem öncesi insanı ele aldığı için Marksizm'i ve ikincisi ise insan davranışları arkasındaki motivasyonu araştırmak için Psikanalizimi seçmesinde önemli bir rol oynamıştır(Güner, 2012: 23).

Önce Litvanya Üniversitesinde Musevi dini öğrenimi yapmak istediğini ama babasının bunu istememesinden dolayı bundan vazgeçmiştir. Bu olaydan sonra Frankfurt'ta hukuk öğrenimine başlar. Fromm, hukuka karşı her zaman bir ilgisinin bulunduğunu söyler. Ama bunun kendisini doyurmadığını söyler. Bundan dolayı Max Weber'in öğrencisi olarak önce Frankfurt'ta sonra Heidelberg'de toplum bilim öğrenimine başlar. Max Weber'e karşı büyük bir hayranlık duymakta, onun olağan üstü bir öğretmen olduğunu, hem güçlü bir zekâsının olduğunu hem de sapsağlam bir karakterin olduğunu söyler(Fromm, 1997: 121).

1922'de Heidelberg'te, Max Weberin kardeşi Alfred Weber tarafından yönetilen "Musevi Hukuku Yahudilerin Sürgünden Sonra Dünyanın Her Tarafına Yayılması(Diaspora)nın Sosyolojiye Katkısı" isimli tezi ile doktorasını tamamlamıştır(Karacoşkun, 2012: 17).

Toplum bilimi çalışmalarından sonra 1920-1921 yıllarında Münih'te ruhbilimine geçti(Fromm, 1997: 121).

İki defa kendi kendine psikanalist yaptırdığını ama bundan küçük bir fayda görmediğini söyler(Fromm, 1997: 120). Freud'un en yakın yedi arkadaşından biri olan Dr. Sachs ile ilk analizine başlar. Bu analiz birkaç yıl sürdü ama bu süre içerisinde hiçbir ilerleme kat edilmedi. Fromm, Dr. Sachs'tan sonra çok hoş bir insan olan Zürihli Dr. Wiltenberg'le analize başladı. Dr. Wiltenberg'le çok tatlı muhabbetleri geçmiş ama ondan da bir şey öğrenemediğini dile getirir.(Fromm, 1997: 122).

Bu deneyimlerden sonra kendi analizlerini kendisi yapmaya başladı. Yani hastalarını analiz ederken dolaylı olarak kendini analiz etmeye başladı. Hastalarının dertleri ile yakından alakadar olmakta ve onların hastalıklarında kendi hastalığını da görmeye başlar. Böylece hastaların hastalıklarını çözümlerken kendi hastalığını da çözmeye başlar(Fromm, 1997: 122).

Fromm, 1930 yılında Frankfurt Üniversitesi Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünde(Frankfurt Okulu) aktif görev almaya başladı(Fromm, 1997: 122). Fromm, Frankfurt Üniversitesi Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünde(Frankfurt Okulu) toplumsal konuların anlaşılmasını kolaylaştırması bakımından toplumbilimi ilgilendirdiği oranda psikanalizi de temsil ediyordu(Fromm, 1997: 123).

Münih'te sürdürdüğü psikoloji çalışmaları sonrasında, Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde Theodor Reik gibi ünlü Freudçu analistlerin eğitimden geçmiş 1931'de psikiyatrist olmuş ve meslek yaşamını uzun yıllar bu alanda sürdürmüştür(Güner, 2012: 24). Daha sonra analist olmak için gerekli diplomaları tamamladıktan sonra Berlin Psikanalistler Derneği üyesi oldu(Fromm, 1997: 123).

Fromm'un ilk yazılarında gençliğindeki dinsel eğitimin etkisi görülür. "İsa Doğması" adlı ilk yapıtında (1931) Freudçu yanlarını, Marksçı Görüşlerle desteklemeye çalışarak Mark - Freud birleşimi için çabalar(Güner, 2012: 24).

Frankfurt Okulu üyelerinden bir yıl önce siyasal gelişmelerin kaçınılmaz bir sonucu olarak Hitler'in başa geleceğini sezip, Chicago Ruh Çözümleme Enstitüsü'nün çağrısı üzerine 1933'te Amerika Birleşik Devletlerine gitti(Fromm, 1995a: 3, Fromm, 1997: 123). Enstitü başkanı Horkheimer ve enstitünün öteki üyeleri de pek çabuk durumu fark edip Almanya'dan ayrıldılar. Böylelikle Hitler

başa geçmeden enstitünün birikimlerini dışarı aktardılar. Böylece Nazilerin el koyamadığı tek enstitü Frankfurt Üniversitesi Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü olmuştur(Fromm, 1997: 124).

1934'ten, 1938'e kadar kadrosunda bir uzman olarak görev aldığı Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'yle birlikte New York'a taşındı(Fromm, 1995a: 3). Frankfurt Okulu üyeleriyle birlikte 1936'da "Aile ve Yetke Üstüne Bir Çalışma" adlı esere katkıda bulunmuştur. 1939'da okuldan, üyelerin anaerkil-ataerkil ayrımını benimsemeleri, Freud'u daha devrimci bulmaları gibi başlayıp giderek kişisel tartışmalara varan anlaşmazlıklar sonucu ayrılmıştır(Güner, 2012: 24).

Amerika Birleşik Devletlerinde Harry Stack Sullivan, Clara Thomson ile birlikte çalıştı. Karen Horney ile birlikte Psikanaliz Enstitüsünün kurucularından biri oldu(Fromm, 1997: 125). William Alanson White Psikiyatri Enstitüsünü kurucuları arasında yer almıştır(Karacoşkun, 2012: 17).

Otuz beş yılı aşkın bir süre uygulamacı ruh hekimi, psikanalist olarak çalışan Fromm, 1939'dan 1946'ya dek özel çalışmıştır(Güner, 2012: 25). 1946'da William Alonson Ruh Hekimliği, Ruhçözümleme ve Ruhbilim Enstitüsü'nün kurucuları arasında yer aldı. Yale Üniversitesinde, New York Üniversitesi'nde, Bennington Koleji'nde ve Michigan Eyalet Üniversitesi'nde de öğretim görevlisi olarak çalıştı(Fromm, 1995a: 3).

1949'da, Meksika Ulusal Özel Üniversitesi'nden gelen profesörlük önerisini kabul etti ve Üniversite Tıp Fakültesi Lisansüstü Bölümü'nde Ruhçözümleme Şubesini kurdu(Fromm, 1995a: 3). 1962'de New York üniversitesi psikiyatri profesörlüğüne atanmıştır. Ayrıca çeşitli araştırma ve meslek kurumları ile bilim akademilerinde üyelik görevlerinde bulunmuştur(Karacoşkun, 2006: 16). Meksika Ulusal Özel Üniversitesi'nde, 1965'te emekli olduktan sonra kendisine Onursal Profesör payesi verildi(Fromm, 1995a: 3).

1926 da psikanalisti ve kendisinden 10 yaş büyük bir kadın olan Frieda Reichmann ile evlenmiştir. Psikanalist Reichmann'ın psikanalist uyguladığı kişiler arasında Fromm ayrı bir yere sahiptir. Reichmann öncelikle onu okul arkadaşı Golde Ginsburg'un arkadaşı olarak tanımıştır. Psikanalist uygulamaları esnasında bu

tanışıklık aşka dönüşmüş ve evlilikle sonuçlanmıştır. Bundan sonra psikanalist çalışmaları birlikte devam etmiştir. Ancak bu evlilik sadece 4 yıl sürmüştür. Bununla birlikte ikisinin dost ve meslektaş olarak ilişkileri devam etmiştir(Karacoşkun, 2012: 18).

1944'te Henny Gurland isimli bir bayanla ikinci evliliği yapan Fromm eşinin sağlığı için daha uygun bir iklime sahip olması nedeniyle ve doktorların önerisi üzerine Meksika'ya yerleşmiştir. Ancak iki yıl sonra (1952) eşini kaybetmiştir(Karacoşkun, 2012: 18).

1953'te ise Annis Freeman bir bayan ile yeni bir evlilik daha yapmıştır. Üçüncü eşi olan Annis Freeman Fromm'un ölümünden beş yıl sonra (1985) ölmüştür(Karacoşkun, 2012: 18).

Fromm, fiziksel sağlığı açısından iki konuda hayatı boyunca acı çekmiştir. Birisi tüberküloz diğeri ise geçirdiği kalp krizleridir. Nitekim bu krizlerin sonuncusu onun ölümüne yol açmıştır(Karacoşkun, 2012: 18).

Erich Fromm 1980 yılı nisan ayı başlarında 80 yaşını tamamladıktan birkaç gün sonra İsviçre'de öldü(Fromm, 1997: 117). Diğer bir görüş de, 18 Mart 1980'de tedavi amacıyla bulunduğu İsviçre'de ve sekseninci doğum gününe sadece beş gün kala ölmüştür(Karacoşkun, 2012: 17).

2.1.2. Erich Fromm'un Eserleri

Erich Fromm oldukça verimli bir yazardır. Hayatı boyunca 23 tane kitap, 70'den fazla makale ve bir o kadar da konferans verdiğini göz önüne alınacak olunursa, onun çalışkan ve ilgi alanı çok geniş bir düşünür olduğu ortaya çıkmaktadır(Aritan, 1981: 34). Bu eserlerden yirminin üzerinde telif diğerleri derlemelerden oluşmaktadır. Ama sayısı bu kadar çok olan kitaplarında, onun sürekli aynı şeyleri tekrar ettiğini dile getirenlerde var(Karacoşkun, 2012: 25). Çalışmalarının çoğu ise müsvedde olarak kalmıştır. Bu yüzden ölümünden sonra birçok Fromm takipçisi tarafından bu müsveddeler birleştirilerek kitap haline getirilmeye çalışılmıştır(Güner, 2012: 26)

Ana dili Almanca olmakla birlikte, ABD'ye yerleşmesi ve İngilizcenin daha popüler bir dil olması nedeniyle kitaplarının hemen hemen tümünü İngilizce olarak yazmıştır. Daha sonra çalışmaları dünyanın pek çok diline çevrilmiştir. Eserlerinin çoğu Türkçeye de aktarılmıştır(Karacoşkun, 2012: 25). Türkçeye aktarılan eserlerinin farklı farklı adlar ile çevrilmesinin nedeni, eserlerini iki farklı dilde yazmasından kaynaklanmaktadır(Güner, 2012: 26). Aynen ABD ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, anlaşılması çok kolay ve bir o kadar akıcı bir İngilizce ile kaleme aldığı çalışmaları ile Fromm'un, ülkemizde de çok okunan isimler arasında olduğu gözlenmektedir(Karacoşkun, 2012: 25-26).

İlk eseri, doktora tezi olarak 1922'de hazırladığı (Das jüdische Gesetz) "Yahudi Yasası"dır. Bu çalışmasında Yahudi dini idealleri ile 'toplumsal yapı arasındaki farklılıkları sosyolojik açıdan işleyen Fromm, 1926 ve 1930 yılları arasında yazdığı makalelerde koyu bir Freudçu olarak belirir. 1930 yılındaki "Die Entwicklung des Christudogma" (Hristiyanlık Dogmasının Gelişimi) adlı çalışmasında Fromm yine, din ile toplumsal kültürel yaşam arasındaki karşıtlık ve benzerlikleri ele alır. Bu çalışmanın önemi, Fromm'un ilk kez kendi sosyal-psikolojik yöntemini uygulamasındadır. Bu yöntem hem kaba Marksizm'in üst yapı- alt yapı yaklaşımından, hem de Freudçu kültürün tek bireye indirgenerek incelenmesi teorisinden farklıdır(Aritan, 1981: 34).

Fromm'un bu eserleri arasından en etkili olanlar hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Burada Türkçeye çevrilmiş en önemli 10 eserine değinilecektir.

1. Sağlıklı Toplum(The Sane Society) 1956 ya da 1955'te yayınlanan bu eserde Fromm modern toplumun geldiği durumu irdeleyerek, bu robotlaşmış toplumu sağlıklı bir topluma nasıl dönüştürebileceğini ele almaktadır. Hümaniter ahlak ve sosyoekonomik nedenlerin insan mutluluğunu nasıl engellediğini gösterir bizlere, çağdaş kapitalist ve bürokrat toplum biçimi, insanın kendine yabancılaşmasına, özünden uzaklaşıp mutsuz olmasına yol açmaktadır. Bunları ortadan kaldırmalarının tek yolu, toplum yapısını bütün ekonomik ve ' kültürel kurumları ile birlikte kökten değiştirmek olduğunu savunur(Karacoşkun, 2012: 27, Aritan, 1981: 35).

2. Kendini Savunan İnsan ya da diğer adıyla Erdem ve Mutluluk (Man for Himself) 1947 yılında yayınlana bu eserde Fromm, hümanist ahlak felsefesinin psikolojik yönü olarak hazırlanmış olan bu çalışmasında, hümanist ahlakın nasıl olması gerektiği ve karşılaşılabilecek problemler üzerinde durmaktadır(Karacoşkun, 2012: 26-27).

3. Türkçeye Özgürlük Korkusu ve Özgürlükten Kaçış(Escape From Freedom) isimleri ile çevrilmiş olan eser fromm'un ilk büyük eseri olma niteliğini taşımaktadır. ABD'de 1941 yılında Escape From Freedom, İngiltere de 1942 yılında The Fear of Freedom adıyla yayınlanmıştır. Bu eser onun kitleler üzerinde derin etki bırakan eserlerinden ilkidir(Karacoşkun, 2012: 26). Modern insanın özgürlüğe ve onu mutlu edecek gerçeğe koşması yerine, kendini otoritelere teslim etmesi, bağımlı ilişkilere girmesi, kendini yabancılaştırmaya yönelmesini eleştiren Fromm' un bu kitabı Amerika'da büyük yankılar uyandırır(Aritan, 1981: 34).

4. Psikanaliz ve Din(Psychoanalysis and Religion) 1950 yılında yayınlanmıştır. Fromm'un din anlayışını en kapsamlı şekilde aktardığı eseridir. Bu eserde, ana tema olarak, önemli olan dinin kendisi değil, dini olarak görülen tutum ve davranışlar olduğunu ifade eder. Nitekim bu anlamda psikanalizin de dini bir tutum oluşturmaya katkı sağladığını belirtir. Ayrıca Freud ve Jung'un ayrı ayrı inceleyerek eleştirir(Karacoşkun, 2012: 27).

5. Sigmund Freud'un Misyonu (Sigmund Freud's Mission) isimli çalışmasını 1959 yılında yayınlamıştır. Bu eserinde Fromm, Freud'un akla ve bilime olan inancından ve bu çerçevede insanlığın gelişimine cesur buluşlarıyla yaptığı katkısından söz eder. Aynı zamanda kişilik özelliklerine de değinerek, Freud'un Batı düşünce tarihi içindeki yeri ve kendisine göre yüklediği misyonda neden yetersiz kaldığını açıklamaya çalışır(Karacoşkun, 2012: 27-28).

6. Sevme Sanatı (The Art of Loving) isimli eserini 1957 yılında yayınlamıştır. Bu eser, ülkemizde bile neredeyse sevgi konusunda klasikleşmiş çalışmaları arasındadır. 1950'li yılların sonlarında ABD'de en çok satılan kitaplar arasında yer alır. Fromm, bu eserinde sevginin emekle kazanılabilecek bir sanat olduğunu ortaya koymaya çalışırken, günümüz batı toplumunda sevginin gerçek anlamından uzaklaşarak yozlaştığını söyler. Ona göre sevgi, insanın sosyal var oluşunun ayrılmaz bir parçası olarak temel bir ihtiyaçtır(Karacoşkun, 2012: 28).

7. Psikanaliz ve Zen Budizm (Psychoanalysis and Zen Buddhism) 1960 yılında yayınlanmıştır. Kitapta Fromm'un Zen Budizm hakkındaki görüşleri verilmektedir. Kitabın Türkçe çevirmeni, Fromm'un Freud ile Marks'ı uzlaştırdığı gibi bu çalışmada ise Batı ile Doğuyu bir birleşmeye ulaştırdığı söyler(Fromm, 1997).

8. Sevgi ve Şiddetin Kaynağı(The Heart of Man) isimli eserini 1964 yılında yayınlamıştır. Bu çalışmada Fromm, insanın iyiye ve kötüye yönelen doğal karakter özelliklerini işler(Aritan, 1981: 35). O, bu çalışmanın bazı açılardan Sevme Sanatı adlı kitabının bir tamamlayıcısı olduğunu söyler. Yine o, bu kitapta yapmak istediği şeyi, ölüm sevgisi, enest ortak hayat ve hastalıklı narsizmden oluşan çürüme sendromuna karşı, hayat sevgisi, bağımsızlık ve narsizmin aşılmasından oluşan gelişme sendromunu ortaya koyabilmek olarak açıklar(Karacoşkun, 2012: 28).

9. İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri(The Anatomy of Human Destructiveness) isimli çalışmasını 1973 yılında yayımlar. Bu eserde insanın yıkıcılık yönünü açıklarken, nekrofil(ölümsever) kavramını popüler anlamının ötesinde analitik bir yorumlama ile ele alır. O, bu çalışmasında, insan yıkıcılığın varoluştan gelmekle birlikte, medeniyetlerin oluşmasında gücün rol oynaması nedeniyle, tarihsel süreçte büyüüp geliştiğine dikkat çeker(Karacoşkun, 2012: 28).

10. Şüphesiz Fromm'un en büyük çalışması Sahip Olmak ya da Olmak(To Have or To Be) isimli eserdir. Bu eserinde Fromm, insanın zenginliğinin sahip olmakta değil olmakta olduğunu açıklar. Ruhun olgunlaşıp olmak durumuna gelen bir insanın her noktadan yararlı bir duruma geleceğini anlatır. Birçok duruma "sahip olmak" ve "olmak" karakterlerin uyarlamasını yapan Fromm, sonunda "olmak" karakterine sahip olduğu takdirde bütün problemlerin çözüleceğini anlatmaya çalışır.

Başlıca eserlerine kısaca değinmenin yanında bütün eserlerinin verilmesinde de fayda olacaktır.

Tablo 1: Erich Fromm Hayattayken Yayınlanmış Olan Eserleri(Güner, 2012: 27)

Tarih	Eserin Orijinal Adı/Adları	Eserin Türkçe Adı/Adları
1941	Escape from Freedom	Özgürlükten Kaçış - Hürriyetten Kaçış- Özgürlük Korkusu
1947	Man for Himself	Erdem ve Mutluluk – Kendini Savunan İnsan
1950	Psychoanalysis and Religion	Psikanaliz ve Din
1951	The Forgotten Language. An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths	Unutulmuş Dil: Rüyalar, Masallar ve Mitoslar
1954	The Pathology of Normalcy	(Türkçeye çevrilmemiş)
1955	The Sane Society	Sağlıklı Toplum
1956	The Art of Loving	Sevme Sanatı
1959	Sigmund Freud's Mission	Sigmund Freud'un Misyonu
1960	Psychoanalysis and Zen Buddhism	Psikanalizim ve Zen Budizm
1961	May Man Prevail?: An Inquiry into the Fact and Fiction of Foreign Policy	(Türkçeye çevrilmemiş)
1961	Marx's Concept of Man	Marks'ın İnsan Anlayışı
1962	Beyond The Chains of Illusion: My Encounter With Marx And Freud	Yanılsama Zincirinin Ötesinde - Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum - Çağımızda Kişilik Sorunu, İnsan Davranışlarının Kökenleri
1963	The Dogma of Christ	(Türkçeye çevrilmemiş)
1964	The Heart of Man Its Genius for Good and Evil	Sevginin ve Şiddetin Kaynağı
1965	Socialist Humanism	Sosyal Hümanizm
1966	You Shall Be As Gods	(Türkçeye çevrilmemiş)
1968	The Revolution of Hope	Umut Devrimi; İnsancillastırılmış Bir Teknolojiye Doğru
1968	Sexualität Und Sexuelle Perversionen	Cinsellik ve Cinsel Sapmalar
1970	The Crisis of Psychoanalysis	Psikanalizin Bunalımı – İnsan Bilgisi ve Hümanist Planlama
1970	Social Character In A Mexican Village	(Türkçeye çevrilmemiş)
1973	The Anatomy of Human Destructiveness	İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri
1976	To Have Or To Be?	Sahip Olmak yada Olmamak
1979	Greatness and limit. of Freud's Thought	Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları
1980	Arbeiter und Angestellte	(Türkçeye çevrilmemiş)

Tablo 2: Erich Fromm'un Ölümünden Sonra Yayınlanan Eserleri(Güner, 2012: 27)

Tarih	Eserin Orijinal Adı	Eserin Türkçe Adı
1981	On Disobedience and Other Essays	İtaatsizlik Üzerine
1983	For the Love of Life	Hayatı Sevmek
1989	Das Jüdische Gesetz	(Türkçeye çevrilmemiş)
1989	Schriften über Sigmund Freud	(Türkçeye çevrilmemiş)
1990	The Revision of Psychoanalysis	Toplumsal Bilinçaltının Araştırılması
1990	Ethics and Politics	(Türkçeye çevrilmemiş)
1990	Wege zur Befreiung die Kunst des Lebens	Yasama Sanatı
1991	The Art of Listen	(Türkçeye çevrilmemiş)
1992	Society and Psyche	(Türkçeye çevrilmemiş)
1992	On Being Human	(Türkçeye çevrilmemiş)
1992	Worte wie Wege	(Türkçeye çevrilmemiş)
1993	Die Gesellschaft als Gegenstand	(Türkçeye çevrilmemiş)
1994	Love, Sexuality and Matriarchy	(Türkçeye çevrilmemiş)
2000	Was anzieht, ist immer das Lebendige	(Türkçeye çevrilmemiş)
2000	Authentisch leben	(Türkçeye çevrilmemiş)

2.1.3. Erich Fromm'un Felsefesi

Çok yönlü bir düşünür olan Fromm'u tam olarak anlayabilmek için ona bunu kazandıran etkenlere değinmek gerekir. Onu en çok etkileyen iki düşünür Sigmund Freud ve Karl Marks'tır. Onu bu iki büyük düşünüre yakınlaştıran etkenler bulunmaktadır. Bu etkenlere değinmek belki de onun bu iki büyük düşünüre yakınlaşmasının anlaşılmasına daha çok yardımcı olacaktır. Aynı zamanda bunun anlaşılması, Fromm'un düşüncesinin oturtulduğu temellerin anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır.

“Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum” isimli eserinin ilk bölümü olan “ Biraz Kişisel Özgeçmiş “ başlığı altında Fromm, bu etkenleri detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu başlık altında kitabın amacının tarihsel değil de daha çok düşünsel bir öz yaşam hesaplaşması olduğunu belirtir. Bu öz yaşamına ergenlik döneminden başlar(Fromm, 2002: 11).

On iki yaşında iken yaşadığı ve kendisinde ancak on yıl sonra açığa kavuşacak olan Freud ilgisini hazırlayan bir olayı anlatır.

Ailesinin dostu olan 25 yaşlarında genç bir kadını tanımıştır. Bu kadın, çok güzel, çekici ve Fromm'un tanıdığı ilk ressamdır. Bu genç kadın her zaman dul, sıkıcı ve insan iten bir görünüşü olan ihtiyar babası ile yaşamaktadır. Bir gün bu kızın ihtiyar babası ölmüş ve genç kadında onunla beraber gömülmek için intihar etmiştir. Bu olayı duyan Fromm, çok etkilenmiş, bunun nasıl olabileceği düşüncesi onu perişan etmiştir. Böyle genç, güzel, çekici ve ressam bir insan hayatına nasıl son verebilir? sorusuna bir cevap bulamamış, kafasına takılıp kalmıştı. Freud'un kuramlarını öğrenmeye başladığında, bu kuramlar ona ergenlik döneminde tanık olduğu, o şaşırtıcı ve korkutucu olayın yanıtı olmuştur(Fromm, 2002: 12).

Marks'a olan ilgisinin de bu olay gibi geniş bir arka planı bulunmaktadır. O, dindar bir Yahudi ailesinde büyümüş ve Tevrat'ta yazılanların çok etkisinde kalmıştır. “Günlerin Sonu” bölümünde anlatılan ulusların kılıçlarını saban demirlerine, mızraklarını oraklara dönüştürüp, hiçbir ulusun diğer bir ulusa kılıç çekmeyeceği ve artık savaşı öğrenemeyeceklerini ve o zaman tüm ulusların dost olacaklarını anlatan metnin çok etkisinde kalmıştır(Fromm, 2002: 13).

Bir diğerk etkisinde kaldığı durum, Hristiyan bir ortam da Yahudi bir çocuk olarak büyümesiydi. Zaman zaman Yahudilere karşı şiddet olaylarına da şahit olmaktadır. Bu durum onun yalnız kendi takımı ile(klan) ilgi kurma duygusunu taşımasına neden olmaktadır. Diğerk etkisinde kaldığı bir durum olarak ta Birinci Dünya Savaşı verilebilir. Bu savaşta yaşanan katliamlar ve acı dramlar onu çok derinden etkilemiştir. Savaşın bu anlamsız “insanlık dışılığına” bir anlam verememiştir. Bu durumlarda Fromm’un Marks’ın öğretilerine ilgi duymasına sebep olmuştur(Fromm, 2002: 13-14).

Fromm, Freud ve Marks kuramlarını Frankfurt Okulu’nda birleştirmeye çalışmış, Yeni Freudcularla birlikte insan kişiliğinin, çevreyle etkileşimi sonucunda gerçekleşen, “kültürden etkilenme” boyutuna dikkat çekerek insan davranışlarındaki temel nedenleri ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmalarına yakın bulduğu; Tevrat, Spinoza’nın erdem anlayışı, Zen Budizm anlayışı ve J. J. Bachofen’in anaerkillik anlayışla da insanın kendini gerçekleştirmesi yolundaki hümanist düşüncelerini zenginleştirmiştir(Güner, 2012: 105).

Fromm, düşüncesinin temellerinin dayandığı Freud ve Marx’ın düşüncelerini eksik bulmuştur. Bu eksikliğin sebebi ise; psikanalizin, biyolojik bir niteliğe sahip olması, Marksizmin ise psikolojik bir kuram içermemesinden kaynaklanmaktadır. Fromm’a göre Freud’un düşüncesi bireysel nitelik, Marx’ın düşüncesi ise toplumsal nitelik taşımaktadır ve her ikisi de tamamlanmaya, birbirleriyle sentezlenmeye ihtiyaç duyar. Ayrıca psikanaliz tarihsel bir materyalizm içermektedir. Bu nedenle Fromm, Freud’un psikolojisiyle, Marx’ın sosyolojisini birleştirmiştir. Bu yaklaşımın her iki kuramın da zenginleşmesini sağladığını ileri sürenler vardır(Güner, 2012: 105).

Fromm’u en çok etkileyen düşünürler ve onların Fromm üzerindeki etkisini de incelemek, Onun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Fromm’u Fromm yapan Freud ve Marks’tır. Nitekim oda bunu eserlerinde dile getirmektedir. Aşağıda bu iki düşünür ve bu iki düşünürü birleştirme çalışmasına girdiği ve bünyesinde bir uzman olarak çalıştığı Frankfurt Okulu’nun Fromm’a olan etkisi ele alınacaktır.

2.1.3.1. Sigmund Freud etkisi

Fromm'un felsefi temellerinde en önemli rol hiç kuşkusuz Freud'undur. Bir psikanalist olması sebebiyle Fromm, düşünce temellerini önemli derecede Freud düşüncesi üzerine oturtmuştur.

Psikanaliz kuramı, içgüdüler üzerine kurulmuş, biyolojik nitelikli bir psikoloji kuramıdır. Freud, doğuştan var olan, değişmez biyolojik içgüdülere ve her canlı organizmada bulunduğunu varsaydığı yaşam ile ölüm arasındaki uzlaşmaz çelişkiye dayanarak, insanın psikolojik etkinliğinin kökenini araştırmıştır. Ona göre; ruh biyolojik bir niteliğe sahiptir ve hiçbir şekilde dış dünyaya, toplumsal gerçeğe bağlı değildir(Güner, 2012: 30).

Freud insanın davranışlarını, insanın içgüdüsel yapısının belirlediği anlayışını benimsediği için, çevrenin, kişinin psikolojik yapısı üzerinde etkisi olabileceğini kabul etmemiştir. İnsanın psikolojik etkinliğinin nedenlerini, içgüdüler kuramına dayanarak açıklamaya çalışan Freud, insan davranışlarının itici gücünü "bastırma kuram." ile açıklar. Freud'un rüya kuramı ile psikolojik kuramı, aynı prensibe dayanmaktadır. Buna göre, davranışlarımızın kökeninde, genellikle bilincinde olmadığımız arzularımız, duygularımız ve düşüncelerimiz yatmaktadır. Freud bunları, "bilinç dışı" olarak isimlendirmiştir. Freud'a göre kişi, kendi varlığını sürdürmek için içgüdülerini bastırmaya ve gücünü toplumca benimsenmiş yollardan harcamaya zorunludur. Freud daha sonra şöyle bir sonuca varır(Güner, 2012: 31)

Freud'a göre, toplum içinde güçlü içgüdülerin doyurulması için insanın önünde üç yol vardır. İçgüdüler hiçbir şekilde denetim altında tutulmazsa, kişi suç işler, baskı altında tutulursa nevrotik olur ve ancak toplumsal açıdan yararlı eylemlerle kişi içinde bulunduğu toplum ile sürtüşmeden yaşayabilir. Toplumsal yaşantıda huzursuzluğa neden olan ilk iki ihtimali yok etmek için, Freud'un önerdiği iki tedavi yöntemi şöyledir(Güner, 2012: 31-32);

Birincisi; toplum hangi yoldan olursa olsun, bireyden beklediği taleplerini azaltmak zorundadır. Ancak böylelikle kişi, içgüdülerinin ve dürtülerinin güçlü baskısından bir derece kurtulabilir. İkincisi; insanın içgüdüleri ve dürtüleriyle olan mücadelesinin bilincine varması ve geliştirilmiş akılcı denetim mekanizmaları yardımıyla dürtüsünü kültürel etkinliğe dönüştürme yeteneğidir. Freud'a göre esasen, insanın biyolojik yapısı ile toplum arasındaki çelişkiyi çözmek için tek çıkar yolu kişinin toplumsal taleplere uyumunun en iyi biçimde sağlanmasıdır. Freud, insan davranışlarındaki nitelik

ayrılıklarının ise, içgüdülerin ve dürtülerin bastırılmasına ya da insanın biyolojik yapısı ile toplumsal çevresi arasındaki çeşitli tipteki çelişkilere bağlanabileceğine inanıyordu.

Freud, insanın iç ve dış dünya arasındaki ilişkisini de durağan, değişmez bir ilişki olarak nitelemiştir. O, insan doğası ile toplum arasındaki çelişkiyi, etkileşim içindeki karşıtların diyalektik bütünü olarak değil, birbirine bağlı olmayan iki ayrı ögenin karşılaşması olarak tanımlamaktadır. Freud, dış toplumsal koşulların, kişinin zihinsel, ruhsal etkinliğini belirlediğini dikkate almadan, kişinin bu etkinliğinin gerçekleşmesini engellediğine inanmaktadır(Güner, 2012: 32).

Freud, ahlak konusunda ise insan tabiatının kötü olduğunu ileri süren geleneksel anlayışa bağlı kalmıştır. Bundan dolayı insan tabiatının değiştirilemeyeceğini ve kötülüğün yeryüzünden silinemeyeceğini, olsa olsa denetlenebileceğini kabul eden karamsar bir görüşün temsilcisi olarak görülür. Başka bir deyimle “asli günah” kavramını benimsemiş olan yani insan tabiatının ta başından lanetlenmiş olduğunu, kötü olduğunu, kendi başına kurtuluşa ulaşmasının mümkün olamayacağını öne süren kötümser bir dinsel görüşün din dışı alandaki temsilcisidir(Güner, 2012: 32).

Freud, bu konudaki haklılığını İkinci Dünya Savaşı'nın o korkunç ve insana dehşet veren acı sonuçlarında bulmuş ve bunu kendi kuramının doğruluğunun birer kanıtı olarak görmüştür. Bunun için Freud'un dünyasında akıl çok önemlidir. Akıl, yaşamı anlaşılır kılmak, yanlış görüşlerin üstesinden gelmek, köstekleyici otoritelerden bağımsızlaşmak ve böylece kendi otoritemizi kurmak için elimizdeki tek araç ya da silahtır(Güner, 2012: 32-33).

Fromm, Freud'un ortaya koyduğu klasik psikanalizi kendine göre yorumlamış, analizlerinde kültürel ve sosyal faktörleri, etkin biçimde kullanmıştır(Karacoşkun, 2012: 37). Freudcu kuramın, birey ile toplum arasındaki etkileşim sorununu çözmede yetersiz kaldığını ilk belirten Fromm olmuştur(Güner, 2012: 33).

Fromm, Freud'un görüşlerinin aksine, psikiyatrinin temel sorununun, aslında şu ya da bu içgüdüsel ihtiyacın doyum bulması ya da engellenmesi değil, insanın dış dünyasıyla ilişkilerini anlayabilmek olduğu görüşünü savunur. Ona göre insanla toplum arasındaki ilişki de durağan değildir. Açlık, susuzluk, cinsellik gibi tüm

insanlarda ortak olan belirli ihtiyaçlar fizyolojik kökenlidir. Buna karşılık sevgi ve kin, güçlü olma tutkusu ve boyun eğme isteği gibi insanda karakter farklılıklarına neden olan etmenlerin tümü toplumsal sürecin, kültürün ürünleridir. Burada kastedilen kültür, sahip olduğu üretim tarzının ve en önemli üretim güçlerinin oluşturduğu yaşam tarzıdır(Güner, 2012: 34).

Kısacası Fromm, psikanalizin hümanist ruhla yeniden eleştirel ve uyarıcı bir kuram olabileceğine, bilindişi dünyanın derinliklerinde yol almayı sürdürerek; insanı bozan, çarpıtan toplumsal düzenlenmeleri eleştirebileceğine ve insanın topluma uyumu yerine toplumun insanın gereksinmelerine uydurulması sürecinde yer alabileceğine, ağdaş toplumun hastalıklarını oluşturan tinsel olguları, yabancılaşma, bunaltı, yalnızlık, derin duygulardan korkma, etkinlik yoksunluğu, sevinç yoksunluğu, gibi olguları inceleyebileceğine ve aydınlatılabileceğine inanır. Fromm kendi hümanizm felsefesinin Freud'un eksikliklerini tamamladığına inanmakta ve bu açıdan, benim görüşlerim, Freud'unkilerden temelde ayrılmaktadır; ancak yine de Freud'un temel bulgularına dayanmaktadır diyerek Freud'a bağlılığını da vurgulamaktadır. (Güner, 2012: 34-35)

2.1.3.2. Karl Heinrich Marks etkisi

Fromm'un düşünce sisteminde ikinci önemli etkiye sahip olan isim Marks'tır. Fromm Marks'ın düşüncelerinin biçimlenmesinde Sipinoza, Fransız ve Alman aydınlanma ağı düşünürleri ile Goethe ve Hegel gibi, Batı'nın hümanist felsefe geleneğini savunanların, önemli bir yer tuttuğuna inanır(Güner, 2012: 35).

Marks, Fromm'un düşüncelerinin ve insana ilişkin geliştirdiği radikal hümanist sistemin oluşmasında önemli bir role sahiptir. Ancak o, Marks'ı kendine özgü yorumu ile klasik Marksist yaklaşımın öngördüğünden farklı değerlendirir. Ona göre Marks, hmanisttik peygamberi bir gelenekte yer alır. Çünkü onun, lme karşı yaşamaya önem veren ve insanı yaşatmaya çalışan bir düşünür olduğu inancındadır(Karacoşkun, 2012: 33).

Fromm'a göre, Marksizm hümanizmdir, amacı insanın tüm potansiyelidir. Ele aldığı insan; düşüncelerinden, bilincinden soyutlanmış olan değil, bedeni ve bedensel gleriyle birlikte, bir fanus yerine sosyal yapı içinde yer alan, yaşamak

için üretmek zorunda olan insandır. Amacı Tam anlamıyla, Marks'ın materyalizmini Hegel'in idealizminde olduğu kadar, Marksizm'in ekonomik-mekanik deformasyonundan da farklılaştıran ayırım; Marksist öğretimin ilgi alanının, insanın bütünü ve bilincini de kapsıyor olmasıdır. Marks'ın en büyük başarısı, insana ilişkin ekonomik ve felsefi kategorileri soyut ve yabancılaşmış anlatımlardan kurtarıp, felsefeyi ve ekonomiyi insana uygulamasıdır. Marks'ın ilgi alanı insandı. Amacı ise insanı maddi çıkarlarının egemenliğinden, kendi düzeni ve eylemlerinin kısıtlayıcılığından kurtarmaktır(Fromm, 2011: 17-18).

Marks'ın materyalist düşüncüyü temsil ediyor olarak kabul edilmesini, onu anlamamak olarak niteleyen Fromm, daha da ileri giderek Meister Eckhart gibi mistikler ile Marks düşüncesi arasında paralellik olduğunu iddia etmiştir. Hatta Marks'ın düşüncelerinin pek çok din bilgini ile aynı olduğu, Zen Budizm'le neredeyse birebir örtüştüğü kanısındadır(Karacoşkun, 2012: 34).

Bu bağlamda Zen Budizm uzmanı D. T. Suzuki ile aralarında geçen bir diyalogu şöyle anlatır; yazarının kim olduğunu söylemeden Marks'tan bazı pasajlar okudum ve ona: “bu okuduğum satırlar Zen'e ait değil mi? Diye sordum. O da hiç tereddütsüz evet cevabını verdi(Karacoşkun, 2012: 34).

Fromm'a göre Marks'ın insan bilgisine katkısı yahut dar anlamıyla psikolojiye katkısı çok az dikkatleri çekmiştir. Marks'ın sadece toplum yasaları ve evrimiyle ilgilendiği kabul edilmiş, ekonomik olaylara ilişkin yorumu ve Fromm'un yanlış yorumladığını iddia ettiği tarihsel maddecilik anlayışı öne çıkarılmıştır. Oysa Fromm'a göre, Marks'ta her şeyden önce hümanistlik psikanalizin özü vardır. Fromm, marksın, dinamik ve güçlü insan doğasından söz etmenin yanında, insandaki ihtirasların bir meleke yahut “varoluş gücü” olarak bulunduğu gibi, yaklaşımlarıyla, hümanist psikanalizin önemli bir ismi olduğunu ileri sürer. Psikoloji bilimi içerisinde bir biçimde yer almaması ise, Fromm'a göre insana ilişkin yaklaşımlarını sistematik bir biçimde ortaya koyamamış olmasıdır. Ayrıca ona göre Marks'ın yaşadığı dönemde insan sorununa uygulanabilecek dinamik bir psikoloji de mevcut değildir(Karacoşkun, 2012: 34-35).

Dubrenkov, Fromm'un bu düşünceleri ile Marks'ı çarpıttığını iddia eder. Ona göre Fromm'un yaptığı iş, Marks'ı Yeni Freudçuluğun varoluşçu bir düşünürüne dönüştürmektir. Kendini Sovyet sistemine karşı olmakla birlikte, sosyalist bir hümanist ve Marksist olarak tanımlayan Fromm'un bu yaklaşımları, genelde sosyalist ve komünist çevrelerin tepkisine yol açmıştır. Nitekim komünistler onu, sosyalist rüzgârlardan ayrılmış, yenilik ve ilerleme karşıtı bir muhafazakâr olarak görürler. Fromm, Marks'ı ve Marksizm'i savunan, hatta yazıp çizen pek çok kimse onu ve görüşlerini yeterince bilmedikleri için düşüncelerini çarpıttıklarını ileri sürer. Bu çarpıtmanın başında da onun “maddecilik” hakkındaki görüşleri gelir(Karacoşkun, 2012: 35).

2.1.3.3. Frankfurt Okulu etkisi

Frankfurt Okulu, Almanya'da 13 Şubat 1923 yılında kurulan ve sosyoloji, siyaset bilim, psikanaliz, tarih, estetik, felsefe, müzikoloji gibi farklı disiplinlerden insanları bir araya getiren Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün bir düşünce akımı olarak ifade edilmesidir. Okulun genel yaklaşım biçimi eleştirel teori olarak adlandırılmaktadır(Kızılcılık, 2013).

Frankfurt Okulunun ön plana çıkan düşünürleri, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse ve J. Habermas'tır. Frankfurt Okulu, özellikle iki yönden Almanya da sorun yaşamıştır; birincisi Enstitünün Marksist eğilimleri, ikincisi ve daha önemlisi ise üyelerin Yahudi olmalarıdır. Nitekim 1933 yılında Nazilerin iktidara gelişiyle, Enstitünün geleceğinin üzerinde de kara bulutlar belirmeye başlamıştır. 30 Mart 1933'te Enstitünün “devlete karşı eğilimler taşıdığı” gerekçesi ile kapatıldı.

Enstitü 1934 yılında kapitalist dünyanın merkezi New York'a taşınmıştır. Columbia Üniversitesi'nde Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü yeniden kurulmuştur. 1941 yılına kadar Enstitü'nün yayınları hem Almanca hem de İngilizce olarak yayınlanmıştır. 1941 yılında Amerika'nın savaşa girmesi ve radikal eğilimlerin kısıtlanması sonucu Enstitü dağılmıştır.

İkinci Dünya savaşından sonra Almanya'da ortamın düzelmesinden sonra 1950'lerin başında Frankfurt Okulu yeniden Almanya'ya döndü ve 1953'te Frankfurt'a yeniden kurulmuştur.

1958 yılında Horkheimer emekli olunca Enstitünün yönetimini Adorno üstlendi. Adorno'nun 1969'da ölümünden sonra başa geçen Habermas'ın 1971 yılında Frankfurt Üniversitesi'nden ayrılıp, Stamberg Enstitüsü'ne geçmesiyle Frankfurt Okulu'nun dönemi kapanmıştır (Durdu, 2002)

Frankfurt Okulu, 19. Yüzyıldaki ve 20. Yüzyılın ilk yarısındaki olayların ve olguların siyasal, toplumsal ve ekonomik yansımalarını irdelemeyi ve eleştirmeleri hedef alarak yola koyulmuştur. Frankfurt Okulu, egemen devletlerin görünürdeki eşitlikçi, demokratik ve modernleşme taraftarı iddialarının arka planındaki art niyetleri görerek, içerisinde yaşadıkları toplumdan hareketle analizlerini yapmaya çalışmıştır. Frankfurt Okulunu bu hareket noktası, okulunun yaşanılan dönemin birçok akımını eleştirmesine neden olmuştur. Modernleşme, aydınlanma, pragmatizm, pozitivizm, liberalizm, kapitalizm, faşizm, marksizm vs. gibi 19. ve 20. Yüzyılda ortaya çıkmış olan akımları Frankfurt Okulu zaman zaman revizyone edici bir şekilde, zaman zaman da reddeden bazen de alternatiflerin olasılıkları çerçevesinde yeniden değerlendiren bir anlayışa sahip olmuştur. Frankfurt Okulunun içerisinde yer aldığı devlet sistemi; cumhuriyetçi, sanayileşmesini tamamlamış ancak hammadde ve Pazar problemi olan bir devlet sistemidir. Diğer yandan Frankfurt Okulunun önündeki düşünsel ortama baktığımızda karşımıza idealist Alman felsefesi geleneği çıkmaktadır(Durdu, 2002).

Kant, Hegel, Marx, Nietzsche, Schopenhauer gibi 18 ve 19. yüzyılda önde gelen düşün ve eylem adamlarını etkisi Frankfurt Okulu üzerinde çok yüksektir. Dilthey ve mensup olduğu Alman tarih okulu, Hermenuütik gelenek, M. Weber, S. Freud. G. Lukacs ve Korsch gibi sosyal bilimler konusunda önde gelen düşünürler ve akımlarda alman düşünce geleneğinin içerisinde yer almaktadırlar, dolayısıyla da Frankfurt Okulu için önemli bir zenginlik kaynağı durumundadırlar. Frankfurt Okulu mensupları bu geniş perspektifin sonucunda devlet ve toplum ile siyasal akımların karşılıkları etkileşimleri ve problemlerinin de etkisiyle ilgi alanlarını şekillendirmiştir. Gelişmiş bir toplum içerisinde yer alan okulun ilgi alanları da

temelde bu konularda olmuştur. İşçi sınıfı ve problemleri, ekonomik yapı, faşizm, Nazizm, Anti-semitizm modernleşme vs. gibi konuların irdelenmesi Frankfurt Okulu açısından içinde yaşadıkları toplumsal yapıdaki sorunların ortaya konup eleştirilmesi ve çözüm önerileri ortaya konulması açısından hayati bir öneme sahiptir(Durdu, 2002).

Frankfurt Okulu üyeleri, tüm toplumsal pratiklerin tartışılmasında eleştirel bir perspektif geliştirmeye çalışmışlardır. Bu, ideoloji eleştirisiyle, yani asimetrik iktidar ilişkilerini gizlemeye ve meşrulaştırmaya çalışan ve gerçekliğin sistematik bir biçimde tahrif edilmiş yorumları olan ideolojinin eleştirisiyle uğraşan bir perspektiftir. Okul üyeleri, toplumsal çıkarların, çatışma ve çelişkilerin düşüncede nasıl ifade edildiği ve bunların tahakküm sistemlerinde nasıl üretildiğiyle ilgiliydiler. Frankfurt Okulunun bunu yaparken amacı, tahakküm olgusunun kökenlerine inmek ve tahakkümün varlığı karşısında bir uyanış yaratmak, ideolojileri geriletmek, bilinçlilik eylem değişikliklerini zorlamak olmuştur (Bottomore, 2001: 247).

Okul, praxisle düşünce, siyasal eylemle felsefe arasında bir ayırımın varlığını kabul etmiştir ve hareket noktasını da bu noktaya dayandırmıştır. Horkheimer ve arkadaşları Weimar'ın sosyal-demokrat reformculuğunu da, Sovyetler Birliği'ndeki Bolşevik düşünceyi de reddeder. Ne proletaryayı, ne de Lukacs gibi partiyi; yani herhangi bir tarihsel edimciyi kabul ederler ve modern toplumun özellikle de bu toplumun kültürünün topyekûn eleştirisini başlatırlar (Touraine, 2000: 172-173)

Kısaca hakkında bilgi verilen Frankfurt Okulu'nda Erich Fromm'un görevi; Psikanaliz ile Marksizm'in sentezini yapmaktır. Yani Marks'ın sosyolojik ve psikolojik görüşleri ile Freud'un psikanalitik görüşleri arasında bir uyum oluşturmaktır(Fromm, 2012: 24, Durdu, 2002, Karacoşkun, 2012: 25, Kızılcılık, 2013: 124). Fromm, "analitik sosyal psikoloji" formunda Marks'ın ve Freud'un görüşlerini bütünleştirmeye/yekpare kılmaya teşebbüs etmiştir. Frankfurt Okulu'nu bu yönüyle Freud-Marksizm olarak görmek mümkündür(Kızılcılık, 2013: 124).

Fromm, bir büyük teori abidesi olarak nitelediği Marksizm ile Freudculuğun uzlaşabileceklerini iddia etmiştir. Fromm, Marksizm ile Freudçuluk arasında gözle görülür bir paralelliğin olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, Marks da Freud gibi,

herhangi bir şeyin görüldüğünün tam tersi bir anlama gelebileceğini iddia etmiştir. Freudculukla Marksizm'in bilinçliliği, tarihin nihai motoru olarak değil de, diğer gizli güçlerin yansıması olarak ele almaları noktasında birleştiklerini iddia etmiştir. Fromm'a göre, böylesi bir sentez her iki alanı da besleyecektir(Kızılcık, 2013: 126).

2.2. EĞİTİM VE SOSYAL BİLGİLER

2.2.1. Eğitim

İnsanlığın geldiği günümüz modern toplumunda herkes eğitim ile bir ilişki içerisindedir. Eğitim, modern toplum hayatının en önemli yerini almıştır. Aslında eğitim ilk insan ile başlamıştır. İlk insan, eğitim ile günümüz modern toplumunda içinde olduğumuz ilişkiden daha fazla bir ilişki içerisindedir. Tüm insanlık tarihi boyunca eğitim hep var olmuştur. Günümüzde eğitimin, modern topluma ait bir özellik olarak görülmesi, eğitimin kurumsallaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Yani eğitimi okul ile özdeşleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kanaatten dolayı okul dışında gerçekleşen eğitim –öğretimi görememekteyiz. Eğitim insanın tüm hayatını kuşatmıştır. Doğduğumuzda ilköğrenimiz olan ağlama ile başlayan ve son nefes ile sona eren bir süreçtir.

Eğitim en geniş anlamıyla “bireyde kendi yaşantıları yoluyla davranış değişikliği meydana getirme süreci” olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre eğitimin üç temel özelliği söylenebilir; 1. eğitim bir süreçtir, 2. eğitim sonucunda bireyde davranış değişikliği meydana gelir, 3. davranış değişikliği bireyin yaşantıları sonucunda oluşur(Erden, 2012: 13).

Başka bir tanım ile eğitim; ferdin idraklerinde, kavrayışında, zihniyetinde, tutum ve değerlerinde, kabiliyet ve maharetlerinde bir gelişme ve değişme meydana gelmesidir”(Özdemir, Yalın, 2000). Bu tanımda da önceki tanımda değinildiği gibi bireyde davranış değişikliğinin meydana gelmesi vurgulanmıştır.

Eğitim bireyin bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimi insanlarla bir arada yaşaması için gerekli kuralları oluşturma ve öğretme işlevini yapar. (Başaran İ., 1996).Eğitim sürecine giren bireylerde değişimin istenilen yönde olması beklenir.

Yaşantı bireyin çevresiyle etkileşimi sonucu bireydeki etkidir. Eğitim her yerde ve her an oluşmalıdır (Alkan, 1984).

Eğitime kapsamlı bir tanımı da Erich Fromm yapmıştır. Fromm(2011c: 235), eğitim değişik biçimlerde tanımlanabilirse de, toplumsal işlevi, bireyi, daha sonra toplumda oynayacağı role hazırlamak, yani kişiliğini toplumsal kişiliğe uygun düşecek yönde biçimlendirmek, isteklerinin toplumsal rolünün gerekleriyle çakışmasını sağlamaktır.

Fromm eğitimi, bireyleri toplumda istenilen kalıba sokmak olarak görmektedir. Ona göre eğitim, insanın ileride toplumda yükleneceği vazifeye hazırlamaktır. Bu işlem yapılırken bireyin özyapısında bulunan özellikleri geliştirilmemekte bunların yerine toplumun öngördüğü kişilik kazandırılmaktadır. Fromm'un bu görüşleri modern toplum eğitimi hakkındadır.

Eğitim, formal ve informal olmak üzere ikiye ayrılır.

2.2.1.1. Formal eğitim

Formal eğitim kurumsallaştırdığımız eğitimdir. Yani okullarda belli bir plan ve program dâhilinde yapılan eğitimdir. Formal eğitimin amacı bireyde kasıtlı olarak davranış değişikliği meydana getirmektir. Yani tüm toplum tarafından olumlu olarak görülen ve bireye kazandırılması istenen davranışların kazandırılmasıdır.

Formal eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme süreci olarak tanımlanabilir(Ertürk, 1979 Akt. Erden, 2012: 15). Bu tanıma göre formal eğitimin temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir(Erden, 2012: 15);

1. Eğitim bir süreçtir.
2. Eğitim sonucunda davranış değişikliği meydana gelir.
3. Davranış değişikliği bireyin kendi yaşantıları yoluyla gerçekleşir.
4. Eğitim yoluyla bireyde istedik davranışlar geliştirilir.
5. Eğitim süreci kasıtlı ve planlıdır.

Eğitim s¼recinde yukarıdaki beş unsurun hepsi varsa, bu eğitim formal eğitim olarak kabul edilir.

2.2.1.2. İnfomal eğitim

Eğitim etkinliklerinin bir kısmı gelişig¼zel, kasıtsız olarak d¼zenlenir. Bu tip eğitim infomal olarak adlandırılır. Aile içinde, akran gruplarında, usta çırak ilişkisi sonucu kazanılan davranışlar infomal eğitimin ürünleridir(Erden, 2012: 13-14).

Bu eğitim kontroll¼ ve planlı olmadığı için, eğitim süreci sonunda farkında olmadan olumlu, istendik davranışların yanı sıra istenmeyen zararlı davranışlar da öğretilir. Sigara içmek, kopya çekmek vb.(Erden, 2012: 14)

İnfomal eğitim, karşılıklı ilişkilerin yoğun olduğu, ekonomisi toplamacılık, avcılık, tarım gibi insan gücüne dayalı, toplumsal ilişkileri karmaşık olmayan toplumlarda, bireylerin toplumsallaşması ve hayata hazırlanması için yeterli olabilmektedir(Erden, 2012: 14).

2.2.2. Sosyal Bilgiler

¼lkemizde, 4. sınıftan 7. sınıfa kadar okutulan sosyal bilgiler dersi, okutulduğu dönem ve sahip olduğu içeriğinden dolayı en önemli derslerden biridir. Bu bölümde sosyal bilgilerin tanımı, sosyal bilgilerin sosyal bilimler ile ilişkisi ve 2005 sosyal bilgiler öğretim programı ele alınacaktır.

2.2.2.1. Sosyal bilgilerin tanımı

T¼rkiye’de sosyal bilgilerin tanımı noktasında herkesin ortak kabul ettiği bir tanım bulunmamaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde de durum 1992 yılına kadar T¼rkiye’dekinden çok farklı değildi. ABD’de, Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi(NCSS)’nin 1992 yılında yaptığı kapsamlı tanım, bu noktadaki tartışmalara son vermek için yapılmıştır. Nihayetinde bu tanım uzlaşa sağlanmıştır. Öncelikle bu tanım ele alınacak daha sonra dünya da ve T¼rkiye’de sosyal bilgiler hakkındaki tanımlar ele alınacaktır.

NCSS’nin tanımı(Savage ve Amstrong, 1996: 9, Akt. Öztürk, 2012: 4):

Sosyal bilgiler, sosyal ve beşeri bilimleri vatandaşlık yeterliliklerini geliştirmek amacıyla kaynaştıran bir çalışma alanıdır. Okul programı içinde sosyal bilgiler, antropoloji, arkeoloji, ekonomi, coğrafya, tarih, hukuk, felsefe, siyaset bilimi, psikoloji, din ve sosyolojinin yanı sıra beceri bilimler, matematik ve doğa bilimlerinden kendine mal ettiği içerik üzerinde sistematik ve eşgüdümlü bir çalışma sağlar. Sosyal bilgilerin öncelikli amacı, karşılıklı olarak birbirine bağlı bir dünyada, kültürel farklılıkları olan demokratik bir toplumda, genç insanlara bilgiye dayalı ve mantıklı karar alabilme yeteneklerini geliştirmede yardımcı olmaktır.

Bu tanımda dikkati çeken ilk husus sosyal bilgilerin çalışma alanının sosyal ve beşeri bilimlerini içermesidir. Bu iki bilimi bir arada kaynatan sosyal bilgilerin hedefinde vatandaşlık yeterliliklerinin geliştirmesi yer almaktadır. Bu cümle Barr ve arkadaşlarının yaptığı(Akt. Öztürk, 2012: 3) “sosyal bilgiler vatandaşlık eğitimi amacıyla sosyal bilimler ve beşeri bilimlerin kaynaştırılmasıdır” tanımı ve Barth’ın yaptığı (Akt. Öztürk, 2012: 3) “sosyal bilgiler, kritik sosyal konularda vatandaşlık becerilerin uygulanması amacıyla, sosyal ve beşeri bilimler kavramlarının disiplinlerarası bir yaklaşımla kaynaştırılması” tanımlarına dayanmaktadır.

Bu tanımda sosyal bilgiler öğretiminde kabul edilen, “Vatandaşlık Aktarımı Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi” geleneğine dayanmaktadır. NCSS’nin tanımının ikinci cümlesinde birinci cümlede değinilen sosyal ve beşeri bilimlerin hangileri olduğu açıklanmış ve bunların eşgüdümlü olarak çalışılmasına vurgu yapılmıştır.

Birinci cümlede “Vatandaşlık Aktarımı Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi” geleneği daha baskın gelmekteyken, ikinci cümlede “Sosyal Bilim Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi” geleneğine yakın bir cümle olduğu söylenebilir. Ama bu iki cümlede de beşeri bilimlerin de çalışma alanının içinde anılması “Sosyal Bilim Olarak Sosyal Bilgilerin Aktarımı” geleneğinden uzaklaştırıcı bir durum olduğu söylenebilir. Üçüncü cümlede ise John Dewey ’in düşüncelerine dayandırılan “Yansıtıcı Araştırma Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi” geleneğine daha yakın olduğu söylenebilir. Çünkü bu cümlede nazara verilen, bilgiye dayalı ve mantıklı karar alabilme yeteneklerini geliştirme düşüncesi, “Yansıtıcı Araştırma Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi” geleneğinin birinci amacı olarak verilmiştir.

NCSS’nin yaptığı bu tanım için sonuç olarak şu söylenebilir; kendisinden önce yapılan tanımları dikkate almış, sosyal bilgiler öğretiminde kabul edilen üç geleneğinde içinde sayılabileceği, modern küresel dünya gerçeğini dikkate alan,

demokrasi vurgulu ve ABD gibi, içinde farklı milletleri barındıran bir ülkedeki farklılıklar göz önünde bulundurularak yapılmış bir tanımdır.

Öztürk'te NCSS, yabancı ve Türk bilim insanlarının yaptığı tanımları göz önünde bulundurarak şu tanıma yapmıştır (Öztürk, 2012: 4):

Sosyal bilgiler, hemen her bakımdan değişen ülke ve dünya koşullarında bilgiye dayalı karar alıp problem çözebilen etkin vatandaşlar yetiştirmek amacıyla sosyal ve beşeri bilimlerden aldığı bilgi ve yöntemleri kaynaştırarak kullanan bir öğretim programıdır.

Bu tanımın NCSS'nin yaptığı tanıma yansıttığı görülmektedir. NCSS'nin tanımında değinilmeyen iki özelliğe de vurgu yapmıştır. Birincisi her bakımdan değişen ülke ve dünya koşullarına, ikincisi ise etkin vatandaşlar vurgusudur. Her bakımdan değişen ilke ve dünya koşulları denilmesinde, koşulların değişmesine gönderme yapılırken, ülke ve dünya kelimeleri kullanılarak hem ulusal bazdaki hem de evrensel değişikliklere gönderme yapılmıştır. Böyle bir özelliğin sosyal bilgiler programına yüklenmesi, küreselleşen modern dünyayı anlamlandırma açısından sadece kendi ülkesini değil, dünyada meydana gelen değişiklikleri de takip etmek açısından olumlu bir özelliktir.

NCSS'nin tanımlamasından farklı olarak, Öztürk'ün tanımında bulunan ikinci özellik olan "etkin vatandaşlar" vurgusu ele alınırsa, öncelikle burada farklılığı oluşturan unsurun "etkin" kelimesinin olduğu belirtilmelidir, vatandaşlık vurgusunu NCSS'de yapmıştı. Yani bu tanımlamadan farklı türlerde vatandaşlığın bulunduğunu ve bunlardan birinin etkin olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır. Vatandaş olma durumunun yeterli görülmediği, vatandaş olmaya ilaveten etkin olma durumu olması gerektiği vurgulanmıştır. Vatandaş kavramının tek başına kullanılmasının yeterli anlamı verip vermediği, etkin olmayı barındırıp barındırmadığı durumu da bir tartışma konusudur. Burada değinilen etkin vatandaş kavramına, 6-7. sınıf sosyal bilgiler programında da değinilmiştir. Etkin vatandaşın temel özellikleri olarak şunlar sayılmıştır(MEB, 2005);

Çevresinde meydana gelen olayları birçok nedenle açıklayabilmeyi, bilimsel ve nesnel verilere dayalı olgularla kişisel görüş veya düşünceler arasında ayırım yapabilmeyi, sosyal bilimcilerin kullandığı bilimsel araştırma yöntemlerini kullanarak araştırma yapmayı, çevresiyle etkili iletişim kurmayı ve tüm bunların etkin vatandaş olmanın temel gereksinimleri olduğunu öğrenirler

2004-2005 sosyal bilgiler programını hazırlayan komisyon tarafından da sosyal bilgilerin bir tanım yapılmıştır. Komisyonun yaptığı bu tanım sosyal bilgiler alanında çalışma yapan birçok araştırmacı tarafından en kapsamlı tanım olarak görülmüştür(Safran, 2011: 3, Tay, 2011: 4). Bu tanım(MEB, 2009)

Sosyal Bilgiler, bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; Tarih, Coğrafya, Ekonomi, Sosyoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Siyaset Bilimi ve Hukuk gibi Sosyal Bilimlerin ve Yurttaşlık Bilgisinin konularının, öğrenme alanlarını yansıtan bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren, insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersi.

Bu tanımda ilk göze çarpan husus bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; Tarih, Coğrafya, Ekonomi, Sosyoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Siyaset Bilimi ve Hukuk disiplinlerinin verilmesidir. 1998 programı üç disiplin ile ilişkilendirilmişti. Bu disiplinler; tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisidir. 2004-2005 programının 9 disiplin ve yurttaşlık bilgisi ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

1998 sosyal bilgiler programı için 2004-2005 programında yapılan bu tanım yapılamaz. Bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesi için insan sorunlarını ele alan disiplinler ile mümkün olacaktır. Burada belirtilen bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirmesi hususu da önem arz etmektedir. Sosyal bilgiler dersinin önem derecesini belirtmesi açısından önemli bir tanımlama olmuştur. MEB tarafından yapılan bu tanım 2004-2005 sosyal bilgiler dersi programını en güzel şekilde özetlemesi açısından da kapsamlı bir tanım olmuştur.

Doğanay'a(2008: 77) göre sosyal bilgiler; insanları ve çevreleriyle etkileşimini zaman ve yer boyutunda inceleyen önemli bir ilköğretim dersi.

Kayda değer bir tanımda Öztürk ve Otluoğlu tarafından yapılmıştır”(Öztürk ve Otluoğlu, 2011: 6).

Sosyal Bilgiler, Sosyal Bilimlerin bulgularını entegre edip öğrencilerin düzeyine göre basitleştiren, bunları kullanarak öğrencilere, sosyal yaşama uyum sağlamada ve sosyal sorunlara çözüm üretmede ihtiyaç duyacakları bilgi, beceri, tutum ve değerleri kazandırmayı amaçlayan bir yurttaşlık eğitim programıdır.

Sosyal bilgileri tanımlayan diğer bir düşünür olan Duran(2011: 179), “sosyal bilgiler; birçok bilimsel disiplinin üzerinde durduğu konuları bir diğer, yani normatif

bir hüküm olarak gören ve bunu yeni kuşaklara benimsetmeyi konu edinen bir ders” olarak tanımlamıştır. Bu tanımda sosyal bilgilerin bir disiplin olmadığı birçok disiplinin üzerinde durduğu konuları aktarma görevi üstlendiği belirtilmektedir.

Yapılan tüm bu tanımları dikkate alarak sosyal bilgiler için şöyle bir tanım yapılabilir; bireyin kendisini ve ilişki içerisinde olduğu dünyayı sağlıklı bir şekilde anlamlandırmasına yardımcı olması amacıyla, sosyal bilimleri, beceri bilimleri, vatandaşlık bilgisi günlük hayatta ihtiyacı duyulan bütün bilgileri bir bütünlük içerisinde öğrenciye kazandırmaya çalışılan bir derstir.

2.2.2.2. Sosyal bilgiler ve sosyal bilimler

Sosyal bilgiler bir derstir. Diğer bilimlerden bağımsız bir bilimsel alan değildir. Her hangi bir bilim dalının bir alt disiplini de değildir. Birçok bilimsel disiplinin üzerinde durduğu konuları bir diğer, yani normatif bir hüküm olarak gören ve bunu yeni kuşaklara benimsetmeyi konu edinen bir derstir. Sosyal bilgiler dersinin konuları yaşam pratiklerine göre inşa edilir ve yapılır (Duran, 2011: 179).

Dönmez, sosyal bilgiler, sosyal bilimlerin ürettiği bilgileri etkili vatandaş yetiştirme genel amacı çerçevesinde kullanılan bir müfredat programıdır. Sosyal bilimler ise, insanın insanla ve çevresiyle olan ilişkilerini inceleyen disiplinler topluluğudur(Akt. Safran, 2011: 10)

Sosyal bilimler, bilimler grubunun genel adıdır. Ancak sosyal bilgiler her hangi bir bilim grubunun bir alt dalı değildir. Bir derstir. Sosyal bilgiler dersinin konuları, tanımlayıcı olmakla kalmaz, aynı zamanda emredicidir, davranış değişikliği kazandırmaya amaçlar(Duran, 2011: 180).

Bilgi ile bilim arasındaki fark, sosyal bilimlerle sosyal bilgiler dersi arasındaki farka işaret eder. Bilim bir terimdir. Bir paradigmanın bakış açısını çağırır. Entelektüel bir yöntemdir. Sistematik bilgiler bütünüdür. Yapılandırılmış örgütlenmiş bir bilgi kümesidir(Duran, 2011: 180).

Sosyal bilgiler dağınıktır. Hayatın her alanında, insanın kendiliğinden edindiği bütün bilgileri kapsamına alır. Bir çocuğun aile içinde aile üyelerinin ilişki biçimi hakkında öğrendiği ve edindiği her tecrübe bir sosyal bilgidir. Çarşıda, diğer

insanlarla, satıcılarla, ürün tanıtıcıları ile ilişki durumunda edinilen tecrübeler ve bilgiler sosyal bilgilerdir. Kısaca şöyle belirte biliriz: sosyal bilgilerin konu ettiği bilgiler, naif bilgilerdir, gündelik bilgilerdir. Yaşam pratikleri ile inşa edilmişlerdir(Duran, 2011: 180).

Gerçeklik ve doğruluk değeri bakımından sosyal bilimlerin konusu olan bilgilerle, sosyal bilgiler dersinin konusu olan bilgileri de karşılaştırılabilir. Sosyal bilimlerin ürettikleri bilgiler sistemattir. Ancak sosyal bilgiler dersinin bilgileri sistemattik değildir. Buna karşın sosyal bilgiler dersinin konusu olan bilgilerin gerçek olduğundan eminiz. Ancak bu eminlik durumu gerçekten söz konusu bilginin bilimsel olarak ispatlanan bir bilgi olduğuna delalet etmez. Gerçek olduğu toplumca kabul edilen bilgilerdir. Fakat bir sosyal bilimcinin inşa ettiği bilimsel bilginin doğruluğundan ve gerçekliğinden emin olmayabiliriz. Başka bir bilim adamı bunun yanlışlığını başka bir gözlemle ortaya koyabilir. Çünkü özel bir alanda özel şartlarda inşa edilen bilgilerdir. Ancak sosyal bilgiler dersinin konusu olan bilgiler böyle değildir. Hayatın her alanında, prensip olarak zihinsel bir çaba içine girmeden karşılaşacağımız alanlar ve konularla ilgili bilgilerdir. Bir çiftçinin, bir temizlikçinin, bir annenin, bir sürücünün kendi görevleri hakkındaki bilgileri, bu naif ve sade bilgilerdir(Duran, 2011: 180-181).

Sosyal bilgilerin ilişkilendirildiği başlıca sosyal bilim disiplinlerinin, sosyal bilgiler ile ilişkisinin öğrenilmesi konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Aşağıda sosyal bilgilerin ilişkilendirildiği sosyal bilimlerin başlıca disiplinleri ile olan ilişkisine değinilecektir.

2.2.2.2.1. Sosyoloji

Sosyal bilgiler dersinin içerikleri 2005 programıyla birlikte sosyolojik kavramları ve teknikleri fazlasıyla içerdiği için, bu dersin eğitiminde görev alacak eğitimcilerin, sosyal bilgiler ile sosyoloji arasındaki ilişkiyi bilmeleri gerekir(Duran, 2011: 174).

Farris'e göre, sosyoloji insanları ve onların ve onların gruplar içinde birbirlerini etkileme biçim ve süreçlerini konu alır. Üzerinde çalışılan gruplar, bir çekirdek aile kadar ya da uluslar üstü bir siyasi/ekonomik birlik kadar büyük olabilir. Sosyologlar ortak değerler ve inançları araştırır. Antropologların alan çalışmasından

farklı olarak sosyologlar, belli bir zaman dilimi boyunca bireyler ya da bir grup üzerine durum çalışması yapmayı tercih ederler. Durum çalışmaları genellikle bireyler ya da grubun günlük rutin yaşamına ait bilgiler üzerine yapılandırılır(Akt. Öztürk, 2012: 22).

Erden, sosyolojinin sosyal bilgiler öğretimine çok önemli katkıları vardır. Aile, okul, komşuluk, devlet gibi temel toplumsal kurumlar, bu kurumlar içindeki statü ve roller ilköğretimde öğrenciye kazandırılır. Çocuğun yakın toplumsal çevresini ve önemli kurumları tanıması amacıyla sosyal bilgiler derslerinde sosyoloji ile ilgili temel kavramlar kazandırılmaya çalışılır(Akt. Kılıçoğlu, 2009: 11). Öğrenciler için sosyoloji çalışmaları aile araştırması ile başlatılabilir. Daha sonra araştırma alanı komşular. İçinde yaşanan toplum ve daha geniş grupları kapsayacak şekilde genişletilebilir(Öztürk, 2012: 22).

2.2.2.2. Psikoloji

Psikoloji bireye ait zihinsel süreçler ve davranışları anlamaya odaklanır. Modern psikoloji, insanın doğasını ve davranışlarının nedenlerini açıklamaya çalışır(Öztürk, 2012: 21).

Psikoloji, yaşamın hemen hemen her yönüyle ilişkilidir. Toplum karmaşıklıktıkça, insani sorunları çözmede psikoloji giderek daha önemli bir rolü üstlenmiştir(Kılıçoğlu, 2009: 13-14). Psikologların en fazla üzerine eğildikleri kavramlar; değerler, kişilik, motivasyon ve öğrenmedir(Öztürk, 2012: 21). Psikolojinin ana eğilimini oluşturan bu kavramlar 2005 sosyal bilgiler dersi öğretim programının temel öğeleri arasında bulunmaktadır. Bu da, 2005 sosyal bilgiler dersi programı ile psikoloji disiplini arasında güçlü bir bağlantının varlığını göstermektedir.

Sosyal bilgiler öğretiminde psikolojinin veri ve araçları kullanılarak yapılan öğrenme-öğretme etkinlikleri, öğrencilerin, kendilerine ve başkalarına ait kişilik özelliklerini, anlayışları, duyguları ve davranışları keşfetmelerine ve açıklamalarını sağlayabilir(Öztürk, 2012: 21)

2.2.2.2.3. Antropoloji

Maxim, antropoloji, iskelet kalıntıları, fosiller, kalıntılar, vasıtalar, aletler, heykeller ve eski insan kültüründen kalan diğer şeylerin ortaya çıkartılıp incelenmesiyle tarihin, geleneklerin ve yaşam alışkanlıklarının belirlenmesi için daha önceki uygarlıkların üzerine yapılan bilimsel çalışmadır(Akt. Kılıçoğlu, 2009: 10).

Sosyal bilgiler programında antropolojinin birçok kavramına yer verilmektedir. Bunların en önemlilerinin başında gelen kültür kavramı sosyal bilgiler dersi için önemli bir kavramdır. Çocukların dış dünyaya kayıtsızlığının azaltılması ve diğer kültürler hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaları gerekmektedir ki bu özellikle antropoloji yardımı ile gerçekleştirilebilir. Sosyal bilgiler aynı zamanda antropologların başlıca arkeolojik yer kazılarında, röportaj ve gözlemlerinden oluşan araştırıcı tekniklerinin bazılarının kullanımına son derece uygundur(Kılıçoğlu, 2009: 11)

2.2.2.2.4. Siyaset bilimi

Siyaset bilimi insanların kendilerini nasıl yönettiğini araştırır. Kamu yönetimine ait idari kurumlar, süreçler ve yasalar bu bilim dalının konusudur(Öztürk, 2012: 22). Doğanay siyaset bilimi bir bilim olarak devlet ve siyaset konularına gerçekçi bakış açısını kazandırmıştır(Akt. Kılıçoğlu, 2009: 12)

Siyaset bilimi ile sosyal bilgiler arasındaki ilişkiyi Bilgili şu şekilde açıklamıştır(Akt. Kılıçoğlu, 2009: 112-13);

Sosyal bilgiler öğretimin temel amacı, öğrencinin günlük hayatta karşılaşabileceği problemlere çözüm üretebilecek yeterliliğe ulaşmasını sağlamaktır. Sosyal bilgiler bu amacına ulaşabilmek için siyaset bilimine büyük oranda ihtiyaç duyar. Çünkü siyaset bilimi öğrencilerin yaşam boyu kullanacağı bir kısım temel bilgileri, kavramları konu almaktadır. Bu noktada, siyaset biliminin temel kavramları içerisinde yer alan devlet, hükümet, otorite, cumhuriyet, anayasa, yasa, politik sistem vb. terimlerinin önemini açıklar. Sosyal bilgiler derslerinin etkin ve duyarlı vatandaşlar yetiştirme amacını gerçekleştirmede siyaset biliminin katkısı büyüktür.

2.2.2.3. 2005 sosyal bilgiler öğretim programı

İçinde yaşadığımız modern teknoloji toplumunda çok hızlı bir değişim içindeyiz. Bu değişim her alanda meydana gelebilmektedir. Bu değişim ile birlikte insanlar yeni olana ayak uydurabilmek için birçok şeyi değiştirmek ya da yenilemek zorunda

kalmaktadırlar. Bu değişikliğin ve yeniliğin yapıldığı alanlardan biride eğitim sistemleridir. Türkiye’de de meydana gelen değişim ve gelişmelere ayak uydurmak amacıyla 2004-2005 yıllarında eğitim sistemi değiştirilmiştir.

Tüm dünyada bireysel, toplumsal ve ekonomik alanda yaşanmakta olan değişimi ve gelişimi; ülkemizde de demografik yapıda, ailenin niteliğinde, yaşam biçimlerinde, üretim ve tüketim kalıplarında, bilimsellik anlayışında, toplumsal cinsiyet alanında, bilgi teknolojisinde, iş ilişkileri ve iş gücünün niteliğinde, yerleşme ve küreselleşme süreçlerinde görmek mümkündür. Tüm bu değişim ve gelişimleri eğitim sistemimize ve programlarımıza yansıtmak bir zorunluluk hâline gelmiştir(MEB, 2005).

2.2.2.3.1. Programın vizyonu

2004-2005 yıllarında değiştirilen Sosyal Bilgiler Öğretim Programının vizyonu(MEB, 2005);

21. yüzyılın çağdaş, Atatürk ilkeleri ve inkılâplarını benimsemiş, Türk tarihini ve kültürünü kavramış, temel demokratik değerlerle donanmış ve insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı, bilgiyi deneyimlerine göre yorumlayıp sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturan, kullanan ve düzenleyen (eleştirel düşünen, yaratıcı, doğru karar veren), sosyal katılım becerileri gelişmiş, sosyal bilimcilerin bilimsel bilgiyi üretirken kullandıkları yöntemleri kazanmış, sosyal yaşamda etkin, üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını yetiştirmektedir.

Programın vizyonunda milli unsurlar ön planda tutulmuş, öğrencide olması beklenen ya da kazandırılması istenen özellikler milli unsurları elden bırakmadan ulaşılmaya çalışmıştır. Demokratik haklar ve insan haklarına da vurgu yapılmıştır. Vizyonda bilginin deneyimler ile ilişkilendirilmesi vurgulanmış ve değerleri kazandırılması yanında çok önemli değerlerin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

2.2.2.3.2. Programın temel yaklaşımı

2005 sosyal bilgiler programının temel yaklaşımı, bilgiyi üretmek ve kullanmak için gerekli beceri, kavram ve değerlerle öğrenciyi donatarak etkin bir Türkiye vatandaşı yetiştirmektir(Ata, 2012: 35)

2004-2005 yıllarında değiştirilen Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Temel Yaklaşımı(MEB, 2005);

İhtiyaçlar doğrultusunda dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak, öğretim programlarında yeni yaklaşımlar dikkat çeker duruma gelmiştir. Bu nedenle program, tümüyle davranışçı yaklaşımlardan öte, bilginin taşıdığı değeri ve bireyin var olan deneyimlerini dikkate alarak, yaşama etkin katılımını, doğru karar vermesini, sorun çözmesini destekleyici ve geliştirici bir yaklaşım doğrultusunda yapılandırmayı önemseyen bir gelişim göstermektedir. Bu yaklaşımla öğrenci merkezli, dolayısıyla etkinlik merkezli, sosyal bilgiler açısından, bilgi ve beceriyi dengeleyen, öğrencinin kendi yaşantılarını ve bireysel farklılıklarını dikkate alarak çevreyle etkileşimine olanak sağlayan yeni bir anlayış yaşama geçirilmeye çalışılmaktadır.

Bu anlayış doğrultusunda Sosyal Bilgiler Programı(MEB, 2005)

1. Her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu kabul eder.
2. Öğrencilerin gelecekteki yaşamlarına ışık tutarak, bireylerden beklenen niteliklerin geliştirilmesine duyarlılık gösterir.
3. Bilgi, kavram, değer ve becerilerin gelişmesini sağlayarak, öğrenmeyi öğrenmenin gerçekleşmesini ön planda tutar.
4. Öğrencileri düşünmeye, soru sormaya ve görüş alışverişi yapmaya özendirir.
5. Öğrencilerin fiziksel ve duygusal açıdan sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetişmesini amaçlar.
6. Millî kimliği merkeze alarak, evrensel değerlerin benimsenmesine önem verir.
7. Öğrencilerin kendi örf ve âdetleri çerçevesinde ruhsal, ahlâkî, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmesini hedefler.
8. Öğrencilerin haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren bireyler olarak yetişmesini önemser.
9. Öğrencilerin toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmasını sağlar.
10. Öğrencilerin öğrenme sürecinde deneyimlerini kullanmasına ve çevreyle etkileşim kurmasına olanak sağlar.
11. Her öğrenciye ulaşabilmek için öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerindeki çeşitliliği dikkate alır.
12. Periyodik olarak, öğrenci çalışma dosyalarına bakılarak öğrenme ve öğretme süreçlerinin akışı içerisinde değerlendirmeye olanak sağlar.

2005 programın temel yaklaşımında sosyal bilgilerin tanımlaması şu şekilde yapılmıştır(MEB, 2005)

Sosyal Bilgiler, bireyin toplumsal var oluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir.

Bu tanımda görüldüğü gibi 2005 sosyal bilgiler programı, tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıttığı ifade edilmiştir. 1998 programı bu disiplinlerden, tarih, coğrafya ve vatandaşlık ile ilişkilendirilmiştir. Bu bakımdan program sosyal bilimlerinin çoğu ile ilişkilendirilmiştir.

2.2.2.3.3. Programın yapısı

Sosyal Bilgiler Programını yapısı, öğrenme alanları, kazanımlar, beceriler, kavramlar, değerler, etkinlikler, ilişkilendirme, ara disiplinler ve değerlendirmeden oluşmaktadır. Burada bunlardan, öğrenme alanları, kazanımlar, beceriler, kavramlar ve değerler ele alınacaktır.

2.2.2.3.3.1. Öğrenme alanları

2005 sosyal bilgiler programı, insanların faaliyet alanlarını bütüncül bir yaklaşımla eksiksiz olarak işlemek için psikoloji, tarih, coğrafya, antropoloji vb. disiplinleri aynı çatı altında birleştirmeyi sağlayacak “öğrenme alanı” terimini benimsemiştir(Ata, 2012: 37). Öğrenme alanı, birbiri ile ilişkili beceri, tema, kavram ve değerlerin bir bütün olarak görülebildiği, öğrenmeyi organize eden yapıdır. Sosyal Bilgiler dersi dokuz öğrenme alanı çerçevesinde yapılandırılmıştır. Bunlar(MEB, 2005)

1. Birey ve Toplum;
2. İnsanlar, Yerler ve Çevreler;
3. Kültür ve Miras;
4. Üretim, Dağıtım ve Tüketim;
5. Küresel Bağlantılar;
6. Güç, Yönetim ve Toplum;
7. Bilim, Teknoloji ve Toplum;
8. Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler;
9. Zaman, Süreklilik ve Değişim

Öğrenme alanları, bir ya da birden fazla akademik disiplini içerebilir. Örneğin; “Birey ve Toplum,” psikoloji ve vatandaşlık bilgisini; “Kültür ve Miras”, antropoloji, tarih ve vatandaşlık bilgisini; “İnsanlar, Yerler ve Çevreler,” coğrafya’yı; “üretim, tüketim ve dağıtım” ekonomi’yi; “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler” ve “Güç, Yönetim ve Toplum” sosyoloji’yi; vatandaşlık bilgisini, hukuku içermektedir. “Bilim, Teknoloji ve Toplum” ve “Küresel Bağlantılar” disiplinler arası alanlardır(MEB, 2005).

Öğrenme alanları, 4. sınıftan 7. sınıfa kadar devam etmektedir. Bir ünite, bir ya da birden fazla öğrenme alanını içerebilir. 6. ve 7. sınıflarda 7 ünite vardır. Her iki

sınıfta “Zaman, Süreklilik ve Değişim” ve “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler” öğrenme alanı diğer öğrenme alanları içinde düşünülmüştür(MEB, 2005).

2.2.2.3.3.2. Kazanımlar

Kazanım, öğrenme süreci içerisinde, planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar sayesinde öğrencide görülmesi beklenen bilgi, beceri ve tutumlardır(MEB, 2009). 2005 sosyal bilgiler öğretimi programında ünite şemasının sol tarafındaki sütun, kazanımlara ayrılmıştır. 2005 programında sosyal bilgiler için toplam 174 kazanım belirlenmiştir. Bu kazanımların dağılımı şöyledir; 4. ve 5. sınıf için 46, 6. sınıf için 43 ve 7. sınıf için 39.

2.2.2.3.3.3. Beceriler

Beceri, uygun öğrenme ve öğretim ortamında bireyin, hazır bulunuşluk düzeyine göre düşünsel ve davranışsal bir çabaya girmesi sonucu bir işi kolaylıkla ve ustalıkla yapar hâle gelmesidir. Beceri öğrencilerde, öğrenme süreci içerisinde kazanılması, geliştirilmesi ve yaşama aktarılması tasarlanan kabiliyetlerdir(MEB, 2005).

Sosyal Bilgiler Programı, ilköğretim 4 -7. sınıf düzeyinde diğer derslerle birlikte ilk 9 beceriyi kazandırmanın yanında, kendine özgü 5 beceriyi kazandırmayı da amaçlamaktadır. Bu beceriler aşamaları ile birlikte aşağıda gösterilmiştir. Bu becerilerin bazılarında ya da aşamalarında, üniteler göz önünde bulundurularak doğrudan verilecek beceri şeklinde programda yer verilmektedir(MEB, 2005).

2005 programın 1. sınıftan 8. sınıfa kadar bütün dersler için ortak 9 beceri belirlenmiştir. Bu beceriler, “Eleştirel Düşünme Becerisi”, “Yaratıcı Düşünme Becerisi”, “İletişim Becerisi”, “Araştırma Becerisi”, “Problem Çözme Becerisi”, “Karar Verme Becerisi”, “Bilgi Teknolojilerini Kullanma Becerisi”, “Girişimcilik Becerisi” ve “Türkçeyi Doğru, Güzel ve Etkili Kullanma Becerisi”.

Programda sosyal bilgiler için 6 beceri belirlenmiştir. Bu beceriler; “Gözlem Becerisi”, “Mekânı Algılama Becerisi”, “Zaman ve Kronolojiyi Algılama Becerisi”, “Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi”, “Sosyal Katılım Becerisi” ve “Empati Becerisi”(MEB, 2005).

2.2.2.3.3.4. Değerler

2005 sosyal bilgiler dersi programında değer, bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu

tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlâkî ilke ya da inançlar olarak tanımlanmıştır(MEB, 2005).

Programda 20 değer verilmiştir. Bu değerler(MEB, 2005); Aile birliğine önem verme, Adil olma, Bağımsızlık, Barış, Özgürlük, Bilimsellik, Çalışkanlık, Dayanışma, Duyarlılık, Dürüstlük, Estetik, Hoşgörü, Misafirperverlik, Sağlıklı olmaya önem verme, Saygı, Sevgi, Sorumluluk, Temizlik, Vatanseverlik ve Yardımseverlik

2.2.2.3.3.5. Kavramlar

2005 sosyal bilgiler programında kavramlar şu şekilde açıklanmıştır(MEB, 2005);

Kavramlar bilgilerin yapı taşlarını, kavramlar arası ilişkiler de bilimsel ilkeleri oluşturur. İnsanlar, çocukluktan başlayarak düşüncenin birimleri olan kavramları ve onların adları olan sözcükleri öğrenirler; kavramları sınıflar, aralarındaki ilişkileri bulur, böylece bilgilerine anlam kazandırır, yeniden düzenler, hatta yeni kavramlar ve yeni bilgiler üretirler.

Sosyal bilgiler dersi için toplam 457 kavram verilmiştir. Bunların sınıflara dağılımı şu şekildedir; 4. sınıf için 91, 5. sınıf için 121, 6. sınıf için 124 ve 7. sınıf için 121. Programda kavramların veriliş düzeyleri belirlenmiştir. Buna göre kavramlar, giriş, gelişme ve pekiştirme olarak üç düzeye ayrılmıştır(MEB, 2009).

Programın yapısını oluşturan bu öğeler şema şeklinde aşağıdaki gibi verilmiştir.

Tablo 3: 2005 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Şema Örneği(MEB, 2005)

ÖĞRENME ALANI: GÜÇ, YÖNETİM VE TOPLUM.....7. sınıf

6.ÜNİTE	KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
YAŞAYAN DEMOKRASİ	<p>Bu ünite ile öğrenciler;</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tarihsel süreçte Türk devletlerinde yönetim şekli ve egemenlik anlayışındaki değişim ve sürekliliği fark eder. 2. Anayasamızın 2. maddesinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin nitelikleri ile ilgili uygulamalara toplum hayatından örnekler verir. 3. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetim yapısını yasama, yürütme ve yargı kavramları çerçevesinde analiz eder. 4. Siyasî partilerin, sivil toplum örgütlerinin, medyanın ve bireylerin, gündemi ve yönetimin karar alma süreçlerini ne şekilde etkilediğini örnekler üzerinden tartışır. 5. İçinde bulunduğu eğitsel ve sosyal faaliyetlerde işleyen süreçleri demokrasinin ilkeleri açısından analiz eder. 	<p> “Kurultaydan Büyük Millet Meclisi’ne” (İlk Türk devletlerinden günümüze yönetim ve egemenlik anlayışındaki değişim ve sürekliliği gösteren bilgiler analiz edilir.) (1.kazanım)</p> <p> “Yasalar Gerekli mi?” (Yasaların önemine ve gerekliliğine dair beyin fırtınası yapılır.) (2. kazanım)</p> <p> “Cumhuriyetin Nitelikleri” (Anayasamızın ikinci maddesi incelenerek örnek olaylarla karşılaştırılır.) (2. kazanım)</p> <p> “Belgesel Film İzliyoruz” (Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yönetim yapısını, meclisin önemini anlatan eğitsel filmler izlenir.) (3. kazanım)</p> <p> “Bir Yasa TBMM’den Nasıl Çıkar?” (TBMM’den bir yasanın nasıl çıktığını kavratmak üzere drama yapılır.) (3. kazanım)</p> <p> “Sınıf Mahkemesi Kuralım” (Yargı yetkisini ve gücünü anlamak üzere sınıfta okul kurallarına dayalı bir mahkeme kurulur.) (3.kazanım)</p> <p> “Sanal Alan Gezisi” (TBMM, Yargıtay, Danıştay ve Adalet Bakanlığı’nın ilgili siteleri ziyaret edilerek görevleriyle ilgili bilgi edinilir.) (3. kazanım)</p> <p> “Vatandaşın Sesi Gazetesi” (Sivil toplum örgütlerinin, medyanın ve bireylerin karar alma süreçlerini ve kamuoyunu nasıl etkilediğini göstermek amacıyla bir gazete hazırlanır.) (4. kazanım)</p> <p> “Öğrenci Kulüpleri” (Öğrencilerin okul içi ve okul dışında bulunduğu eğitsel ve sosyal kulüp faaliyetlerinin süreçleri demokrasinin ilkeleri açısından incelenir.) (5. kazanım)</p>	<p>[!] Atatürkçülükle ilgili Konular (3,4 -1); (4-5); (2-7, 8)</p> <p>[!] Kut, saltanat, kurultay, divan, Tanzimat Fermanı, meşrutiyet ve cumhuriyet üzerinde durulacaktır. (1.Kazanım)</p> <p>☞ İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi (3–20)</p> <p>[!]Doğrudan verilecek beceri: Karar verme</p> <p>[!]Doğrudan verilecek değer: Adil olma</p> <p> Bu üniteye öz değerlendirme ve gözlem formları, açık uçlu sorular, projeler, performans ödevleri, kavram haritası, öğrenci ürün dosyası çoktan seçmeli, boşluk doldurmalı testler kullanılarak değerlendirme yapılabilir.</p>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGU VE YORUM

3.1. İLKÖĞRETİM 7. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ ERİCH FROMM'UN GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde ilköğretim 7.sınıf sosyal bilgiler programı kapsamında Milli Eğitim Bakanlığının(MEB) belirlediği; öğrenme alanları, doğrudan verilecek olan beceriler ve değerler, Erich Fromm'un görüşleri doğrultusunda değerlendirilecektir.

3.1.1. Öğrenme Alanlarının Değerlendirilmesi

Öğrenme alanı, birbiri ile ilişkili beceri, tema, kavram ve değerlerin bir bütün olarak görülebildiği, öğrenmeyi organize eden yapıdır. Sosyal bilgiler programı incelendiğinde, program içerisinde ilköğretim 4. sınıftan 7. sınıfa kadar devam eden süreçte dokuz öğrenme alanını bulunmaktadır. Bu öğrenme alanları;(MEB, 2005) "Birey ve Toplum", "İnsanlar, Yerler ve Çevreler", "Kültür ve Miras"; "Üretim, Dağıtım ve Tüketim", "Küresel Bağlantılar", "Güç, Yönetim ve Toplum", "Bilim, Teknoloji ve Toplum", "Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler" ve "Zaman, Süreklilik ve Değişim"

Öğrenme alanları, bir ya da birden fazla akademik disiplini içerebilir. Öğrenme alanları ve ilişkilendirildiği disiplinler aşağıdaki gibi tabloda gösterilebilir.

Tablo 4: Öğrenme Alanları ve İlişkilendirildiği Disiplinler(MEB, 2005).

7. Sınıf Öğrenme Alanları	Disiplinler
Birey ve Toplum	Psikoloji ve vatandaşlık bilgisi
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Coğrafya
Kültür ve Miras	Antropoloji, tarih ve vatandaşlık bilgisi
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Ekonomi
Güç, Yönetim ve Toplum	Sosyoloji, vatandaşlık bilgisi, hukuku
Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler	Sosyoloji, vatandaşlık bilgisini, hukuku

“Birey ve Toplum,” psikoloji ve vatandaşlık bilgisini; “Kültür ve Miras”, antropoloji, tarih ve vatandaşlık bilgisini; “İnsanlar, Yerler ve Çevreler,” coğrafya’ yı; “Üretim, Tüketim ve Dağıtım” ekonomi’ yi; “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler” ve “Güç, Yönetim ve Toplum” sosyoloji’ yi; vatandaşlık bilgisini, hukuku içermektedir. “Bilim, Teknoloji ve Toplum” ve “Küresel Bağlantılar” disiplinler arası alanlardır(MEB, 2005). Bu bölümün sonunda burada verilen disiplinlerin bu yaşa uygunluğu Fromm ve diğer düşünürlerin görüşlerinin mukayese edilerek teferruatlı bir şekilde ele alınacaktır.

2004-2005 öğretim programında bir ünite, bir ya da birden fazla öğrenme alanını içerebilir. 6. ve 7. sınıflarda 7 ünite vardır. Her iki sınıfta “Zaman, Süreklilik ve Değişim” ve “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler” öğrenme alanı diğer öğrenme alanları içinde düşünülmüştür(MEB, 2005).

2004-2005 müfredatından önce uygulanan müfredatta(1998) 7. sınıf sosyal bilgiler ders programı iki disiplin ile ilişkilendirilmiştir. Bunlar; tarih ve coğrafyadır.

1998 7. sınıf sosyal bilgiler ders programında ünite dağılımı ve ilişkilendirildiği disiplinler bir tablo ile aşağıdaki gibi verilebilir.

Tablo 5: 1998 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Programı Ünite Dağılımı ve Ünitelerin İlişkilendirildiği Disiplinler(Ata, 2014: 34).

7. sınıf üniteleri	Disiplinler
Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri	Coğrafya
İstanbul'un Fethi ve Sonrası	Tarih
Avrupa'da Yenilikler	Tarih
17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti	Tarih
19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti	Tarih
Osmanlı Kültür ve Uygarlığı	Tarih
Yurdumuzun Komşuları ve Türk Dünyası	Coğrafya

2005 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının, 1998 öğretim programına göre daha fazla disiplin ile ilişkilendirildiği görülmektedir. 1998 programında 7. sınıf sosyal bilgiler öğretim programı sadece iki disiplinle, tarih ve coğrafya ile ilişkilendirilmiştir. 2005 programında 7. sınıf sosyal bilgiler öğrenme alanları, Psikoloji, Vatandaşlık Bilgisi, Coğrafya, Antropoloji, Tarih, Sosyoloji, Hukuk ve Ekonomi olmak üzere 8 disiplin ile ilişkilendirilmiştir. Erich Fromm açısından 2005 öğretim programının 7. sınıf sosyal bilgiler öğretim programında yapılan bu değişiklikler olumlu nitelikler taşımaktadır. Çünkü Fromm, öğrencinin 2005 7. sınıf sosyal bilgiler öğrenme alanlarının ilişkilendirildiği disiplinlerden tarih, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji disiplinleri ile kendi kişisel yaşamı ve toplumun yaşamı arasında bir bağ kurarak sorunları çözebileceğini belirtir. Fromm'un kaleminden aynen aktarılsa(Fromm, 1995a: 127-128):

Öğrenci, felsefe, psikoloji, sosyoloji tarih ve antropoloji sorunlarıyla kendi kişisel yaşamı ve toplumunun yaşamı arasındaki ilişkinin farkına varmazsa, yalnızca en az yetenekli olanlar derslerine ilgi göstereceklerdir. Bunun sonucu, eğitim çalışmalarımızın, uygar tarihin en değerli kültürel başarılarına karşı tepkisizliği izleyen bomboş bir kültür üretmiş olmasıyla kendini göstermektedir.

Fromm psikoloji, sosyoloji, antropoloji, tarih ve felsefe sorunları ile öğrencilerin kendi kişisel ve toplumunun yaşamının farkına varmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Öğrenciler bu disiplinler ile bunun farkına varmadıkları takdirde tüm ülkelerinin(Türkiye'nin) eğitim hedeflerine koyduğu uygar tarihinin en değerli kültürel başarılarına ulaşamayacaklarını belirtmektedir. Böylece bomboş bir kültürü üreteceklerini belirtmektedir.

2005 7. sınıf sosyal bilgiler öğretim programında yapılan bu değişiklikler programı Fromm'un ilgi alanına kaydırmıştır. Fromm 'un eğitim ile öğrencilere ulaştırmayı düşündüğü içeriği, 2005 7. sınıf sosyal bilgiler öğrenme alanlarının üstlendiği görülmektedir. Bu değişiklikler ile program, Fromm'un düşüncelerini değerli kılmaktadır.

Fromm'un burada verilen düşünceleri sosyal bilgiler programının ilkeleri ile karşılaştırıldığında da, milli özellikleri ön plana alan 6. madde hariç bütün maddeleri destekler niteliktedir. Programda verilen ilkelerden bir kaçını alınıp karşılaştırıldığında bu ilişki daha iyi bir şekilde görülecektir. Sosyal Bilgiler Programı(MEB, 2005):

Madde 1. Her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu kabul eder

Madde 2. Öğrencilerin gelecekteki yaşamlarına ışık tutarak, bireylerden beklenen niteliklerin geliştirilmesine duyarlılık gösterir.

Madde 9. Öğrencilerin toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmasını sağlar.

Madde 10. Öğrencilerin öğrenme sürecinde deneyimlerini kullanmasına ve çevreyle etkileşim kurmasına olanak sağlar.

Maddelerinde verilen, her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu kabul etmesi, bireylerden beklenen niteliklerin geliştirilmesi, öğrencilerin toplumsal sorunlara karşı duyarlı olması ve çevreyle etkileşim kurmalarını Fromm; psikoloji, sosyoloji, antropoloji, tarih ve felsefe ile başarmalarını istemektedir. Sosyal bilgiler programının da bu dersler ile bunu amaçladığını görmekteyiz. Bu konuda sonuç olarak, sosyal bilgilerin ortaya koyduğu hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için programı ilişkilendirdiği disiplinler Fromm'un bu disiplinler ile ortaya koyduğu hedefler ile aynıdır.

1998 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programında kullanılan ünite isimleri; Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri, İstanbul'un Fethi ve Sonrası, Avrupa'da Yenilikler, 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti, 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti, Yurdumuzun Komşuları ve Türk Dünyası ve Osmanlı Kültür ve Uygarlığı'dır. 1998 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programı için kullanılan ünite isimlerine Fromm'un görüşlerine göre bakıldığında; Fromm'un burada kullanılan isimler ile ilgili ve bu isimler ile benzerlik gösteren konularla ilgili çalışmalarının bulunmadığı söylenebilir. Dolayısıyla 1998 programının Fromm'un görüşleri arasında güçlü bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

2005 programı 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğrenme alanları:

1. Birey ve Toplum;
2. İnsanlar, Yerler ve Çevreler;
3. Kültür ve Miras;
4. Bilim, Teknoloji ve Toplum;
5. Üretim, Dağıtım ve Tüketim;
6. Güç, Yönetim ve Toplum;
7. Küresel Bağlantılar.

7.sınıf sosyal bilgiler ders programında, öğrenme alanları için kullanılan isimler Erich Fromm'un üzerinde durduğu temel kavramlarla yakınlık gösterdiği görülmektedir. Eserlerine verdiği isimler ile öğrenme alanları için kullanılan isimler arasında benzerlik bulunmaktadır. Buna örnek olarak başlıca eserlerinden birkaç tanesi verilebilir; Sağlıklı Toplum, Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum, Kendini Savunan İnsan, İnsan Yıkıcılığının Kökenleri, İnsancıllaşmış Bir Teknolojiye Doğru, İnsancıl Tasarım, Toplumsal Bilinç Altının Araştırılması, Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları, Marks'ın İnsan Anlayışı vb.

Eser isimlerinin, öğrenme alanları için kullanılan isimler ile benzerlik göstermesi Fromm'un 2005 sosyal bilgiler programında bulunan konular ile aynı konuları işlediği anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Fromm'un bu konulardaki görüşleri sosyal bilgiler açısından önem arz etmektedir. Bu kısımda sadece öğrenme alanları için kullanılan isimlerin Fromm'un ilgilendiği konular ile benzerlikleri ele alınacaktır.

Fromm'un felsefesinin, 2005 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğrenme alanlarının isimleri ile ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. O, temelde modernleşmeyi eleştirir. Bu eleştiride değindiği konular arasında; insanın robotlaşması, tüketim, kültürel yozlaşma, bireyin toplum içindeki durumu, yabancılaşma, teknolojinin insan hayatına getirdiği olumsuzluklar, insanın üretkenliğini yitirmesi ve küreselleşme sayılabilir. Dolayısıyla 7.sınıf sosyal bilgiler dersi öğrenme alanlarının moderniteden etkilendiği görülmektedir.

Bu daha net bir ifade ile şöyle dile getirilebilir; öğrenme alanları modern endüstri toplumun etkisi ile şekillenmişlerdir. Bu da şöyle bir yorumu peşinden getirir; Türkiye'de okutulan 7.sınıf sosyal bilgiler dersi modern toplumu koşullarını göz önünde bulundurmakta ve insanları onun isteklerine göre eğitmektedir. Çünkü Fromm'un, modern endüstri toplum eleştirisinde ele aldığı konular 7.sınıf sosyal bilgiler öğrenme alanları için kullanılan isimleri kapsamaktadır.

Bu bağlamda burada Fromm'un eserlerinden birkaç alıntı yapılacak ve bunlar, 7. sınıf sosyal bilgiler öğrenme alanların isimleri ile içerik açısından değil sadece isimleri açısından karşılaştırılacaktır.

Fromm, gazeteler, televizyon ve radyo aracılığı ile yaygın bir iletişim sistemi kurduk. Ama buna rağmen insanlar, politik ve sosyal gerçekler hakkında doğru bilgilendirilmek yerine yanlış bilgilendirilip, aşılıyorlar(Fromm, 2001: 80). Bu cümlede verilen bilgiler; teknoloji aletleri, bilim, insan, kitle iletişim araçları ve üretim ile ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla öğrenme alanları için kullanılan isimlerin aynısı veya yakını ile ilgili bilgilerin olduğu görülmektedir. Bu cümle; Bilim, Teknoloji ve Toplum, Birey ve Toplum, İnsanlar, Yerler ve Çevreler, Üretim, Dağıtım ve Tüketim, Kültür ve Miras, Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanları ile ilişkilidir veya ilişkilendirilebilir.

Fromm, çocuğun yaşı ilerledikçe; popüler romanlar, filmler, basın ve televizyon programları ona başarının nasıl olması gerektiği yolundaki ayrıntılı bilgileri vermeye başladığını söyler. Böylece genç insan, piyasanın en uçarı ve en yeni modellerini görüp, tanır. Onlarla yarışmak, onlara benzemek için de can atar(Fromm, 2004c: 116). Fromm'un İnsanın, anlatılan şartlar altında gerçek kişiliğini yitirip piyasanın istediği insanın oluşturulduğunu açıklamaya çalıştığı bu cümle; birey, toplum, kültür, teknoloji, tüketim ve küreselleşme kavramları ile ilişkilidir. Bu cümle, Birey ve Toplum; İnsanlar, Yerler ve Çevreler; Küresel Bağlantılar; Kültür ve Miras; Bilim, Teknoloji ve Toplum; Üretim, Dağıtım ve Tüketim; Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanları ile ilişkilidir veya ilişkilendirilebilir.

Fromm'un eserlerinin isimleri, ilgilendiği konular ve Fromm'un eserlerinden yapılan alıntılarda da görüldüğü gibi 2005 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğrenme alanlarının başlıkları için kullanılan isimlerin Fromm'un eserleri ve görüşleri ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Yani sosyal bilgileri oluşturan öğrenme alanları Fromm'un üzerinde çalışma yaptığı alanlardır. Sosyal bilimci olarak Fromm'un ilgi alanının sosyal bilgiler öğrenme alanları ile benzerlik göstermesi beklenen bir durumdur. 2005 öncesi sosyal bilgiler öğretim programında böyle bir ilişkinin var olmaması sosyal bilgileri kendi ismi ile de bir tutarsızlık içine koymaktadır.

7. sınıf sosyal bilgiler öğrenme alanları; Psikoloji, Vatandaşlık Bilgisi, Coğrafya, Antropoloji, Tarih, Sosyoloji, Hukuk ve Ekonomi disiplinleri ile ilişkilendirilmiştir. 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğrenme alanlarının ilişkilendirildiği

disiplinlerin bu yaşa uygun olup olmadığı Erich Fromm açısından ele alınmasında da yara olacaktır. Aşağıda bu konu ele alınacak ve diğer düşünürlerin bu konudaki görüşleri Fromm'un görüşleri ile karşılaştırılacaktır.

3.1.1.1. 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programının ilişkilendirildiği disiplinlerin okutulduğu yaşların değerlendirilmesi

Öncelikle 7.sınıf sosyal bilgiler ders programının ilişkilendirildiği akademik disiplinlerinin bu dönemde verilmesinin Erich Fromm'a göre uygun olup olmadığını ele alınacaktır. Daha sonra konu ile ilgili görüş beyan eden diğer düşünürlerle değinilecektir. Birçok düşünür arasında disiplinlerin veriliş yaşı ve hangi disiplinlerin verilmesi gerektiği konusunda görüş farklılığı bulunmaktadır. Burada bu farklı görüşler ve bu görüşlere gösterilen gerekçelere değinilecektir.

Bu disiplinlerin(Psikoloji, Vatandaşlık Bilgisi, Coğrafya, Tarih, Antropoloji, Sosyoloji, Hukuk, Ekonomi) bu dönemde verilmesi Fromm açısından çokta uygun bir dönem olduğu söylenemez. Dahası O, bu yaşların eğitime uygun olmadığını savunur. O, 6 ile 18 yaş aralığının bu disiplinlere uygun olmadığını görüşündedir.

Bu düşüncesini Alvin Johson ile de destekler; "Aslında, Alvin Johson'ın da çok inandırıcı bir biçimde gösterdiği gibi altıyla on sekiz yaşları eğitime genel olarak sanıldığı ölçüde uygun yaşlar değildir"(Fromm, 2006: 319). O, bu eğitimin bu yaşta verilmesinin nedenini, insanların taşıdıkları insanca eğilimler açısından değil de, öncelikle toplum çarkının dönmesinde ne ölçüde işe yarayacakları açısından ele aldığımızdan dolayı bu dönemde verildiğini dile getirir.

Bu yaşlar(6-18); okuma yazma, çarpım tablosu ve yabancı dillerin öğrenilmesi için en iyi yaşlardır(Fromm, 2006: 319). Dolayısıyla Fromm'a göre 7.sınıf sosyal bilgiler ders programının içerdiği disiplinlerin(Psikoloji, Vatandaşlık Bilgisi, Coğrafya, Tarih, Antropoloji, Sosyoloji, Hukuk, Ekonomi) şuan ülkemizde okutulduğu yaş aralığı açısından çok uygun değildir. O, buna neden olarak da bu disiplinlerin bu yaşlarda anlaşılmasının çok sınırlı kalabileceğini ileri sürmektedir.

Fromm'un burada belirttiği görüş bu derslerin kesinlikle okutulmaması değildir. O, bu yaşlarda bu disiplinlerin öğretilmesinin daha ileriki yaşlara göre

anlaşılmasının sınırlı kalabileceği dile getirir. Yetişkin yaşlarda insanın hem ergenlik dönemini atlama hem de kazandığı deneyimlerden dolayı bu derslerin daha iyi anlaşılacağını savunmaktadır. Yoksa bu disiplinlerin 6-18 yaşları arasında tamamen anlaşılmayacağını savunmamaktadır.

Fromm, bu disiplinlerin üniversite yaşlarında okutulmasını da erken görür. Bu(20’li) yaşların, bu disiplinleri ideal olarak öğretilmekten uzak olduğunu savunur(Fromm, 2004: 319):

Tarih, felsefe, din, edebiyat, ruhbilim, vb.nin anlaşılabilmesi bu erken yaşlarda(6-18) çok sınırlı kalabilir; bu derslerin üniversitede okutulduğu yirmi yaş sıraları bile, ideal olmaktan uzaktır. Pek çok insanın bu alanlardaki sorunları gerçekten anlayabilmeleri için, üniversite çağında olduğundan çok daha fazla yaşam deneyine sahip olması gerekir. Pek çok insan için, 30 ya da 40 yaşları, öğrenme açısından –burada öğrenmeyi, ezberlemekten çok kavramak anlamında kullanıyorum- okul ya da üniversite yaşlarına göre çok daha uygun yaşlardır; sonra genel ilgi, gençliğin fırtınalı yıllarına göre daha sonraki yaşlarda çoğu zaman çok daha yüksektir.

Fromm’un belirttiği bu yaş aralığına üniversite de eklenirse, bu aralık 6-18’den 6-22 ya da 6-25 aralığı olur. Yani sosyal bilgilerde bulunan disiplinlerin verilmeye bu yaşlarda(22-23) başlanmalıdır. Dolayısıyla modern toplumun mevcut halinde 22, 23 yaşlar bireyin eğitimini tamamlayıp iş hayatına atılmaya başladığı döneme denk gelmektedir. Fromm da tam bu işe başlama yaşında insanların eğitime başlaması gerektiğini düşünmektedir.

Burada şu soruyu sormak gerekecektir: Modern endüstri toplumu, bu yaşları(22-23) niye işe başlama yaşı olarak belirlemiştir? Eğer bu yaşlar, insandan yararlanmaya başlamanın en uygun(verimli) yaşlarına denk geliyorsa(ki öyledir) Fromm’un, zikredilen derslerin eğitiminin bu yaşlarda başlama düşüncesinde haklı olduğu savunulabilir. Çünkü O, vatandaşlarımıza taşıdıkları insanca eğilimler açısından değil de, öncelikle toplum çarkının dönmesinde ne ölçüde işe yarayacakları açısından baktığımızdan dolayı bu yaşları eğitime değil de işe başlamaya uygun görülmüştür(Fromm, 2004: 319).

Hatta o, 40’lı yaşların bu disiplinlerin anlaşılması açısından daha uygun olduğunu savunmaktadır. Kültürümüzde “kemal yaşlar” olarak kabul edilen 40 yaşlarına bu ismin verilmesi de sebepsiz olmasa gerek. Zira peygamberler peygamberlik görevi ile bu yaşlarda görevlendirilmekte(Hz. Muhammed), liderler bu

yaşlarda ortaya çıkmakta, mimarlar en güzel eserlerini bu yaşlarda vermekte(Mimar Sinan), cumhurbaşkanı seçilebilme yaşının 40 olması, yazarlar en güzel eserlerini bu dönemde ortaya koymakta, vb. diğer meslek erbapların kariyerlerinin parladığı yaşlar bu yaşlardır. Muhakkak ki bu yaşlarda insanların kemale kavuşması, bu yaşlar da tarih, felsefe, din, edebiyat, ruhbilim, vb.nin disiplinlerin anlaşılması daha iyi olacaktır.

Şuan mevcut eğitim sistemimiz de, eğitim ile ilgili araştırma yapan araştırmacılar, bürokratlar, yöneticiler, öğretmenler tarafından eğitimin amaçladığı hedeflerine ulaşmadığı dile getirilmektedir. Bu konuda eğitimin tüm paydaşlarının memnuniyetsizliği bilinmektedir. Eğitim programlarının da sık sık değiştirildiği de gözlenmektedir. Ortaokuldan(son değişikliklerden önce ilköğretimden) üniversite sonrasına kadar yapılan sınavlarda da sık sık değişiklikler yapılmaktadır. Ve yine araştırmalarda ortaya çıkan diğer bir sonucun ezbere dayalı bir eğitimin devam ettiğidir.

Dolayısıyla olumsuz çıkan araştırma sonuçları, eğitimin paydaşlarının memnuniyetsizliği, programlarının ve sınav sistemlerin sık sık değiştirilmesi ve istenmeyen bir durum olmasına rağmen, ezbere dayalı eğitimin devam etmesinin de gösterdiği gibi eğitim de ciddi manada sıkıntılarının olduğu açıktır. Ve bu sıkıntılar, Fromm'un eğitime pek uygun görmediği yaşlarda yaşanmaktadır.

Fromm'un bu konudaki görüşlerini ele aldıktan sonra bu konuda fikir beyan eden diğer düşünürler ve görüşleri ele alınacaktır.

Çağdaş ülkelerin eğitim sistemlerinde şuan kabul gören, Akman'ın(Akt. Demir, 2010: 19); düşünme ve kavrama sisteminde ortaya çıkan gelişmeler olarak tabir ettiği "bilişsel" diğer adı ile "zihinsel" gelişimcilerden biri olan Jean Piaget açısından konu ele alınacaktır.

Piaget'in bilişsel gelişim kuramında, somut işlemler dönemi 7 ile 11 yaş arasını kapsar. Çocuk bu dönemde olgun bir sınıflandırma yeteneğine, üst ve alt sınıflar arasındaki ilişkileri doğru anlama becerilerine ulaşmaktadır. Bu dönemde algısal yanılgılara kapılarak yanlışlar yapmaz. Çocuk, eleman sayıları eşit iki ayrı grup kurduğunda, bunların arasındaki mesafenin uzayıp kısılmasıyla grupların

eleman sayılarının değişmeyeceğini tam olarak kavrayabilir. Böylece çocuğun ulaştığı sayıların eşitliğini zihinde koruma fikri, bir süre sonra onun için bir veri olacaktır. Bu dönemde çocukta meydana gelen en önemli gelişmeler korunum(değişmezliği ve geçişliliği anlama) ve sınıflama kavramlarının oluşmasıdır(Çelik, 1996: 32)

Soyut işlemler dönemi ise 12 ile 18 yaş aralığını kapsar. Bu dönemde çocukta karmaşık problemlerin üstesinden gelmesini sağlayacak etken ve esnek bir düşünce bulunmaktadır. Gerçeklerden başka, ihtimalleri bile değerlendirir. Dış dünyada görülen değişim ve dönüşümler, çocuğun iç dünyasını alt üst etmemektedir. Çünkü çocukta bu dinamizmi içsel olarak dengeleme, zihinsel olarak karşılama yetenekleri gelişmiştir. Bu dönemin en belirgin özelliği çocuğun artık “yetişkin” gibi soyut düşünebilir hale gelmesidir(Çelik, 1996: 36)

Piaget’in görüşlerinin Fromm’un görüşleri ile karşılaştırmasına bakıldığında: Fromm “6-18 okuma yazma, çarpım tablosu ve yabancı dillerin öğrenilmesi için en iyi yaşlardır” görüşü Piaget’in somut(7-12) işlemler dönemini de kapsamaktadır. Bu nokta da bir uyuşma söz konusudur. Yani Piaget’in somut işlemleri 7-12 yaşları arasını kapsamaktayken, Fromm’un somut işlemler dönemi 6-18 yaş aralığını kapsamaktadır. Fromm’un somut işlemler dönemi Piaget’in hem somut işlemler hem de soyut işlemler dönemini kapsamaktadır. Ama Piaget’in soyut işlemler için önerdiği yaş aralığı Fromm’un dile getirdiği yaş aralığının içinde olmasına rağmen Piaget’in soyut işlemleri Fromm’un görüşleri ile uyuşmamaktadır. Soyut işlemler için Piaget, Fromm ile aynı görüşte değildir. Ama bu uzatmadaki somut işlemler dönemi tam Piaget’in ki ile aynı değildir.

Yani Fromm, soyut işlemler dönemini biraz daha uzatmaktadır. Piaget 12-18 yaş aralığını soyut işlemler olarak belirlemişken, Fromm bu yaş aralığını da somut işlemler içinde saymaktadır. Buradan şu anlaşılmalıdır; Fromm, 18 yaşına kadar bireylerin hiç soyut işlemleri yapamayacağını savunmamaktadır. O, bu yaşlarda soyut işlemlerin çocukta, konuya mevzu bahis olan disiplinlerin anlaşılmasının sınırlı kalacağını savunmaktadır. Yoksa 18 yaşına kadar çocuğun soyut düşünemeyeceği savunduğu anlaşılmalıdır. Fromm’un görüşlerinde tam olarak Piaget gibi net bir dönem ayrımı da söz konusu değildir.

Aydınlanma Döneminin öncülerinden kabul edilen John Locke'nin bu konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

Locke, çocuğa coğrafyayı öğretmek gerektiği ve bunun dil gelişimine de katkıda bulunacağını söyler. Coğrafya ile beraber kronolojinin verilmesini de ister. Ona göre; kronolojinin öğrenilmesi tarihe yardımcı olacaktır. Locke'a göre tarih gençler için eğlenceli, yetişkinler için ise bilgilendirici bir niteliktedir. Tarihsel bilginin kolay öğrenilebildiğine dikkat çeken Locke, çocuklara önceleri genel tarih bilgileri içeren kitapların, daha sonra da önemli tarih yazarlarının eserleri okutulması gerektiğini savunur(Bilgiç, 2009: 94-95).

Astronomiyi önemli bir ders olarak gören Locke, çocukların toplama ve çıkarma öğrendikten sonra, maketler yardımıyla kutuplar, kuşaklar, enlem ve boylamlar konusunu öğrenebileceklerini düşünmektedir. Çocuklar bunları öğrenmeyi başarabiliyorlarsa, çocuklara evren hakkında da bilgi verilmesi yanlış olmayacaktır. Locke, çocukların insan hakları, toplumsal temeller ve sosyal görevler konusunda da bilgilendirici kitaplar yardımıyla alacakları eğitimin, gelecekte çok yarar sağlayacağını düşünmektedir. Locke, çocuğun en az bir yabancı dil öğrenmesinin gerekli olduğu görüşündedir. Locke'un genel olarak öğrenilmesini yararlı bulduğu dersler, ülkemizde hiyerarşik olarak tüm eğitim kademelerinde uygulanmaktadır. (Bilgiç, 2009: 95-97)

Locke'nin görüşlerini Fromm'un görüşleri ile karşılaştırıldığında; iki düşünürün bazı noktalarda görüşlerin uyuştığı bazı noktalarda ise uyuşmadığı görülmektedir. Locke, aynen Fromm gibi çocuğa matematiksel işlemlerin ve yabancı dilin öğretilmesi gerektiğini savunur. Fromm'un daha olgun yaşlarda önerdiği tarih, insan haklarının, toplumsal temeller ve sosyal görevler gibi derslerin daha olgun yaşlarda daha iyi öğrenileceğini söyler. Ama bu derslerin olgun yaşlarda daha iyi öğrenilebilmesi için çocukluk döneminde öğretilmesi gerektiği kanaatinde olması O'nu Fromm'dan ayırır.

Coğrafya konusunda ise, eğer Locke'nin coğrafyayı, matematiksel işlemler açısından ele aldığı düşünülürse Fromm ile uyuştığı söylenebilir. Ama bilgi noktasında ele aldığı düşünülürse, Fromm ile çok uyuşmadığı söylenebilir. Bir başka

uyuşmayan nokta olarak tarih disiplini söylenebilir. Tarih öğretimi konusunda iki düşünür farklı kanaattedir. Locke çocuklar için tarih dersinin önemine değinir ve öğretilmesi gerekli bir ders olarak görmekte iken Fromm, tarihin daha ileri yaşlarda öğretilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Eğitimdeki sorunları milli unsurlar ile çözülebileceğini savunan Nurettin Topçu'nun bu konudaki görüşleri şöyledir:

Topçu 6-18 yılları arasında(ilköğretimden ortaöğretim son sınıfa kadar) okutulması gerektiği dersler şunlardır; aritmetik, tarih, din, felsefe, biyoloji, matematik, coğrafya, yabancı dil, fizik, edebiyat, sanat tarihi, müzik, ahlâk ve ekonomi. Bu derslerin 6-18 yaşları arasında hangisinin hangi dönemde okutulması konusunda çok ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Eğitim sistemindeki başarısızlıkların nedenlerinden birini de verilen disiplinlerin uygun bir şekilde dağılımının yapılmadığıdır. Hangi disiplinin nerede okutulması konusundaki yaptığı dağılımlar eğitimin başarıya ulaşacağını savunmaktadır.

Aşağıda Nurettin Topçu'nun yaptığı dağılımlar kısaca ele alınacaktır.

Topçu, öğrencilerin kalbine küçük yaştan başlayarak merhamet aşısının yapılması gerektiğini daha sonra cemaat sevgisinin ve sorumluluk duygusunun aşılması gerektiğini savunur. İlköğretim sisteminde öğrencilere bu duyguların verilmediğini ve çocuğun bütün his ve ruh gıdasından mahrum kaldığı için sapıklıklara düştüğünü, zalim olduğunu menfaat makinesi haline geldiğini ifade eder. Bu sahadaki en büyük boşluğu din derslerinin doldurabileceğini ancak din derslerinin de bu amaca hizmet etmediğini masalcılık, meddahlık ve mitoloji ile doldurulduğunu ifade eder. İlköğretim kitapları ve müfredatı, çocuğa toprak sevgisini ve tarihini bütün övünülecek yönleriyle öğretmelidir. Çünkü tarih bilinci eksik bırakılarak yetiştirilen çocuk gerçek vatandaş olamayacaktır(Acar, 2011: 96).

Yabancı dil öğretimi için de orta kısım ile lise arasına bir senelik yabancı dil sınıfının konulmasını uygun görür.

Lisenin bugünkü ortaokulu karşılayacak ilk üç sınıftan sonra, üç senelik son kısmı şu şekillerde kollara ayrılmalıdır. İlk iki sene fen ve kültür kollarına

ayrılmalı, sonuncu yılda ise, bu kolların her birisi de ikiye bölünmelidir. Böylece fen kolu, matematik ve tabiiye bölümlerine, kültür kolu ise felsefe ve lisan bölümlerine ayrılmalıdır.” Ayrıca bu okulların ilk üç sınıfında öğrencilere kâinat hakkında ilk müspet bilgiler verilmesi ve ilim zihniyeti aşılmasının amaçlanmasını bunu yapmak için her dersin kendine ait metotlarla okutulması gerektiğini söyler. Topçu bu okullarda kültür derslerine daha çok önem verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun nedeninin ise öğrencilere verilen teknik bilgilerin işe yaraması için öncelikle manevi yapısının düzeltilmesi gerektiğini söylemektedir. Genel olarak lise çağında okutulması istediği disiplinler; Felsefe, biyoloji, ziraat ve teknik, matematik, coğrafya, yabancı dil, fizik, edebiyat, sanat tarihi, müzik, ahlâk ve ekonomi(Acar, 2011: 99-104).

Topçu'nun görüşleri Fromm ile karşılaştırıldığında:

Öncelikle birbirini destekleyen görüşlere değinilirse; Topçu da Fromm gibi eğitimin, 6-18 yaşlarda en önemli görenin insanları ahlaki olarak yetiştirmek olması gerektiğini düşünmektedir. Aynı şekilde O'da toplumda görülen aksaklıkların nedenini, insanların ahlaksal açıdan 6-18 yaşlarında yeteri kadar eğitilmediklerinden kaynaklandığını ve bu sorunun ortadan kaldırılması için bu yaşlarda iyi bir eğitimin verilmesi konusunda Fromm ile aynı kanaattedir. Topçu, bu ahlaki eğitim, din eğitimi ile verilebileceğini savunmaktadır. Fromm ise, bu ahlaki eğitiminin bireye, insani özelliklerinin eğitimi ile verilmesi gerektiği görüşündedir. Yani topçu ile Fromm'un görüşleri arasında söylem birliği vardır. İkisi de ahlaki eğitiminin mutlaka verilmesi gerektiği konusunda hemfikirler ama bu eğitimin nasıl olması gerektiği konusunda farklı yolları önermektedirler.

Topçu, yabancı dil öğretimi noktasında da diğer tüm düşünürler gibi Fromm ile aynı şekilde düşünmekte olup, yabancı dil öğretimi için ortaokul ile ortaöğretim arasında bir yıl ayrılması gerektiğini düşünür.

Birbiri ile çakışan görüşler; Topçu, tarih öğretimi konusunda Fromm ile farklı düşünmektedir. O, ilkokuldan itibaren çocuğa çok iyi bir şekilde tarihin öğretilmesini gerektiği kanaatindedir. Çünkü tarih bilinci eksik bırakılarak yetiştirilen çocuk gerçek vatandaş olamayacaktır görüşünü savunmaktadır. Fromm ise, tarih dersinin

tam manasıyla anlaşılması için çok daha ileri yaşlarda öğretilmesi gerektiği kanaatinde dir.

Bu karşılaştırma da şöyle bir soru akla gelmektedir: iyi bir bireyin yetiştirilmesi için tarih eğitimin çocuklukta iyi bir şekilde verilmesiyle mi yoksa bireyin yaşı ilerledikten sonra, olayları daha iyi anlayacağı 20’li yaşlardan sonra verilmesi mi? Yani çocuğunun muhakeme gücünün tam manasıyla çok iyi gelişmediği dönemde, tarih bilgisi ile donatmak mı, yoksa muhakeme gücünün geliştiği olgun bir yaş ta, tarih bilgisini verip kişinin bunu kendi süzgecinden geçirdikten sonra alması mı?

İlk bakışta ikinci seçeneğin, yani daha olgun yaşlarda muhakeme gücünü kullanarak öğrenmesi daha sağlıklı görünmektedir. Zira eğitim sistemlerinde, öğrenciye verilmek istenen en önemli beceri, muhakeme gücünü iyi bir şekilde kullanabilmektir. Tabi ki bu eğitimi, o olgun yaşlardaki bir bireye verebilecek; uygun ortam, teknik ve yöntemler bulunursa bu görüş savunulabilir. Ama yaş ilerledikçe bireyin yaşadıklarına orantılı olarak, olayları kavraması artacağı açık olmasına rağmen, o yaşta bir insanı uzun dönemli bir eğitime tabi tutmak pek mümkün görünmemektedir.

Topçu’nun görüşleri, kendi ülkesinin ideolojisini çocuğa aşlamak isteyen eğitim sistemi için iyi bir yöntem olduğu açıktır. Yani insanın savunmasız olduğu bir dönemde, bu bilgileri kolay bir şekilde benimsetmek için iyi bir yöntemdir. Devletlerin çoğunun böyle bir yöntemle başvurduğu da açıktır. Bunun böyle olduğunu nasıl anlaşılacağı şeklindeki bir soruya karşılık, neredeyse dünya üzerinde yaşayan insanların tamamının kendi ülkesini sevmesi ve ülkesinin geçmişi ile gurur duyması kanıt olarak verilebilir. Ülkelerin oluşması da bunun sonucudur. Yani insanlar, öğrendikleri bilgiler ile kendileri ile diğerlerinin arasına sınır koymaktalar.

Genellikle ülkeler arasında doğal(tabii) sınırlar bulunmamaktadır. Avrupa kıtasında ülkelerin birbiriyle olan sınırları farazi(hayali) yani gerçekte bir hududun olmadığı insanlar tarafından oluşturulmuş sınırlardır. Aynen “Greenwich” çizgisi gibi. Bu çizginin gerçek sureti bulunmamaktadır. Bu çizginin tayin edilmesinin

sebebi dünya üzerinde yapılacak olan hesaplamaları kolaylaştırmaktır. Aynen bu örnekler gibi insanlarda, öğrendikleri bilgiler neticesinde kendilerini diğerlerinden ayırırlar. Sahip oldukları bilgilerden dolayı sınırlara ihtiyaç duymaktadırlar.

Bunun böyle olması, Fromm'un, milli unsurların eğitim yolu ile ve eğitim sürecinde bu değerleri kazanmayanlara, daha sonra toplum tarafından empoze edildiği görüşünü desteklemektedir. Yani bir insanın ülkesini sevmesi ve ülkesinin geçmişi ile gurur duyması öğretilen bir durumdur. İnsan bilmediği şeyin düşmanıdır, bunun tersi ise tanıdığı şeyin hayranıdır. İnsana eğitim veya herhangi bir araç ile ülkesi ve geçmişi öğretilmezse, bunlara karşı bir hayranlıkta söz konusu olmayacaktır. Yani milli unsurlara insanların bağlılıkları, bunları tanımalarından sonra ortaya çıkan bir ilişkidir. Yoksa bir şeyin mahiyeti bilinmezse, ona karşı duyguların harekete geçmesi mümkün olmayacak bir durumdur.

Bu noktada Rousseau'nun ulusal karakter için kullandığı şu ifade akla gelmektedir; ulusal karakter, her insanda doğal olarak var olmakla birlikte eğitim vasıtasıyla yaratılmaya ihtiyaç duyar(Şimşek vd., 2012: 2812). Rousseau'nun belirttiği bu durum insanın bildiği şeye sevgi göstermesi, hayran olması görüşünü desteklemektedir. Fromm'un da, milli unsurlar hakkında ki görüşü aynen bu sonucu doğurmaktadır. Yani insanlara verilen bilgiler neticesinde milli unsurların ortaya çıktığı görüşü, Rousseau'nun görüşü ile bilinene; sevgi ve hayranlık duyulduğu konusunda birleşmektedir.

Rousseau'nun kendisi de bilgi(bilmek) ile milli unsurların öğretildiği söylenmektedir. Her ne kadar O, insanın fitratında bunun olduğunu söylese de, bunun açığa çıkarılması yine bilgilendirme ile gerçekleşen bir durum olduğunu kendisi dile getirmektedir. Yani ortaya fiilin(eylemin) çıkması yine bilgilendirme ile olacaktır. İki düşünür de, fiilin oluşmasının, bilgilendirme sonucunda olduğu konusunda hemfikirdir.

Yine buna bir kanıt olarak Rousseau'nun da başını çektiği, Fransa'da başlayıp tüm dünyaya yayılan "milliyetçilik" verilebilir. Fransa'da ortaya çıkan bu durum daha sonra tüm dünyaya yayılıp, farklı milletleri içinde barındıran ülkelerin yıkılmasına sebep olmuştur. Osmanlı ve Avusturya-Macaristan buna verilecek en iyi

örneklerdir. Fransa’da ortaya çıkan bu bilginin diğer ülkelere ulaşması ile bu gerçekleşmiştir. Yani her milletin kendi devletini kurma fikrini Fransa’dan öğrenen milletler bağımsızlığa yürümüşlerdir. Daha önce ulus devletlerin inşa etme fikri ortada yoktu. Fransa’nın bunu bulması ile bu bilinen bir şey oldu.

Milli unsurlar konusunda birbiriyle tamamen zıt düşünen bu iki düşünürün (Rousseau ve Fromm) aynı şeyleri savunduğunun sonucuna varılması şaşırtıcı bir durum gibi gözükmemektedir. Ama iki düşünür, sadece fiilin harekete geçmesi (eylemin doğması) konusunda hemfikirler. Burada iki düşünürü farklı düşünmeye götüren neden Rousseau’nun bu duyguyu harekete geçirilmesini istemesi, Fromm’un ise böyle bir duygunun uyandırılması ya da “oluşmasına” karşı olmasıdır. Yani Rousseau, milli unsurların insanın fitratında olduğunu bunların eğitim ile eyleme(harekete) geçmesini gerektiğini savunurken, Fromm ise bunların insanın fitratında olmadığını eğitim ile insanlara kazandırıldığı ve bunun engellenmesinin gerektiğini savunmaktadır

Burada Gazali’nin ve John Locke’nin görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu görüş tabula rasa(boş zihin)’dir. Yani insan zihninin doğuştan boş olduğu, onu nasıl doldurursak insanın o tarafa meyil edeceğidir. Eğer onun içine milli unsurlar doldurulduğunda milli bir karakter ortaya çıkacaktır. Evrensel unsurları olumlu karakter olarak aşılıp milli unsurları ise evrensel değerlere zarar veren değerler olarak aşıladığımızda, milli unsurlara karşı olan bir karakter ortaya çıkacaktır.

Topçu’nun, tarih dersinin çocuklukta iyi bir şekilde öğretilmesi düşüncesi açıklandıktan sonra cevaplanmaya çalışılan sorunun ikinci şikkına geçilecektir. Öncelikle cevabı bulunmaya çalışılan soruyu tekrar burada vermede fayda olacaktır. Soru: iyi bir bireyin yetiştirilmesi için tarih eğitiminin çocuklukta iyi bir şekilde verilmesiyle mi? Yoksa bireyin yaşı ilerledikten sonra, olayları daha iyi anlayacağı 20’li yaşlardan sonra verilmesi mi?

Daha çok evrensel değerleri eğitimde ön planda tutan ve milli bir ideolojiyi insanlara benimsetme çabası olmayan bir devlet için, ikinci şikkın daha iyi bir seçenek olduğu söylenebilir. Yani insanları, kendisinin belirlediği bir kalıba

sokmayan, onların kendilerinin istedikleri şekle girmesini hoş gören bir anlayışın tercihidir ikinci seçenek.

Topçunun tarih dersi hakkındaki görüşü tartışıldıktan sonra, Onun diğer dersler hakkındaki görüşleri ile devam edilecektir.

Genel sosyal bilimler noktasında, Topçu, sosyal bilim disiplinlerinin 6-18 yaş aralığında detaylı bir şekilde öğretilmesinden yanadır. Lise eğitimi sırasında çok ciddi bir şekilde hazırlana programlar ile öğrencilerin bazı alanlarda oldukça iyi bir bilgi sahibi olmaları gerektiğini düşünmektedir. Fromm ise sosyal disiplinlerin 6-18 yaş aralığında öğretilmesine çok olumlu bakmamaktadır. Fromm gençlerin fırtınalı dönemlerine denk gelen lise çağında bu disiplinleri öğretilmesinin çok başarılı olmayacağı kanaatindedir.

Genel olarak düşünürlerin görüşlerini Fromm ile karşılaştırdıktan sonra bu konuda sonuç olarak şunlar söylenebilir; Türkiye’de 7.sınıf sosyal bilgiler ders programının ilişkilendirildiği disiplinlerin 11-14 yaşları arasında öğretilmesi Fromm açısından çok olumlu olmadığı görülmektedir. Ele alınan diğer düşünürlerin görüşleri Fromm’a nazaran Türkiye’de 11-14 yaşlarında sosyal bilgiler programının ilişkilendirildiği disiplinlerin okutulması daha uyumlu olduğu hatta bazı düşünürlerin görüşleriyle bire bir uyduğu gözlenmektedir. Yani Fromm dışında değinilen düşünürlerin görüşleri Türkiye’de 11-14 yaşlarında mevcut sosyal bilgiler dersini okutulmasını destekler niteliktedir.

Bazı noktalarda Fromm’un görüşleri Locke ile desteklenebilir. Locke, “tarih gençler için eğlenceli, yetişkinler için ise bilgilendirici bir niteliktedir” görüşü Fromm’un bu dersin daha iyi anlaşılması için olgun yaşlarda verilmesi gerektiği görüşünü desteklemektedir. Çünkü tarihin öğretiminde amaç, bireyleri geçmişte vukuu bulmuş hadiseler hakkında haberdar edip aydınlatmaktır. Locke’nin bilgilendirmek dediği şey buna karşılık geldiğine göre tam manasıyla bilgilendirmenin olması yetişkin yaşlarda olmaktadır. Fromm’un tarih disiplininin yetişkin yaşlarda öğretilmesinin daha istifadeye medar olacağı kanaatinde haklı olduğu görülmektedir. Çünkü Fromm, genel ilginin gençliğin fırtınalı yıllarına göre daha sonraki yaşlarda çoğu zaman çok daha yüksek olduğunu (Fromm, 2006: 319) ve

insanın daha çok deneyime sahip olduğu yetişkin yaşlarda bu disiplinleri daha iyi idrak edeceğini belirtir.

Fromm'un eğitimin birinci amacının öğrenciye insani özellikleri kazandırılması görüşü Nurettin Topçu'nun görüşleri ile desteklenebilir. Topçu'da tıpkı Fromm gibi öğrencilere öncelikle ahlaki açıdan eğitilmeleri gerektiğini savunmaktadır. İlköğretimde bu ahlaki eğitimin din dersi ile aktarılması gerektiği kanaatindedir.

Fromm'un “vatandaşlarımıza, taşıdıkları insanca eğilimler açısından değil de, öncelikle toplum çarkının dönmesinde ne ölçüde işe yarayacakları açısından baktığımız eğitim” görüşü bir gerçektir. Modern toplumlarda görülen psikolojik sorunlar, hırsızlık vakaları, intihar vakaları, yolsuzluk ve dolandırıcılık vakaları vb. insanların insanca eğilimler açısından yeteri kadar eğitilmediklerinden dolayı kaynaklandığı savunulabilir.

Modern toplumlarda bu davranışlar sıklıkla görülmektedir. Her gün bu haberleri televizyonlardan, gazetelerden vb. organlardan görüp işitmekteyiz. Bu olayların bu kadar sık görülmesi insanların eğitiminde gerekli insancıl özellikler açısından iyi eğitilmediklerinin göstergesi olabilirler. Modern toplumda, bireylerin ekonomik çarka katkıları, insanca eğilimler açısından iyi yetiştirilmesinden önce düşünülmesinin eğitimde böyle bir durumun ortaya çıkardığı savunulabilir.

Öte taraftan burada değinilen modern endüstri toplumunun eğitiminde, bireyleri ekonomik çarka katkıları açısından eğitilmelerinin yanı sıra aileler ve eğitimi alan kişiler(öğrenciler) de bu niyetle(ekonomik çarka katkı) bu eğitimi almaktadırlar. Yani hem iş sahipleri hem de iş talep edenler, eğitimden aynı şeyi talep etmekte. Duran'ın (2008);

“modern eğitim sistemi vatandaşın toplumsal statülerini tam zamanlı eğitim sisteminden alınan diplomalara ve sertifikalara bağlamıştır. İş sahibi olma, belli bir meslekte çalışma, toplumsal bazı görevlerle sorumlu olma ve siyasal süreçlere katılmanın eğitim düzeyiyle ve mezun olunan okuldan alınan sertifikalarla belirlenmiştir”

görüşü bu durumu çok iyi izah etmektedir. Yani insanlar modern toplumda ekonomik çarka katılmak için eğitim görmekteler ve eğitilmekteler. Durum böyle olunca bireylere “insani eğilimlerin kazandırılması” önem sırasında ikinci planda

kalmaktadır. İnsani özelliklerin eğitimi, ikinci planda kalmasından dolayı problem olarak görülen hadiselerin meydana gelmesine neden olmaktadır.

3.1.2. Doğrudan Verilecek Olan Becerilerin Değerlendirilmesi

21. yüzyıl eğitiminde ihtiyaç duyulan temel becerilerin kazandırılmasında en önemli derslerden birisi de sosyal bilgilerdir. Sosyal bilgiler, sahip olduğu zengin müfredat sayesinde birçok becerinin kazandırılmasını olanaklı kılmıştır.

2005 Programında MEB beceriyi verirken becerinin verilmesinin nedenini ve beceriden kast ettiği şeyi şöyle açıklamaktadır(MEB, 2005);

Şimdiye kadar bilgi edinme, yaşam ve okulun temel amacı olarak görülmüştür. Günümüzde ise bilgiye bakış değişmiştir. Bilgi; olguları, kavramları, ilkeleri ve süreçleri ezberlemek olarak görülmemektedir. Bilgiyi kullanma, bilgiyi edinmeden daha fazla vurgulanmaktadır. Bilgiyi öğrenmenin önemi göz ardı edilmemekle birlikte, öğrenciler bilgiyi problem çözmede, anlamlı ortamlarda eleştirel düşünmede ve yaratıcı düşünmede kullanılmalıdır. Beceri ise bilgi gerektiren ve performans içeren karmaşık bir eylemdir. Hem bilgi hem beceri kısa zamanda kolayca öğretilir ve öğrenilebilir. Fakat yetenek daha geç gelişir ve daha karmaşıktır. Bilgi ve becerilerin birleşmesi ile yetenek ortaya çıkmaktadır

Beceri öğrencilerde, öğrenme süreci içerisinde kazanılması, geliştirilmesi ve yaşama aktarılması tasarlanan kabiliyetlerdir. Sosyal Bilgiler Programı, ilköğretim 4 -7. sınıf düzeyinde diğer derslerle birlikte ilk 9 beceriyi kazandırmanın yanında, kendine özgü 6 beceriyi kazandırmayı da amaçlamaktadır. Bu beceriler aşamaları ile birlikte aşağıda gösterilmiştir. Bu becerilerin bazılarını ya da aşamalarını, üniteler göz önünde bulundurularak doğrudan verilecek beceri şeklinde programda yer verilmektedir(MEB, 2005)

Bu beceriler:

1. Eleştirel Düşünme
2. Yaratıcı Düşünme
3. İletişim
4. Araştırma
5. Problem Çözme
6. Karar Verme
7. Bilgi Teknolojilerini Kullanma
8. Girişimcilik

9. Türkçeyi Doğru, Güzel ve Etkili Kullanma
10. Gözlem
11. Mekânı Algılama
12. Zaman ve Kronolojiyi Algılama
13. Değişim ve Sürekliliği Algılama
14. Sosyal Katılım
15. Empati

MEB'in 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı için yaptığı “şimdiye kadar bilgi edinme, yaşam ve okulun temel amacı olarak görülmüştür. Günümüzde ise bilgiye bakış değişmiştir. Bilgi; olguları, kavramları, ilkeleri ve süreçleri ezberlemek olarak görülmemektedir. Bilgiyi kullanma, bilgiyi edinmeden daha fazla vurgulanmaktadır. Bilgiyi öğrenmenin önemi göz ardı edilmemekle birlikte, öğrenciler bilgiyi problem çözmede, anlamlı ortamlarda eleştirel düşünmede ve yaratıcı düşünmede kullanmalıdır” açıklamasını Fromm 1960-70 yıllarda yapmıştır”

Fromm(2003; 62-63);

“Okullar öğrenciye kültürel nesnelere belirli bir görüntüsünü vermek çabasındadırlar. Yılsonunda ise, öğrencinin bu verilerden hiç dehiş bir şeyler edindiğini kanıtlaması istenir. Bu nedenle ona, bir kitabı, yazarın ana fikrini ve anlatmak istediğı şeylerin bir özetini çıkarabilecek biçimde okuması öğretilir. Bu yolla Eflatun, Aristo, Descartes, Spinoza, Leibniz, ve Kant'tan, Heidegger ile Sartre'a dek bütün önemli düşünürleri öğrenen öğrencilerden, her düşünürün söylemiş olduğunu aynen tekrarlayabilenler, en başarılı olarak değerlendirilirler. Bu durumu ile öğrenci, iyi bir müze rehberi gibidir. Asıl ona gerekeni, yani bütün bu söylenenlerin gerisindeki özü, öğrenememiştir çünkü. Hâlbuki öğrenci, düşünürlerin teorilerini tartışmak, adeta onlarla konuşarak, bilgiyi kendine mal etmek ve bazı sorunlara ağırlık verirken, kimilerini de parantez dışına almak zorundadır. Gerçek bir öğrenme ancak böyle olur”

Bu paragrafta Fromm, eğitim sisteminin öğrenciden bilgileri ezberlemesini istediğini ve öğrencinin de bu bilgileri ezberlediğini söyler. Sistemi eleştirerek ezberleme sonuçlu bir değerlendirmenin yanlışlığı dile getirir. Süreç temelli öğrenmenin dikkate alınmasını belirtir. Süreç içerisinde tartışma, bilgiyi ayırt etme, analiz ve sentez etme becerilerinin geliştirilmesinin gerektiğı belirtir. Öğrencinin sadece bilgileri öğrenmeyi değil, öğrendiğı bilgiyi en iyi şekilde kullanırsa yapılan öğrenmenin bir başarıya ulaşacağını belirtir. Bu bilgiyi iyi şekilde kullanma ise öğrendiğı bilgilerin aynısını tekrar etme olarak değil, bunları ona gerçeğin farkına vardırılmayı yani verilmek istenen mesajı anladığı takdirde öğrenme gerçekleşmiştir.

Yoksa öğrencinin çok bilgiyi öğrenmesinin bir yararı olmayacaktır. Zira çokça bilgi sahibi olup ta, onu kendi süzgecinden geçirmeyip, olduğu gibi muhafaza etmek öğrenme değildir. Yığınlarca bilgiyi öğrenmenin bir marifet olmadığını önemli olan her yeni bilginin, öğrencide bazı yeni gelişmelere yol açması, bir değişiklik meydana getirmesidir. Eğer öğrencinin öğrendiği bilgi onda yeni gelişmeler ve düşüncesinde değişiklik meydana getirmiyorsa yapılan öğrenme pasif bir öğrenme olduğundan bir önemi yoktur. Fromm, öğrencinin öğrendiği bilgileri beceriler ile harmanlamasını ister ve bunların harmanlandığında bir önem kazanacağını belirtir.

Fromm, eserlerinde iki insan türünü karşılaştırmıştır. Birincisi “düzen adamı”, ikincisi “düşün adamı”. Bazı eserlerinde bu ayrımı başka şekillerde de dile getirmiştir; “sahip olmak”(düzen adamı) ve “olmak”(düşün adamı), “akıldışı otorite”(düzen adamı) ve “akılcı otorite”(düşün adamı) (Fromm, 2003: 53-115, 2001: 44-46).

Fromm(2001: 44-45);

“Çocuğa ne yapacağı söylenmeyen, buyrulmayan, söylenenleri yapmadığında cezalandırılmayan bir yöntem baş göstermiştir. Çocuk yalnızca “kendini ifade eder”. Ama yaşamının daha ilk gününden başlayarak ileri yaşlarına dek çocuk, aykırı olmanın, sürüden ayrı olmanın korkusunu taşıyarak, uyumluluğa yönelik inanılmaz bir saygıyla doldurulur. Ailede ve okulda başlayıp büyük düzenin etkisinde eğitimini tamamlayarak büyüyen “düzen adamı”nın görüşleri vardır, ama inançları yoktur”.

Burada Fromm’un “düzen adamı” olarak tasvir ettiği kişiliğe şu özelliklerin eksikliğini vurgulanmaktadır; karar verme, problem çözme, eleştirel düşünme, girişimcilik ve iletişim becerilerinden yoksun, büyük düzenin etkisinde eğitimini tamamlamış, aykırı olmanın, sürüden ayrı olmanın korkusunu taşıyan, uyuma yönelik çok istekli bir şekilde doldurulmuş bir kişilik. Kısacası bir insanın insani özelliklerini kaybedip yine onun çok sık kullandığı tabirle makineleşmiş insan veya robotlaşmış insan olmaktır.

Düşün adamı(Fromm, 2001: 46);

“insanoğluna ve akla itaat ettiği için basmakalıp düşüncelere ve kamuoyuna karşı itaatsizdir. Bunun tek bir nedeni vardır: mantık evrenseldir ve tüm ulusal sınırları aşar. Mantığın izleyicisi olan düşün adamı da dünya vatandaşıdır. Objesi şu ya da bu millet, kişi değil; insandır. Vatani dünyadır, doğurduğu yer değil”.

“Düşün adamı” ise; eleştirel düşünebilen, problem çözebilen, girişimci, iletişime geçebilen, tek başına karar verebilen, yeni bir durum karşısında basmakalıp düşünceler ile değil aklını kullanabilen bir kişilik olarak tasvir edilmiş. Fromm, mantığın evrensel olduğunu vurgulayıp düşün adamının zekâsına değil mantığa bağlı hareket etmesi gerektiğini savunur. Çocuğun bu becerileri kazanabilmesi için serbest bırakılması gerektiğini savunur. Yani çocuğun doğasında bu özelliklerin mevcut olduğunu fakat toplumun (modern toplumun) çocuğu bunlardan yoksunlaştırdığını savunur.

Eğitim dizgemizde öğrenciyi bir bilgi tüketicisi haline getirmek yerine onun eleştirel düşünme yetisini geliştirecek bir eğitim nasıl sağlanabilir? (Fromm, 1995a: 123) sorusunu sorarak öğrenciyi “eleştirel düşünme becerisinin” kazandırmanın önemine işaret etmekte ve kendi yaşadığı dönemde bulunan mevcut eğitim sisteminin bunu verememesini eleştirmektedir. Eğitimin eleştirel düşünme becerisi etrafında şekillenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Eğitimin amacı, kişinin eleştirel güçlerinin gelişimine destek olmak ve kişiliğinin yaratıcı açılımlarına ortam sunabilmektir (Fromm, 2001: 99). Bu görüşleriyle eğitimin öğrenciyi “eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerini” kazandırması gerektiğini vurgulayıp, onun eleştirel ve yaratıcı düşünme becerisine verdiği önem anlaşılmaktadır. Yapılan bu son iki alıntıda da görüldüğü gibi Türkiye’deki öğretim programında da ilk iki beceri olarak verilen becerilere Fromm ‘unda çok önem verdiği görülmektedir. Hatta Fromm bu iki beceriyi eğitimin amacı görece kadar önem vermektedir. Türkiye’deki öğretim programının 4 -7. sınıflar düzeyinde tüm ders programları için bu becerileri ilk sırada vermesi Fromm’un görüşlerine çok uygun düşen bir adımdır.

Fromm, kendi zamanındaki eğitim sistemini eleştirmekte ve öğrencilere eleştirel düşünme becerisini kazandırmadığından yakınmaktadır. Liselerimiz, üniversitelerimiz, yaşamdaki uygulamalı görevleri yerine getirebilmeleri için öğrencilere gerekli bilgileri verme, onlara kişilik pazarında geçerli nitelikleri kazandırma işini yürütmeye devam etmektedirler. Öğrencilere eleştirel düşünme yetisini kazandırabilme ya da uygarlığımızın amaçladığını belirttiği ideallere yakın düşen kişilik özelliklerini yaratabilme konusundaysa, pek başarılı olmamaktadır.

(Fromm, 2006: 318-319). Eğitim sisteminin öğrencilere kişilik pazarında geçerli nitelikleri kazandırma işini yürüttüğünü savunur. Bu cümlelerin devamında da “toplum çarkının dönmesinde ne ölçüde işe yarayacakları açısından baktığımız eğitim” (Fromm, 2006: 319) görüşünü dile getirip bu görüşün değişmesi gerektiği bunun yerine öğrenciye eleştirel düşünme becerisinin kazandırılması ve eğitimin, bireyleri insanca özellikleri açısından eğitmesi gerektiğini dile getirir. Bilginin, beceri ile ilişkilendirilmemesini eleştiren Fromm, bilginin verilmesini yetersiz gördüğünü bilginin yanında becerilerinin de kazandırılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Fromm’un genel olarak beceriler hakkındaki görüşleri incelendikten sonra, ilköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programında verilen beceriler Fromm’un görüşleri doğrultusunda değerlendirilecektir. Bu beceriler değerlendirilirken 7. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabından alıntılar yapılmıştır. Alıntı yapılan kitap MEB yayınevi basımlı, yazarları; Mecit Mümin Polat, Niyazi Kaya, Miyase Koyuncu ve Adem Özcan’dır. Bu kitaptan alınan bilgileri, kitap sosyal bilgiler programı tanıtım kitabından almıştır. Bunun tercih edilmesinin nedeni, söz konusu öğretmen kılavuz kitabının ilgili beceri hakkındaki bilgileri kısa ve öz bir şekilde almasıdır.

7. sınıf sosyal bilgiler dersi için belirlenen beceriler şunlardır;

1. İletişim
2. Grafik Hazırlama
3. Tarihsel Olguları ve Yorumları Ayırt Etme
4. Zaman ve Kronolojiyi Algılama
5. Tarihsel Empati
6. Karar Verme
7. Kalıp Yargıları Fark Etme

Bu becerilerden Fromm’un görüşleri ile ilişkilendirilebilen; İletişim, Tarihsel Olguları ve Yorumları Ayırt Etme, Karar Verme ve Kalıp Yargıları Fark Etme becerileri ele alınacaktır.

3.1.2.1. İletişim

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen birinci beceri “iletişim” becerisidir.

İletişim, iki birim arasında birbiriyle ilişkili mesaj alışverişi olarak tanımlanabilir. İnsan, ilişkileri içinde sürekli yeniden tanımlanan bir varlıktır. Bu amaçla geliştirilmiş yeni iletişim becerileri, hem bireyin hem de toplumun yaşamına zenginlik ve saygınlık getirir.

İletişim becerisi içerisine giren dinleme, sözlü ya da yazılı olarak kendini ifade etme, tartışma, bağlantı kurma, farklı perspektiften bakma, açık fikirli olma, başkalarının düşünce ve duygularını anlama, farklılıklara saygı duyma, görüşlerini gerçekleştirme ve ortak bir amaç çevresinde toplanma alt becerilerinin öğrencilere kazandırılması amaçlanmaktadır. Bunların dışında üniteler, konular ve yapılan etkinlikler yardımıyla öğrencilere farklılıkları tanıma, farklılıklara saygı duyma, empati kurma ve çatışma çözme becerilerinin kazandırılması da kişiler arasında olumlu ilişkiler kurma ve geliştirmede son derece önemlidir(Polat vd., 2007: 17).

Sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabından “iletişim” becerisinin tanımı yapıldıktan sonra Erich Fromm’un görüşleri doğrultusunda iletişim becerisi değerlendirilecektir.

Fromm’un modern endüstri toplumuna getirdiği eleştiri konuları arasında iletişimde vardır. Modern toplumun, iletişime yeni bir boyut getirdiğini dile getirir ama bunun tüm modernliğine rağmen insanı olumsuz etkilediğini belirtir. İletişim tanımında yapılan “geliştirilmiş yeni iletişim becerileri, hem bireyin hem de toplumun yaşamına zenginlik ve saygınlık getirir” görüşünün tersini savunan Fromm, yeni iletişim becerilerinin, birey ve toplum yaşamına getirdiği zenginlik ve saygınlıktan ziyade insanı, insani özellikleri açısından saygıdan ve zenginlikten mahrum bıraktığını savunur.

Fromm, modern toplumda insan ilişkilerinin menfaat etrafında döndüğünü belirtmektedir. Bir insanın diğer bir insan ile olan ilişkisi o insanın sağladığı(sağlayacağı) yararın derecesine göre şekillenmektedir. Bir bireyin diğer bir bireye karşı iletişimini onun sağladığı ve sağlayacağı yani gelecek vaat eden bir

beklentiye göre şekillenmiştir. Gerçekleşmiş ve etkisi devam etmeyen bir durum, iletişimin sürdürülmesi için yeterli olmamaktadır. Bu ilişki insani özelliklere sahip olan iki birey arasında değil, makineleşmeyi başarmış iki insan arasında meydana gelmektedir. Çünkü bu bireyler insani özelliklerini kaybettiklerinden dolayı makineye dönmüşler, eğer insani özelliklerini kaybetmeseler böyle bir durumda söz konusu olmayacaktır. Ve bu iki canlı makine arasındaki var olan iletişimin gerçeğinde, birbirine uzaklık, ehemmiyet vermeme ve güvensizlik bulunduğunu söyler(Fromm, 2006: 131).

Fromm, insanın toplumsal bir varlık olduğunu dile getirip, toplumsal varlık olarak sahip olduğu özelliklere değinmiştir. Ama modernite, toplumsal varlık olarak insanın sahip olduğu özellikleri ortadan kaldırmaktadır (kaldırmıştır). Yukarıda değinilen bencil çıkarların yine bu durumda da devreye girdiğini ve insanı toplumsal varlık olmaktan çıkarmaktadır. Modern toplumda insanlar arası iletişimi başlatan, insanın özünde bulunan bölüşmek ve paylaşmak gibi özellikler değil, bencillik ilkesidir. Dayanışma ve sevgi de toplumsal ilişkilerde yerini bencilliğe bırakmış ya da bencilliğin başarıya ulaşması için bir araç olmuştur. Dolayısıyla toplumsal bir varlık olan insanın topluma üyeliği devam etmekte ama amacı değişmiştir. Amaç; toplumsal bir varlık olarak insanda bulunan özellikler değil, menfaattir, çıkardır(Fromm, 2006: 132).

İnsanlar arası kişisel ilişkiler de tıpkı bu ekonomik ilişkiler gibi yabancılaşma niteliğine bürünmüştür, insan ilişkileri yerine, nesne özellikleri taşırlar(Fromm, 2011c: 109). Herkes herkese göre bir maldır(Fromm, 2006: 131). İnsan ilişkilerin ekonomik ilişkiler gibi şekillenmesinden sonra herkes herkesten gelecek faydaya göre iletişime geçmektedir.

Fromm, insanın nesnelere gibi yönetildiğini ve iletişimde de insana nesne gibi muamele edildiğini dile getirir. Nesnelere ve insanları yönetirler, insanlarla nesneymişçesine ilişki kurarlar(Fromm, 2001: 76).

Başka bir eserinde teknolojinin insanda hastalık yapan iki etmeninden birinin kişisel insansal ilişkinin yitirilmesi diğerinin ise özel yaşamın yok olması olduğunu dile getirir.(Fromm, 1995a: 58)

Fromm, Gerekli bilgiler, ilgili oldukları gruplara nasıl iletilebilir? Sorusunu sorarak eğitimde bilgilerin öğrencilere aktarılması için nasıl bir iletişimin sağlanması gerektiğini sorgular. Eğitim dizgemizde öğrenciyi bir bilgi tüketicisi haline getirmek yerine onun eleştirel düşünme yetisini geliştirecek bir eğitim nasıl sağlanabilir? Sorusunu da sorarak, modern çağda bilgi tüketicisi haline gelen öğrencinin bu durumundan kurtulması için nasıl bir iletişim ile bu durumdan kurtarılabileceğini araştırır. Öğrencilere bilginin iletilmesinde çözüm olarak şu sonuca varır: Yeterli kaygı ve ilgi duyulursa, uygun yöntemler geliştirmede büyük engeller yoktur(Fromm, 1995a: 123).

Sağlıklı bir toplum için geliştirdiği görüşlerinde insanlar arası iletişimin de sağlıklı bir şekilde olmasını dile getirir. Bu, sağlıklı toplumun başarıya ulaşabilmesi için öncelikle bireyler ve gruplar arasında iyi bir iletişimin sağlanması gereklidir. Görüşlerinde oluşturduğu, iletişim halindeki gruplar arasında, tartışmayı bir koşul olarak görmektedir. Bu iletişim şeklinde zamanla grupların, bilgileri birbiriyle paylaşması sonucu tartışmanın sert niteliğini yitirip güzel bir diyaloga dönüşecektir.

Grupların diyalogcu iletişiminde bireyler, fikirlerini savunma noktasında yumuşak ve açık davranmalılar. Karşıdaki insanların düşüncesini dile getirme yönteminden ziyade neyi dile getirdiğine yönelmeli ve onun düşüncesine açıklamasına yardımcı olmalıdır. İletişimde karşılıklı olarak düşünceler açıklığa kavuşturulmalı ve iletişime geçen kişi iletişime geçtiği kişiyi kendisinden iyi anlaması gerektiğini savunur(Fromm, 1995a; 123).

Modern toplumda, yabancılaşma sonucu olarak insanlar arasındaki iletişim tamamen ortadan kalkmıştır. İnsanlar dayanılmaz yalnızlıktan korunmak için evlilik yoluyla hayatlarını birleştirmekteler. Bu birleşmede tüm insanları ortadan kaldırarak iki kişilik bir ilişki ortaya çıkmaktadır(Fromm, 2004a: 18).

Fromm, çağdaş toplumda insanlar arası iletişimin tehlike altında olduğunu ve insanların 19 ve 20. yüzyıldaki durumunu açıklar ve onu gelecekte ki durumu hakkında tahminlerde bulunur. 20. yüzyıl da ise insan ilişkilerinde kopukluk ve kendinden uzaklaşma demek oluyor. Geçmişteki tehlike insanların köleleşmesiydi. Gelecekte(21. yy) bizi bekleyen tehlike ise, insanların bir robot haline gelecek

olmalarıdır(Fromm, 2004a: 19). 20 yüzyılın insanı için söylenen insan ilişkilerinde kopukluk ve kendinden kopma durumunun ilerlemesi sonucu insanlar robotlaşacaktır. Yani 20. yy iletişimde görülen kopukluk ilerleyen zamanda yerini tamamen iletişimsizliğe bırakacaktır. İnsanlar arasında iletişimden söz edilmeyecektir. Çünkü makinalar sevgi duygusunu taşımazlar(Fromm, 2004a: 18).

Fromm, çağdaş modern toplumda insanların canlı yerine cansızlara yönelmesini eleştirmektedir. Mekanik olan şeyler giderek daha güçlü bir anlam kazanmakta ve canlı olanların önemi ise azalmaktadır. ...bir sürü erkeğin bir kızdan çok, spor bir arabaya ilgi gösterdikleri Birleşik Devletler 'de bu durum iyice belirgin bir hal almış durumdadır. Belirli bir açıdan bakıldığında, bu durum ahlaki gibi görülebilir, fakat Fromm bunun tam tersine inanmaktayım. Canlı olanın aksine cansıza gösterilen ilgi, bence yeryüzünde rastlanabilecek en ahlak dışı olgudur(Fromm, 2004a: 69-70).

İnsanların, cansızları canlılara tercih etmesi sonucunda canlılığın değeri azalmaktadır. İnsanın değeri azalınca insan iletişime değer bir varlık olmaktan çıkmaktadır yani kıymeti düşmektedir. Aslında her insan bu davranışı kendine karşı yapmaktadır. Cansıza yönelen her insan başka insanların onunla iletişime geçme yolunu kapatmaktadır. Fromm'un, yarım asır önce yaptığı tahminlerinin günümüzde ne kadar isabetli olduğunu görülmektedir. 1960-1970 yıllarındaki toplumunun mevcut durumunu değerlendirip, o verilere dayanarak modern toplum için beklediğine yaklaştığımız ya da tam da o noktada olduğumuz söylenebilir. Çünkü gelişen iletişim araçları insanlığı iletişimden koparmak için müthiş bir hızla harekete geçmiştir. Bu iletişim araçlarını en yoğun şekilde kullanan insanların, insanlar ile mevcut bir iletişimi kalmamıştır. İnsanlar arasında iletişimi kolaylaştırmak için geliştirilen iletişim araçları insanlar arasında insancıl iletişimi bitirmiştir. İnsanlarla yapılacak iletişimi kendisine almıştır.

Fromm'un ahlak dışı olarak gördüğü cansıza yönelme davranışı 21.yüzyılda kendini en iyi şekilde göstermektedir. Bu duruma bir örnek verilirse; 21.yüzyılın en başta gelen iletişim araçlarından biri internettir. İnternet üzerinden sağlanan sosyal ortamlar aracılığıyla insanlar insanlardan tamamen kopmaktadırlar. Bir makine ile baş başa kalmaktadırlar. Makine insanı robotlaştırmaktadır. Bu makine insan

bedeninin bir parçası haline gelmiştir. İnsanlar resmi evlilik bağı ile bir arada yaşadıkları eşlerini bu makine ile aldatmaktalar. Resmi evlilik resmîyette kalmış durumdadır. Çünkü insanların ceplerine kadar girmeyi başaran makineler, bu ilişkinin(evlilik) ileriye gitmesine izin vermemektedirler. İnsanlar arası iletişimi engellemektedir. Bunun yerine sanal âlemde, yapay kişilikleri sokmaktadır. Bu yapay kişilikler insanın yapaylığını artıran etkenlerden biri olmuştur.

Zamanın çoğunu internette yapay kişiliklerle geçiren bir bireyin elektrik kesintisi veya başka bir nedenden dolayı modern iletişim araçları ile sağlanan iletişiminin engellendiğini düşünelim. Bu engellenmeden dolayı evde bulunan ailesi ile iletişime geçmek zorunda kalacaktır. Ama bu zorunluluk sonucunda ailesi ile geçtiği bu iletişim sonucunda onlar ile vakit geçirmenin çok güzel olduğunun farkına varacaktır. Onlarla vakit geçirmenin insani özelliklerini tatmin ettiğinin farkına varacaktır. Modern toplumda bizim ihtiyacımız olan şey budur. İnsanları modern toplumun getirdiği araçlardan uzaklaştırıp, insanın sosyal kişiliğinin farkına varmasını sağlayabilmek, onun insani özelliklerinin farkına vardırmasını sağlayacak bir ortam sunabilmektir.

Bu öneride değinilen modern toplumun araçlarından uzaklaştırmak, onun insani özelliklerinin farkına varması için olabilecek bir yöntemdir. Amaç bu araçları ortadan kaldırmak değil insanın insani özelliklerinin farkına varmasını sağlamaktır. Belki bu araçları ortadan kaldırmadan da bu sağlanabilir. Belki de bu araçların kullanma mecralarını değiştirmek bunun içinde yeterli olabilir. Sonuç itibarıyla önemli olan insanın gerçek bir iletişime geçmesini sağlamaktır.

3.1.2.2. Tarihsel olguları ve yorumları ayırt etme

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen üçüncü beceri “tarihsel olguları ve yorumları ayırt etme” becerisidir.

Öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmede olgu ve yorumları ayırt etme becerisi önemli basamaklardan biridir. Öğrencilerin elde ettikleri bilgilerdeki ifadelerin olgu ya da yorum olduğunu bilmeleri, bilgilerini daha verimli olarak kullanmalarını sağlar. Tarihsel olgu, kanıtlanabilen kaynaklarca doğrulanabilen bir ifadedir. Yorum ise bir olayı belli bir görüşe göre açıklayan

ifadelerdir. Öğrencilerin olgu ve yorum kavramlarını ayırt etme becerisini kazanmaları için yazılı bir metinde aşağıda önerilen çalışma yapılabilir:

Bilgi içeren materyalleri okurken ya da dinlerken, sürekli olarak olgular ve yorumlar arasındaki farklılıkları düşündürmeye iten yönlendirmeler yapılmalıdır. Yorum bildiren kelime ya da bağlaçların aranıp bulunması ve bu bağlaçlarla ilgili bilgilerin verilmesi gereklidir. Metindeki, övme, onaylama ya da yerme ifadeleri araştırılmalıdır. Abartılı niteleme ifadeleri de belirlenmelidir. Aşırı olumsuzluklar içeren ifadeler aranmalıdır. Cümlelerin içerdiği genellemeler irdelenmelidir. Bir gerçeğe ilişkin bir ifadeyi destekleyen özel verilere dikkat edilmelidir. Sonunda, bilginin bir gerçek mi yoksa bir görüş mü olduğu belirlenmelidir(Polat vd., 2007: 17).

MEB'in öğrencilere verilecek olgu ve yorumu ayırt etme becerisinin tanımlanması yapıldıktan sonra Fromm açısından bu beceri ele alınacaktır.

Fromm, özgün düşüncenin gelişimini engelleyen eğitim yöntemlerini ele alır. Olgulara ilişkin bilgiye yani öğrencilere eğitimde verilen bilgiye verilen önemin çok yüksek olduğunu söyler. Bunun sonucunda öğrencinin çok fazla bilgi öğrenilebileceğini ama çok bilgi öğrenmekle gerçekliğin anlaşılacağı görüşünün bir yanlı olduğunu savunur. Öğrencilerin beynine bu kadar fazla bilginin girmesi, onların olgulara fazla önem vereceklerini bunun sonucunda ise düşünme becerilerinin azalacağını ileri sürer. Burada, olgulara önem verilmemesini savunulmamaktadır. Bu durumu şöyle izah etmektedir; Kuşkusuz olgulara ilişkin bilgi olmaksızın düşünmek boş bir uğraştır, ama tek başına verilen "bilgi" de bunun yokluğu da, bilgi sahibi olmamak kadar düşüncüyü engelleyebilir. Onun korkusu olgulara fazla yüklenip eleştirel düşünme becerisinin engellenmesidir. Eğitimde olgular verilmelidir ama çok fazla olgu verilip, öğrencinin verilen olguları eleştirel bir düşünce ile ele alıp kendi süzgecinden geçirmesine mani olmamalıdır(Fromm, 2011c: 207).

Fromm, olguların çok fazla verilip, öğrencinin onları eleştiri süzgecinden geçirmeden kabul etmesine bağlı gelişen bir özgün düşüncüyü kısıtlama yöntemi de, bütün doğrulara göreli sıfatı yakıştırmaktır. Doğruyu bulma arayışı, modern çağın

düşünürleri tarafından ilkel olarak algılanmaktadır. Çünkü modern toplumun ileri giden düşünürlerin her şeyi metafizik bir kavram ile ölçmekte. Bu düşünürler doğruluğu öznellik seviyesine indirgeyip onu bir zevk meselesi kabul edecek seviyeye getirdiklerini dile getirir. Bilimsel çalışmaların bu öznel etkenlerden arındırılması gerektiğini dile getirir(Fromm, 2011c: 207).

Fromm, eğitim sisteminde öğrenciye, yazarın kendi görüşleri ile zamanın zorlamaların, yazarın görüşlerine yansıyan yönlerini ayırt etme becerisinin öğretilmemesini eleştirmektedir. Fromm, öğrencinin, yazarın kendi görüşleri ile görüşlerini etkileyen düşünceleri ayırt etmeyi en gerekli becerilerden görmektedir. Öğrenci, düşünürün samimi bir şekilde kendi kalbini ve aklını kullanması ile söz gevezeliği yapmasını da ayırt etmesi gerektiğini dile getirmektedir(Fromm, 2003: 62-63).

7.sınıf sosyal bilgiler ders programında verilen tarihsel olgu ve yorumları ayırt etme becerisinde amaç; öğrencilerin elde ettikleri bilgilerdeki ifadelerin olgu ya da yorum olduğunu bilmeleri, bilgilerini daha verimli olarak kullanmalarını sağlayarak eleştirel düşünme becerilerini kullanması beklenmektedir. Fromm ise olguların çok fazla verilmesi ile öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini kaybetme tehlikesine değinmektedir. Yani sosyal bilgiler ders programı olgu ve yorum farkını anlamak için öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini de işin içine katmalarını isterken, Fromm ise olguların öğrencilere çok fazla verilmesi onların eleştirel düşünme becerilerini körelttiğini savunmaktadır. O, öğrencilere çok bilgi verme yerine, verilen bilgilerin eleştirel düşünme süzgecinden geçirme becerisinin kazandırılması olgu ve yorumu ayırt etmeden daha fazla önem vermektedir. Öğrencinin, düşünürlerin özgün düşünceleri ile modern toplumun etkisinde gelişen düşüncelerini ayırt etme becerisinin de verilmesi gerektiğini savunur.

Modern toplumun diğer bir hastalığı olarak doğrulara göreceli sıfatının verilmesini eleştirir. Nerdeyse doğruluğun modern toplumun ilerici düşünürleri tarafından zevk meselesi haline getirmesini eleştirir. Bu ilerici düşünürlerin her şeyi maddeye indirgediğini savunur.

3.1.2.3. Karar verme

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen altıncı beceri “karar verme” becerisidir.

Karar verme bir durum veya problemin çözümüyle ilgili çeşitli seçenekler arasından birinin tercih edilmesi olarak tanımlanabilir. Karar verme bilişsel bir süreçtir ve bu beceri de öğrenilebilir. Bireyler sağlıklı kişilikler geliştirerek mutlu bir yaşam sürdürebilmek için karşı karşıya kaldıkları çeşitli alternatifler arasından kendilerine uygun kararları vermek durumundadır. Karar verme becerisinin kazandırılmadığı durumlarda bireyler çatışma ve kaygı yaşayabilmektedir. Sonuçta hatalı kararlar verme oranları yükselebilir. Alınan yanlış kararlar, bireyin amaçlarına ulaşabilmesine engel olabileceği gibi, onun istemediği bir hayatı yaşamasına da neden olabilir. Karar verme becerisi seçim yapmanın yanı sıra sorumluluk almayı da gerektirir(Polat vd., 2007: 18).

Karar verme becerisi içine giren alt beceriler(MEB, 2005);

1. Sorunun farkına varma
2. Sorunu tespit edebilme ve tanıma
3. Sorunun çözümü için hipotez ileri sürme
4. Sorunun çözümü için veri toplama, düzenleme ve değerlendirme
5. Hipotezi test etme
6. Çözüm yollarını öğrenme
7. Çözüm yollarından uygun olanına karar verip uygulamaya koyma
8. Çözümü değerlendirme

MEB ilköğretim 7.sınıf sosyal bilgiler ders programında karar verme becerisi için yapılan tanımlar dikkate alınarak Erich Fromm açısından bu beceri değerlendirilecektir.

Fromm, modern endüstri toplumunun getirdiği olumsuzlukları değerlendirirken karar verme becerisi açısından gelinen noktayı eleştirmektedir. O, tüketici ve yabancılaşmış toplumun insani değerler açısından toplumu her noktada geri götürdüğüne savunur. Yaygın iletişim araçları ile bireyin vereceği kararın

sınırları çizilmiştir. Tüketici, süpermarkete ya da büyük bir alışveriş mağazasına girmekte ve orada; radyoda, televizyonda ve gazetelerde kendisine tavsiye edilmiş ve önerilmiş olan 10 değişik sigara markasını görmektedir. Bu çizilen sınırlar içinde onun karar vermesi istenir. Ve vereceği bu kararda sunulan seçenekler açısından da bir farklılık yoktur. Çünkü sunulan seçenekler aynı şeyi içermekte ama farklı şekilde sunulmaktadır ve birey de bunun farkındadır. Aslında alıcı, söz konusu olanlar ister sigara, isterse de güzel kızlarla sunulan sabunlar olsun, bunların hepsinin aynı marka olduğunun farkındadır. Ama yine de istediğini seçebilmek fırsatına sahip olmak, ona bir özgürlük hissi vermektedir(Fromm, 2004a: 68).

Bu kararlarda bulunan birey yapay bir kişilik kazanmıştır ve bu onun kişiliğinin yerini almıştır. Ama aslında, kendi dışında gelişen güçlerin oluşturduğu etkilerin bilinçsiz baskısı ile hareket ettiği fark etmemenin güçsüzlüğünü yaşamaktadır(Fromm, 2004a: 68). Modern toplumda insanlar, gerçek manada bir karar verme özgürlüğüne sahip değildirler. İnsanların yerine kararlar verilmiştir, onlara sadece verilen kararlara uymak kalmıştır. İnsanlar kendi haklarında verilen kararlara uyduklarında kendilerinin fiil sahipleri olduklarını zannetmektedirler ama gerçekte böyle bir durum söz konusu değildir. Sadece yapay bir kişiliğin fiilleri mevcuttur. İnsanlar kendi haklarında verilen kararları yerine getirdiklerinde kendilerini bu eylemler ile özdeşleştirirler. Ama bu özdeşleştirme yapaydır çünkü bu özdeşleştirme kararını kendileri vermemiştir. Modern endüstri toplumunda insanların karar verme hakları olmadığı için özgür de değildirler.

Karar vermenin insanın değeri ile de bir etkileşim için de olduğunu dile getiren Fromm, modern toplumda insan değerinin kendi başarısının ve başkalarının kararları ile belirlenmektedir(Fromm, 2004a: 14). İnsanın başarısı ve başkasının insan hakkındaki kararları ile insanın değeri hiçbir zaman ölçülemeyeceği açıktır. İnsanın başarısı ile geldiği konumda insana gösterilen değer onun kişiliğine değil geldiği makama gösterilen değerdir. Dolayısıyla insanın başarısının da insanın değerini belirlemesi gerçek ölçütlerle kabul edilemez. Bu özelliklere göre kendisine değer verilen insan kendi kararını veremez bir duruma gelmiştir. Vereceği kararlar onun dış etkenler tarafından değerini belirleyenlerin kararları olacaktır. Çünkü bu durumdaki kişi, ona bu değeri verenlerin hoşnutluğu yani onlarla hemfikir ve

uzlaşmacı olduğu sürece değerli kalmaya devam edecektir. Dolayısıyla modern toplumda birçok açıdan topluma bağlanmış bir insanın bu ilişkinin devamını sağlamak için kararlarında da hiçbir zaman özgür olamayacak ve onun için olması gereken kararları alamayacaktır. Bu ilişkiyi sürdürmediği takdirde modern toplumun insana koyduğu hedeflere ulaşamayacaktır. Kendi güvenliğinin devamı için bu örtük yetkenin dayatmalarını kendi kararları gibi görmeye devam edecektir.

Durum böyle olunca toplumda gerçek (yapay olmayan) kişiliğe sahip olan kimse var mı? Sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı; modern toplumda yaşayan bütün insanlar ve Fromm 'da dâhil olmak üzere, modern endüstri toplumun getirdiği yaşamı yaşadığına göre kimse yoktur olacaktır. Dolayısıyla modern toplumda her gün karşılaştığımız insanlar ve kendimiz gerçek kişiliğe sahip değiliz. Yabancılar ile bir arada yaşamaktayız ama bununda farkında değiliz. Çünkü bizde yabancıyız.

Fromm, modern endüstri toplumu, insanı, karar verme açısından bu duruma nasıl getirdiğini, çocukluktan itibaren çok güzel bir şekilde açıklamaktadır. Gazeteler, televizyon ve radyo aracılığı ile kurulan iletişim sistemi ile insanlara ayrıntılı bir şekilde modernitenin kuralları empoze edilmektedir. Çocuğun yaşı ilerledikçe; popüler romanlar, filmler, basın ve televizyon programları ona başarının nasıl olması gerektiği yolundaki ayrıntılı bilgileri vermeye başlarlar(Fromm, 2004c: 116). İnsanlar modernitenin bu kurallarına uymak eğilimi göstermek zorundalar çünkü bu kurallar modern toplumda başarılı olmanın yollarını göstermektedirler. Ve kendilerine sunulan kişilikteki kişiye en çok benzemek için adeta diğer insanlar ile bir yarışma içerisine girerler. Yarışmaya başlarlar çünkü verilen kişiliğe benzeme yakınlığına göre kendilerine değer verilecektir. Böylece insanlar kendilerine verilen bu bilgiler ile modern endüstri toplumun istediği kişiliğe bürünmeye başlarlar. Birey bunu yaparken kendi gerçek kişiliğinden de uzaklaşmaya başlamaktadır. Kendi kişiliğinden uzaklaşan modern toplum üyesi kişi, hakkında verilen kararlar doğrultusunda hareket etmeye başlar. Her zaman başkalarının verdiği kararlar ile hareket eden birey tek başına karar veremez duruma gelmektedir

Fromm, karar verme becerisinin makine ile olan ilişkisine de değinir. Makine insanı hem yabancılaştırmakta hem de robotlaştırmaktadır 1889'dan bu yana

fotoğrafçılığın tüm dünyada yayılmasını sağlayan Kodak'ın “siz düğmeye basın, gerisini bize bırakın” sloganı simgeleşmiştir. Bu slogan, düğmeye bas güç senindir çağrısının en erken örneklerinden biridir; sizin hiçbir şey yapmanız gerekmez, hiçbir şey bilmeniz de gerekmez; her şey sizin için hazırlanmıştır; sizden beklenen tek şey, düğmeye basmanızdır... Görme işlemini makine yapar; o kişinin “zevkli” yolculuğu da, bir sürü fotoğraftan oluşur; bu fotoğraflar onun yaşayabileceği ama tadına varamadığı bir deneyimin yerini almıştır(Fromm, 2006: 130). Burada insanın karar verme durumu sadece bir düğmeye basmak ile sınırlandırılmıştır. Bilgi noktasında da insanın bilgisinin kullanmasına olanak vermemektedir. Dolayısıyla insan, sahip olduğu bilgiler ile karar verdiği göre insanın bilgisini kullanmayarak sadece bir düğmeye basarak, makinanın onun yerine işlemi görmesi, insanın düğmeye basma kararının da yapay kaldığı anlaşılmaktadır.

Fromm, karar verme becerisi ile diğer beceriler arasındaki ilişkiye de değinir. İnsanlar düşünmeyi, tartışmayı ve yargılara varmayı öğrenirlerken karar verme alanının da gelişeceği sonucu çıkar(Fromm, 1995a: 124). İnsanlar eleştirel düşünmeyi, yaratıcı düşünmeyi, tartışmayı ve bir yargıya varmayı öğrenirlerken karar verme becerisi de gelişecektir.

Bu ifadeler doğrultusunda şu sonuca ulaşılabilir. İlköğretim programında verilen; eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, araştırma, problem çözme becerilerinin karar verme becerisi ile ilişkilidir. Dolayısıyla Fromm'un görüşlerine göre ilköğretim programında verilen beceriler birbirini destekleyen becerilerdir. Onun görüşleri bu becerilerin verilmesini desteklemektedir. Ve birçok yerde de dile getirdiği gibi eleştirel düşünme becerisi diğer becerilere öncülük etmektedir.

Fromm, modern toplumda insanın kararlarının iç ve dış baskılarla verildiğini dile getirir. İnsanlar, günlük hayatta yapacakları şeyi istedikleri için yaptıklarını zannederler ama aslında yapmak zorunda olduklarını isterler. İnsanların karar verme süreçleri izlenirse, verdikleri kararların alışkanlıktan, görev ve baskıya boyun eğişten verdikleri görülecektir. Bu sebeplerden dolayı toplumda “özgün” karara rastlanmanın çok zor olduğunu savunur(Fromm, 2011c: 168).

Tüm bu tartışmalarda görüldüğü gibi insanın karar vermesi günümüz modern toplumunda elinden alınmıştır. Çağdaş insanın, ne istediğini bildiği yanılgısı içinde yaşadığı, ama aslında yalnızca istemesi gerekeni istediğidir (Fromm, 2011c: 210). Ve insanlar bunun farkında değildir. Bunu daha da geniş alanlara uyarlırsak modern endüstri olarak tabir edilen çağımızın toplumunda verilen bütün kararlar yapaydır, gerçekçi değildir, gayri şuuridir, geçerlikleri yoktur.

Bu durum bir örnek ile daha da somutlaştırılırsa; 7.sınıf sosyal bilgiler ders programında “karar verme” becerisinin verildiği “Yaşayan Demokrasi” ünitesi demokrasi hakkında öğrencileri bilgilendirmektedir. Demokrasinin en önemli unsuru seçimlerdir. Seçimlerde halkın verdiği kararlar sandıklara yansımaktadır. Dolayısıyla yöneticileri halk belirlemektedir. Eğer bireyler karar verme becerisini gerçek manada kaybetmişse yani yapay bir kişiliğe göre karar verdiklerine göre onların, karar vermesiyle seçilen kişilerin meşruluğu da onlar gibi yapaydır. Yani meşru olmayan kararlar ile seçilenlerde meşru değildir. Modern çağda insanlar meşru olmayan yönetimler tarafından yönetilmektedir. Ama bu kararların böyle olduğunu hükmedecek bir organ, yani moderniteye uğramamış bir kuruluş, bir grup vb. bulunmadığına göre sorun olacak bir durumda yoktur. Çünkü yapay yöneticiler, yapay halkı yapay kararlarla yönettiklerinden dolayı ortaya bir problem olacak durum kimse tarafından anlaşılmayacaktır.

Sosyal bilgiler ders programının hedeflediği sağlıklı karar verebilen insanları meydana getirme görevi tüm burada yapılan tartışmalarda görüldüğü gibi çok önem arz etmektedir. Çünkü karar verme hem bireyin kendi hayatı açısından hem de toplum açısından çok önemlidir. Sağlıklı bir toplumun oluşumu için sağlıklı düşünebilen ve sağlıklı karar verebilen insanlara ihtiyaç vardır. Sağlıklı karar verebilmek için öncelikle sorunun farkına varmak gerekecektir. Daha sonra çözüm yolları üretilmelidir. Bütün toplumun yakalandığı bu hastalıklı durumu fark etmek zor olacaktır. Çünkü hiç kimse tarafından hastalık olarak algılanmayan genel bir hastalık hali ya da daha doğrusu “normalitenin patolojisi” biçiminde tanımlamak gerekir. Hastalık kavramı ancak diğerlerinden daha fazla hasta olduğunda ortaya çıkmaktadır. Eğer herkes aynı hastalığa tutulursa, o zaman hastalık kavramı hiçbir

zaman bilince çıkmamaktadır(Fromm, 2004a: 63-64). Bu hastalıklı durumu fark edecek durumda değildir.

Bu sorunun farkına vardırarak ve sağlıklı karar verme becerisini öğrencilere kazandırma görevini en başta üzerine alan ders(derslerden biri) sosyal bilgilerdir. Burada anlatılan insanların içinde buldukları hastalıklı durumdan dolayı sağlıklı bir toplumun meydana gelmesi olanaksızdır. Eğer sosyal bilgilerin hitap ettiği öğrenciler bu hastalıklı duruma düşmüşlerse, bu dersin amacı onları bu hastalıklı durumdan kurtarmak olmalıdır, eğer bu hastalıklı duruma yakalanmamışlar ise onları bu durumdan muhafaza edecek eğitim verilmelidir. Çünkü Fromm bu hastalıklı durumun eğitim yoluyla ve bu eğitimin çocuklukta verilmeye başladığını söylemektedir. Tabi bu eğitim de burada değinilen hastalığa yakalanmayan kişiler tarafından verilmelidir. Sağlıklı bir toplumun oluşumu ancak sağlıklı karar veren insanların sağlıklı kararlarından oluşabilir. Bu sağlıklı oluşum için sağlıklı bireyleri oluşturmak gerekecektir.

3.1.2.4. Kalıp yargıları fark etme

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen yedinci beceri “kalıp yargıları fark etme” becerisidir.

Kalıp yargıları fark etme becerisi, İlköğretim Sosyal Bilgiler 6-7. Sınıf Öğretim Programında şu şekilde tanımlanmaktadır:

Kalıp yargı, herhangi bir topluluğun ya da onun üyelerinin, ya da herhangi bir düşünce veya inancın tanımlanmasında ve değerlendirilmesinde abartılı genellemeler ve basitleştirmeden yararlanmak anlamına gelmektedir. Düşünme sürecine kalıp yargıların yaptığı etkinin, bizzat düşünen kişi tarafından fark edilmesi ve bu etkinin ortadan kaldırılması yahut asgarî düzeye indirgenmesi, eleştirel düşünmenin ana hedeflerinden biridir. Ancak özellikle tarihte, kalıp yargılar oldukça güçlü bir konuma sahiptir. Kalıp yargıların etki ettiği topluluk ya da düşünceler, bir cins, bir ırk, bir millet, bir dine ya da mezhep, bir şehir halkı ya da bir meslek dalına ilişkin olabilir. Genel olarak tarih, öğretmenler ya da öğrenenler arasında kalıp yargılar, “kalıp bilgi” olarak anlaşılır. Oysa bir kalıp yargı, herhangi bir grubun özgül bir üyesini ya da bir davranışının, tekil bir durum olarak incelenmesini engeller. Kalıp yargı,

grubun genel karakteristiğinin her bir üyeye atfedilerek, onun –varsa- özgül yanlarının belirsizleşmesine yol açabilir. Kalıp yargılar, tarafsız, olumlu ya da olumsuz çağrışımlar taşıyabilir. Olumsuz kalıp yargılar genellikle, en az doğru fakat en zararlı kalıp yargılardır.

Kalıp yargılar öğrencilerin anlayışını etkilemekle kalmayabilir. Onlar, hakkında kalıp yargılarla düşünülen gruba yönelik davranışları da etkileyecek güçte olabilir. Eleştirel düşünme, tarih konuları arasında yer alan kalıp yargı ifadelerine karşı öğrencilerin uyanık olmalarını gerektirmektedir. Öğrencilerin, bir grup hakkında bir metni okurlarken, hele o grup aleyhinde bir karara varma eğilimleri taşıyorlarsa, kalıp yargıları fark edebilmeleri oldukça zordur(MEB, 2005).

Eleştirel düşünmenin bir alt becerisi olan kalıp yargıları fark etme, bir toplumun, bir insanın veya bunlara ait düşüncenin, inancının aktarılmasında başvurulan fazlalıkların bu durum ile karşılaşan kişi tarafından fark edilmesidir. Yani öğrencinin eleştirel düşüncesini kullanarak gerçekliğe yakın olanı anlamaya çalışmasıdır. Kalıp yargılara tarih disiplinde daha fazla karşılanması beklenen bir durumdur. Tarihi ile ilgili bilgiler de buna çok dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü bir ırk, bir millet, bir dine ya da mezhebe ait bilgilerin kalıp yargılar ile aktarılması muhtemeldir. Öğrencilere kalıp yargıları fark etme becerisi kazandırılarak, onların bilgileri doğru bir şekilde edinmelerine yardımcı olunmalıdır.

Fromm insanların mantıkları ile olaylara yaklaşımları gerektiğini vurgulayarak, modern toplumda mantıklarının azaldığını bunun yerine zekâlarının arttığını vurgular. Mantığı; insanların toplumsal ve bireysel yaşamda gerçek güçleri anlamalarını ve dışarıdan görülenin içine girebilme yetileri olarak tanımlar. İlköğretimden üniversiteye kadar zirveye çıkan eğitimin, insanların zekalarını(bilgilerini) artırdığını ama yargılama güçlerini azalttığını söyler(Fromm, 2001: 81). Ve eğitim alanında da amacın, kişinin eleştirel güçlerinin gelişimine destek olmak ve kişiliğinin yaratıcı açılımlarına ortam sunabilmek olduğunu dile getirir. Yani başkalarının dayatmak istedikleri düşünce ve inançlarından etkilenmeye karşı özgün bir insan yetiştirmek gerektiğini söyler(Fromm, 2001: 99).

Fromm, öğrencinin duydukları ile kendi bilgileri arasında anında paralellikler kurarak, kendi düşüncesini geliştirmeye yönelmesi gerektiğini söyler (Fromm, 2003: 55). Yani duyduklarını eleştirel düşünme süzgecinden geçirip, kalıp yargıları bulmalı, kendi düşünceleri ile karşılaştırıp kendine bir şeyler katmalıdır.

Fromm; düşünürün gerçekten yeni olan görüşleriyle, zamanın zorlamaları ve düşünsel alışkanlıkları ile teorisine yansıyan bölümlerini birbirinden ayırabilme bilgisi ve yazarın ne zaman gerçekten kendi kalbini ve aklını kullandığının, ne zaman da söz gevezeliğine kaçtığına anlaşılmamasını en gerekli konular arasında görmektedir (Fromm, 2003: 62-63). Cümlesinde öğrencinin, zamanın aşlamaya çalıştığı düşünceler ve kalıp yargılarının, yazarın özgün düşüncesi ile birbirinden ayırt edebilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu değerlendirmeden sonra sonuç olarak şunlar söylenebilir; Fromm modernitenin kalıp düşünceleri eğitim yoluyla öğrencilere aktardığını, bu bilgilerin artmasıyla gerçekten öğrencinin bilgi açısından zengin bir duruma geldiğini söyler. Ama bu bilgiler onun eleştirel düşünme becerisini engelleyerek doğru ile yanlış birbirinden ayırt etmesini engellediğini söyler. Eğitimde amacın öğrenciye bilgi kazandırmadan çok, eleştirel düşünme becerisi kazandırılarak sağlıklı bir kişiliğin oluşmasına yardımcı olmanın gerektiğini vurgular.

Fromm'un görüşleri açısından 7.sınıf sosyal bilgiler dersi için kalıp yargıları fark etme becerisinin verilmesi olumludur. MEB'in becerinin tanımında değindiği (MEB, 2005);

Şimdiye kadar bilgi edinme, yaşam ve okulun temel amacı olarak görülmüştür. Günümüzde ise bilgiye bakış değişmiştir. Bilgi; olguları, kavramları, ilkeleri ve süreçleri ezberlemek olarak görülmemektedir. Bilgiyi kullanma, bilgiyi edinmeden daha fazla vurgulanmaktadır. Bilgiyi öğrenmenin önemi göz ardı edilmemekle birlikte, öğrenciler bilgiyi problem çözmede, anlamlı ortamlarda eleştirel düşünmede ve yaratıcı düşünmede kullanmalıdır.

Cümlesindeki bu tanımlama da bilgiden ziyade bilgiyi kullanma, aslında Fromm'un modern endüstri toplumu için yaptığı eleştiri ile aynı şeyi anlatmaktadır. Fromm, modern toplumun öğrenciye çok bilgi vererek onun eleştirel düşünme yetisinin engellendiği vurgular, bu tanımda ise daha çok bilgi edinme yerine, onu kullanmanın kazandırılması aynı şeyi ifade etmektedir. Fromm eleştirel düşünme ile

öğrencinin hareket ederek, bilgiyi kendi kişiliğine oluşturmaya en iyi şekilde katkı sağlama hedefinde anlatılan şey buradaki tanımlamadaki amaçtır.

3.1.3. Doğrudan Verilecek Olan Değerlerin Değerlendirilmesi

Genel olarak bir şeye önem kazandıran ölçü olarak tanımlanır. Değer, hemen hemen bütün dillerde hem iktisadi anlamda kıymet, paha ya da bir şeyin ederi olarak da insan hayatının anlamlandırılması ve günlük yaşamın biçimlendirilmesi için başvurulan bir inanç temeli olarak kullanılmaktadır. “Değer kavramı dilimizde, değmek kökünden türetilerek bu anlamda bir şeye biçilen karşılık olarak kullanılır. Bundan ötürü de karşıladığı ihtiyaca göre değişen bir nitelik anlamını içerir”. Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık kıymet” olarak tanımlanabileceği gibi; değer, insanların bütün yaşamı süresince davranışlarını yönlendirmede etkili ve hayatının şekillenmesinde önemli olan öğeler olarak da tanımlanabilir. “Değer sözcüğü en genel anlamda şöyle tanımlanabilir; bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü; bir şeyin sahip olduğu kıymet; yüksek ve yararlı nitelik(Beldağ, 2012: 10).

Değer, bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlâkî ilke ya da inançlardır(MEB, 2005). İnsanların değer verdiği ve ona ulaşmak için peşinden koştuğu, elde etmeyi çokça arzu ettiği şeyler. Mal, mülk, servet gibi maddi değerler olduğu gibi mutluluk, huzur, Allah sevgisi, vatan sevgisi ve özgürlük gibi tamamen manevi değerler de olabilir ve bunlar insanları kötü davranışlardan alıkoyan zihin muhtevaları ve inanışlardır(Kılcan, 2013: 9).

Değerin özelliklerini şöyle sıralanabilir(MEB, 2005):

1. Değerler toplum ya da bireyler tarafından benimsenen birleştirici olgulardır.
2. Toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşıladığına ve bireylerin iyiliği için olduğuna inanılan ölçütlerdir.
3. Sadece bilinç değil duygu ve heyecanları da ilgilendiren yargılardır.

4. Değerler bireyin bilincinde yer alan ve davranışı yönlendiren güdülerdir.

5. Değerlerin normlardan farkı normlardan daha genel ve soyut bir nitelik taşımasıdır. Değerler normları da içerir.

İlköğretim sosyal bilgiler programında 20 tane değer belirlenmiştir(MEB, 2005);

1. Aile birliğine önem verme
2. Adil olma
3. Bağımsızlık
4. Barış
5. Özgürlük
6. Bilimsellik
7. Çalışkanlık
8. Dayanışma
9. Duyarlılık
10. Dürüstlük
11. Estetik
12. Hoşgörü
13. Misafirperverlik
14. Sağlıklı olmaya önem verme
15. Saygı
16. Sevgi
17. Sorumluluk
18. Temizlik
19. Vatanseverlik
20. Yardımseverlik

Moroz ve Reynolds, sosyal bilgiler insanların birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşimine odaklanmıştır. Bu etkileşim duyuşsal boyutlara da sahiptir. Bireylerin kendileri, diğerleri ve çevreleri hakkında sahip olduğu inançlar, tutumlar ve değerler bu etkileşimi etkiler(Akt. Doğanay, 2012: 230). Bu nedenle genelde eğitimin, özelde ise sosyal bilgiler eğitiminin, bireylere demokratik değer, tutum ve inançlar

geliştirme, var olan değerlerinin farkına varma ve bunların diğer insanlarla ve çevreleriyle etkileşimlerini nasıl etkilediğinin bilincine varmalarına yardımcı olma sorumluluğu vardır(Doğanay, 2012: 230).

Bu açıdan baktığımızda sosyal bilgiler dersi, değerlerin kazandırılacağı en uygun derstir. Değerin tanımı ve Türkiye’de ki değer algısını ele aldıktan sonra, Erich Fromm açısından sosyal bilgiler eğitimin sorumluluğunda olan bu değerler ele alınacaktır.

Öncelikle Fromm’un “değer” kavramını nasıl tanımladığını incelemek gerekir. Değer; “değerli ya da iyi olan şey, insanın özgül yeteneklerinin daha iyi bir şekilde ortaya çıkmasına katkıda bulunan ve yaşamı geliştiren şeylerdir. Olumsuz ya da kötü(değerin tersi), yaşamı boğan ve insanlığın etkinliğini felce uğratan her şeydir”(Fromm, 1995a:102). Burada Fromm, iyi olarak görülen şeyleri değer olarak tanımlamaktadır. Onun düşüncesinin temelini oluşturan insanın özyapısında sadece iyi olan şeylerin bulunduğu, kötü olan şeylerin olmadığı görüşü ile değeri ilişkilendirmiştir. Değeri de, insanın özyapısında bulunan şeyleri iyi bir şekilde ortaya çıkararak ve yaşamı geliştiren şey olarak belirtmiştir. Tersisi etki gösteren durumu ise değerın karşıtı olarak dile getirmiş ve insanın özyapısında bulunmayan yani kötü olarak açıklamıştır.

Fromm, değerleri çağdaş endüstri toplumu açısından ele alarak tahlillerde bulunur. İnsanların çağdaş endüstri toplumunda değer olarak kabul ettiği değerlerin değil, farkında olmadıkları ama yürürlükte olan değerler tarafından yönlendirildiklerini dile getirerek, bir farklılık ve karşıtlığa değinir. Bu değerler; bilinçli ve bilinçsiz değerlerdir.

Bilinçli değerleri, olumlu olan bilinçli kelimesine karşı olumsuz bir kavram kullanarak, etkin olmayan değerler olarak tanımlamaktadır. Bunlar; sanayi toplumunda, kişinin bilincinde olduğu resmi değerler, dinsel ve insansal geleneklerle belirlenen bireysellik, sevgi, duygu birliği, umut vb. değerlerdir. Ancak bu değerler, büyük bir çoğunluk için ideoloji haline gelmiştir ve insan davranışını yönlendirmede etkin rol oynamamaktadırlar.

Bilinçsiz değerleri ise olumsuz olan bilinçsiz kelimesine karşı olarak olumlu bir kavram kullanarak, etkin olan değerler olarak tanımlamaktadır. İnsan davranışını dolaysız olarak yönlendiren bilinçsiz değerler, bürokratik sanayi toplumunun toplumsal dizgesinin ortaya çıkardığı, mülkiyet, tüketim, toplumsal konum, eğlenme, hoşça vakit geçirme vb. değerlerdir.

Bilinçli ve etkin olmayan değerlerle, bilinçsiz ve etkin olan değerler arasındaki uyumsuzluk, modern endüstri toplumunda kişiliğin hasar görmesine yol açmıştır. Birey kendisine öğretilenlerden ve bunların gerekli kıldığı davranışlardan farklı davranmaktadır. Bu çelişki kişinin kendini mutsuz hissetmesine, kendisine ve başkalarına güvensizlik duymasına yol açmaktadır. Modern endüstri toplumun genç kuşağının saptadığı ve karşısında böylesine ödünsüz bir tavır aldığı uyumsuzluk, budur(Fromm, 1995a: 100).

Modern endüstri toplumunun bu evresinde, maddeleşmiş insanoğlunun yaşam deneyimini pek az gerçekleştirmesi ve bunun yerine makinanın kendisi için programladığı ilkeleri izlemesi nedeniyle, insanın özgül yeteneklerinin daha iyi bir şekilde ortaya çıkmasına katkıda bulunan ve yaşamı geliştiren şeylerin uygulanması giderek güçleşmektedir(Fromm, 1995a: 103).

Fromm endüstri toplumunu(çağdaş yaşamı) birçok yönüyle eleştirmiş, onun insanı özünde olan ve olması gereken değerlerden uzaklaştırıp yoksun bıraktığını savunur. Endüstri toplumuna getirdiği eleştirilerin yanında çözümler de önermiştir. Gelişen sanayi toplumu ile gerek eğitim noktasında gerekse insanın sahip olması gereken değerler noktasında ortaya çıkan bir takım olumsuzlukları eleştirmiştir.

Fromm, çağdaş endüstriyel sistemin çocukta bulunan olumlu özellikleri(ki bunlar insanı insan kılan özelliklerdir) yok ettiğini dile getirir. O, bu durumu daha iyi anlaşılması için şu örneği vererek açıklar(Fromm, 2011c: 202-203); “çocukların yetişkinler gibi sözlere kanmadan başkalarındaki olumsuz özellikleri çok çabuk fark ettiğini ve bazen birinden, ortada bir şey yokken hoşlanmadıklarını ama aslında ortada önemli bir etkenin olduğunu söyler, bu etken o kişiden ortaya yayılan ikiyüzlülük ve düşmanlıktır. Zamanla çağdaş endüstriyel sistemle olgunlaşan çocuğun diğer olgunlardan bir farkı kalmayarak kendinden yabancılaşır. Böylece

çocuk, diğer kendi bireyselliğini kaybeden piyasanın istediği elemanların arasına girer”.

Bu eleştiride endüstri toplumunun insanı özyapısında fitri olarak bulunan değerlerden uzaklaştırılması eleştirilmiştir. Zira Fromm’un değerler noktasındaki mücadelesi her insanda mevcut bulunan ve insanlığın saadetinin temini için gerekli olan değerlerin moderniteye karşı korumaktır.

Burada dikkatleri bir noktaya çekmek gerekecektir. Batı dünyasının modernleşme noktasında 40-50 yıl bizden önde olduğu bir gerçektir. Fromm’un 1970-80’li yıllarda eleştirdiği bu noktalara ülkemizde şuan gelindiği görülmektedir. Son yıllarda sanayinin gelişmesiyle çağdaş endüstriyel toplum yolunda hızlı bir şekilde ilerlemekteyiz. Bu açıdan günümüzde karşılaştığımız problemleri çözmek için Fromm’un batı dünyasının problemlerini çözmek için ortaya koyduğu çözümleri dikkate almanın faydalı olacağı açıktır. Elbette Fromm’un bu konudaki düşüncelerinin hepsi sağlıklıdır ve hepsinin dikkate alınması gerekir diye bir kanaat olmamalıdır. Ama modern toplumu ve onun sorunlarını çok iyi bir şekilde dile getirdiğinden dolayı bu konudaki çalışmalar için aydınlatıcı olacak tespitleri mevcuttur.

Belki(belli ki) batı toplum yapısının ilk örneklerinin ülkemizde görüldüğü 1950-60 yıllarında bazı aydınlarımız Fromm’un değindiği konulara değinmişlerdir. Bunlar arasında özellikle eğitim noktasında modernitenin ya da o aydınların tabiriyle “batılılaşmaya” dikkatleri çekmek isteyen büyük düşünürlerimizden birine burada değinmek gerekecektir. Bu düşünürümüz Nurettin Topçu’dur.

Nurettin Topçu’ya burada değinmenin nedeni, Fromm ile aynı dönemde yaşamış olması, Türk eğitim sisteminin bizatihi içinde olması, modern toplumun problemlerine eğilmesi, batıyı yakından müşahede etmesi ve en önemlisi moderniteye karşı mücadele vermesi sayılabilir. Günümüz Türkiye’sinde eğitim sisteminin dayandığı felsefeyi, Fromm açısından ele aldığımızda, milli unsurları ön planda tutan Topçu ve onun gibi(Erol Güngör, Mümtaz Turhan vd.) düşünen düşünürlerimizin görüşleri ile karşılaştırarak konunun daha iyi olarak anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Nurettin Topçu, eğitiminin bir kısmını Avrupa’da almış, çağdaş endüstriyel sistemin getirdiği büyük tehlikeyi yakından görme imkânını bulmuştur. Ele aldığı konular açısından Fromm ile benzerlik göstermektedir. İşlediği konular; insanın makineleşmesi, makineye tapma, yabancılaşma, tüketim hırsı ve en önemlisi kendisinin de bir eğitimi olması hesabıyla modern toplumda eğitimi. Bunlara baktığımızda Fromm ile benzer konuları ele aldığı görülmektedir. Ama Topçu’yu, bu konulardaki problemlere getirdiği çözümler açısından Fromm’dan ayıran çok önemli bir özelliği vardır. Bu iki düşünürü birbirinden ayıran en önemli nokta Topçu’nun milli unsurları(ulus, din, vatan, dil vb.) merkeze alarak çözüm önermesi, Fromm’un ise milli unsurlara karşı olmasıdır. Topçu eğitimdeki sorunların en büyük nedenini milli ve dini eğitim anlayışından uzaklaşma olarak görür. Topçu, dindar bir kişiliğe sahipken Fromm için mistik bir ateist veya tanrısız bir dindar tanımlamasını yapanlar var(Fromm için bk. Karacoşkun, 2012). İki düşünürün çözüm için getirdikleri önerilerdeki farklılıkların bu noktadan kaynaklandığı savunulabilir.

Topçu, çağdaş endüstriyel sistemin getirdiği olumsuzluklardan ancak milli unsurlara ve dine sıkı bir bağlılık ile muhafaza olunabileceğine inanmaktadır. Bireysel ve toplumsal sorunların çözümü için din eğitimi ile kişiliğin geliştirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre bütün eğitim teşkilatının amacı, çağın bilgi hazinesiyle beraber, hurafeci değil de gerçek İslam ahlakını neslin kafasına ve kalbine yerleştirmek olmalıdır. Ayrıca Topçu, dinin, bütün dersler içine serpiştirilmesine ve müstakil bir ders olarak okutulmaması gerektiğine inanmaktadır(Bora, 2007: 2).

Fromm ise bu görüşlerin tam tersini savunmaktadır. Bunlardan dini noktada örnek olarak şu cümleler verilebilir: Sağlıklı bir toplumu nasıl kurabileceğimi düşünürken, dinsel olmayan bir temele dayanan toplu sanat ve ayin yaratma gereksinmesinin, insanlara okuma yazma öğretme ve yükseköğrenim sağlama ölçüsünde önemli olduğunu gözden kaçırmamalıyız(Fromm, 2001: 322).

Ulus ve vatan için örnek olarak şu cümleler verilebilir: Tarih kitapları “dünya” tarihi kitapları olarak yeniden yazılmalıdır; her ülkede dünya haritaları nasıl birbirinin aynısıysa, ülkelerin boyutları her ülkeye göre büyütülüp şişirilmiyorsa, tarih kitaplarında da her ulusun geçmişi gerçekliğe bağlı olarak, çarpıtılmadan verilmelidir. Dahası öyle filmler yapılabilir ki bunlar insan ırkının gelişmesinin

kıvancını duyurur; insanlığın ve onun ortak başarılarının, çeşitli toplulukların attığı tek tek adımların bütünleşmesiyle oluştuğu gösterilebilir (Fromm, 2008: 83). Burada da görüldüğü gibi Fromm milli ve dini unsurların tam olarak etkisinin ortadan kaldırılmasıyla insanlığın gerçek manada bir barış ve hoşgörü içine gireceğini savunmaktadır. Tabii bunun böyle olup olmadığı başka bir tartışma konusudur. Bu konuda Topçu'nun ve diğer milli unsurları ön planda tutan düşünürlerin görüşleri ile Fromm ve Onun gibi düşünen düşünürlerin görüşlerinin ele alınıp iyi bir analiz edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Ama burada bu konu ele alınmayacaktır.

Genel çerçevesiyle “değer” kavramı ve hangi ölçütlerin değerini belirlenmesinde dikkate alınmasını ele aldıktan sonra 7.sınıf sosyal bilgiler dersi için verilen değerlerin Fromm açısından değerlendirmesi ele alınacaktır.

7.sınıf sosyal bilgiler dersi için 7 tane değer belirlenmiştir. Doğrudan verilecek değer başlığı ile verilen değerler şunlardır:

1. Farklılıklara saygı
2. Vatanseverlik
3. Estetik
4. Dürüstlük
5. Bilimsellik
6. Adil olma
7. Barış

Bunlardan “adil olma” ve “dürüstlük” değerlerinin birbirine yakın olduğu düşünüldüğünden dolayı birinin Fromm'un görüşlerine göre değerlendirilmesi yeterli olacaktır. Bundan dolayı sadece “dürüstlük değeri ele alınmıştır. Geri kalan değerlerin hepsi ele alınmıştır.

3.1.3.1. Farklılıklara saygı

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen birinci değer “farklılıklara saygı” değeridir.

Farklılıklara saygı değerinin, öncelikle sosyal bilgiler programında nasıl tanımlandığı ele alınacaktır.

Dünyadaki tüm insanların fiziksel özellikleri göz rengi, saçı, boyu, cilt rengi, birbirinden farklı olabilir. Güzellik anlayışı ve beğenme anlayışı toplumdan topluma değişir. Bu nedenle birinin beğendiğini bir başkası beğenmeyebilir. Ancak kişiler beğenmeme tercihlerini belirtirken başkalarını incitmemeleri gerekir. Kişilerin sahip oldukları bazı özellikleri seçme hakları yoktur. Örneğin anne babamızı, akrabalarımı, göz rengimizi seçmemiz mümkün değildir. Hiç kimse fiziksel özelliklerinden veya sahip olduğu bir engelden dolayı aşağılanamaz, toplumdan dışlanamaz. Kişilerin birbirinden farklı oldukları noktalar sadece bunlar değildir. Kişilerin bir olaya bakış açıları bir soruna getirdikleri çözümler birbirinden farklıdır. Herkes başkalarının görüşlerine, düşüncelerine değer vermeli, saygı göstermelidir. Söylenen her düşünce ve söz ilgi ile dinlenmeli, itiraz edilecek bir nokta görüldüğü takdirde konuşmacının sözünü bitirmesini beklemelidir. Başkalarını eleştirirken eleştiriler saygı sınırları içinde olmalıdır. Kişi, başkalarının kendisine nasıl davranmasını istiyorsa kendisi de başkalarına öyle davranmalıdır. Başkalarında görülen olumsuzluklar görecelidir yani kişiden kişiye değişir. Kısacası herkes birbirinden farklıdır(Polat vd., 2007: 20).

7.sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmen kılavuzunda yapılan bu tanımlama dikkate alınarak “farklılıklara saygı” değeri Fromm’un görüşleri doğrultusunda değerlendirilecektir.

Fromm, bireysel farklılıklara çok önem vermiş ve farklılıkların yaşatılması için çaba göstermiştir. O, bu noktada daha çok farklılıklara saygı göstermeden ziyade farklılıkların ortadan kaldırılması üzerinde durur. Çağdaşlaşmanın beraberinde insanın farklılıklarını(bireysellik) da ortadan kaldıracağını(kaldırdığı) söyler. Durum böyle olunca insanlar arasında farklılık kalmayacak(insan varoluşunun öğeleri) ve dolayısıyla farklılıklara saygı diye bir değer olmayacaktır. Burada mevzu bahis olan farklılıkların kalmaması insan varoluşunun öğeleri ve düşünceleri anlamındadır. Yoksa renk, cinsiyet, ırk vb. durumların değişmesi değildir. Önemli olan da insanların insan varoluşunun öğeleri ve düşünme manasında farklı olmasıdır. Çağdaş yaşam bunu tehdit etmektedir. Çünkü çağdaşlaşmayla beraber bütün insanlar aynı şekilde giyinmekte, aynı TV’yi izlemekte, aynı maça gitmekte, aynı tür yiyecek ve içecek tüketmekte vb.

Fromm, bununla da kalmayarak gelişen teknoloji ile beraber kitle iletişim araçları vasıtasıyla insanlara aynı düşünceler aşılanmaya başlanmış ve tüm bunların sonucunda robotlaşmış insanlar ortaya çıkacaktır(çıkmıştır). Gazeteler, televizyon ve radyo aracılığı ile yaygın bir iletişim sistemi kurduk. Ama buna rağmen insanlar, politik ve sosyal gerçekler hakkında doğru bilgilendirilmek yerine yanlış bilgilendirilip, aşılanıyorlar(Fromm, 2001: 80). Yaygınlaşan iletişim sistemi ile insanlar aynı şeyleri takip etmeye başlamaktadır ve aynılaşmaktadırlar. Yani aynı fikir ve yaşam tarzını taşımaya başlamaktadırlar.

Fromm, modern toplumda üyeler iyi giydirilmiş ve iyi beslenmiştir, bütün istekleri gerçekleştirilmiş ve hatta isteyebilecekleri daha başka şeyler de kalmamıştır. İnsanlar giderek daha fazla robotlaşmaktadırlar. İnsan gibi davranan robotlar ve robot gibi davranan insanlar üretilmektedir. Mantıklar azalırken zekâlar artmaktadır. 20. yüzyıl insan ilişkilerinde kopukluk ve kendinden uzaklaşma demek oluyor. Geçmişteki tehlike insanların köleleşmesiydi. Gelecekte bizi bekleyen tehlike ise, insanların bir robot haline gelecek olmalarıdır. Robotlaşmış insanlar ne insanca yaşayabilirler ne de mantıklı olabilirler(Fromm, 2004a: 19).

Fromm, modern teknolojik toplumun gelişimiyle, insanlar her istediklerini kolayca elde etmeye başladılar. İstedikleri her şeyi elde ettiklerinden dolayı isteyecekleri başka bir şey kalmadı. Böylece insanlar giderek robotlaşmaktadırlar. Ve robotlar insanların istediklerini yerine getirmeye başladıklarından dolayı robotlar, insanlar gibi davranmaya insanlar ise robotlar gibi davranmaya başladılar. Bundan dolayı insanlar düşünmeye ihtiyaç duymamaktadırlar. Böylece insanlar robotların zekâları ile yaşamaktadırlar. Mantıklarını robotlara esir etmektedirler. Fromm, insanın yerini alan robotların ne insanca yaşayabileceklerini ne de mantıklı olabileceklerini söyler.

Fromm, farklılıklara saygı göstermenin insanın içindeki evrensel insan bilincinden kaynaklandığını savunur. Mevcut bilincimiz modern endüstri toplumunun bilinci ile sınırlandığından dolayı gerçek insan özelliklerini yansıtamadığımızı söyler. İnsanın elinde olmayan farklılıklar(zekâ, yetenek, boy pos, renk) dışında tüm insanlarda insanlık durumu değişmezliği ve aynılığı vardır. Bu ortak insanlık inancı ve deneyinden dolayı insanlara hiçbir şey farklı gelmemelidir.

Bu insanlık deneyi, insanla ilgili hiçbir şeyin bize yabancı olmadığı, Ben'in Sen olduğu, iki insanda insan varoluşunun öğelerinin ortak olmasından dolayı birbirlerini anlayabilecekleri duygusundan doğar. Bu insancı deneyi sonuna dek yaşayabilmek için bilinç alanımızı genişletmemiz gerekir. Bilinç alanımız çoğunlukla içinde yaşadığımız toplumun izin verdiği sınırların dışına taşamaz. Toplumun koyduğu bu sınırlara uymayan insan deneyimleri bastırılır. Bu yüzden bilincimiz büyük ölçüde kendi toplumumuzu ve kendi kültürümüzü yansıtır; oysa bilinçaltımızın her birimizin içindeki evrensel insanı yansıttığını savunur(Fromm, 2008: 84-85).

Fromm farklılıklar konusunda bir yanlısamayı da dile getirir. Eşitliği ve farklılıklara saygı değerinin birbirleriyle bağlantılarını ortaya koyarak eşitliğin nasıl anlaşılması gerektiğini ve bu noktada eşitliğin farklılıkları nasıl muhafaza edeceğini izah eder. Günümüzde eşitliğin yanlış yorumlandığını ve bu yanlışlığın ise insanların farklılıklarını kaldıracak şekilde anlaşıldığını vurgular. Ona göre, her insan kendi başına bir kişiliktir ve hiçbir zaman bir araç olarak görülemez. Bu nedenle hiçbir insanın bir başka insanı kendi amaçları uğrunda kullanmaya hakkı yoktur. Hümanist anlayışında sözü edilen eşitlik budur. Günümüzde ise eşitlik, aynı olmak şeklinde yorumlanmaktadır. Aynı olmak, birbirinden farkı bulunmamak demektir. Hatta günümüzde daha da ileri gidilerek insanlara şöyle söylenmektedir: “Eğer aynı haklara sahip olmak istiyorsan, sen de tıpkı diğerleri gibi olmak zorundasın; diğerleri gibi olamıyorsan, aynı haklara sahip olamazsın”. Günümüzde birçok insan, başkalarıyla uyumlu bir ilişkiye girmeye kendi iradeleriyle girdiklerini ifade etmektedirler. Gerçekte ise, uyumlu bir ilişkiye girmeye kendilerini zorlamaktadırlar(Fromm, 2004a: 100-101).

Bu cümlelerden anlaşılacağı gibi aynı haklara sahip olmak için aynı olmak gerekmiyor. Eşitlik aynı olan insanlar için olan bir durum değildir. İnsanların farklılıklarına saygı gösterilmeli ve bu farklılıkları ile eşit tutulmalıdırlar. Yoksa aynı olmak birbirinden farklı olmamak olduğundan bu durumda eşitliği mevzubahis edecek bir durum bulunmamaktadır. Eşitlik farklı olan insanların farklılıkları ile beraber aynı haklara sahip olmasını sağlamaktır. Zira böyle olmazsa eşitlik adalet değil zulüm olur.

Fromm'a göre, modern toplumun geldiği noktada insan varoluşunun öğelerinin ortadan kalkması ile farklılıklar kalmayacaktır. Düşünen insanın ortadan kalkmasıyla özgürlük de ortadan kalkacaktır. O, eğer böyle devam ederlerse, her iki sistem de yaratıcı, düşünen ve hisseden insanın yerine, yabancılaşmış insanı yerleştirecektir. Bu insan, amacı olmayan, bürokratlar tarafından yönetilen, iyi beslenmiş, iyi giydirilmiş ve iyi bakılmış bir robot insan olacaktır. Böylesi kişilerden oluşan bir toplumda nesnelere birinci sırayı alacaklar ve insan da psikolojik açıdan ölmüş olacaktır. Belki özgürlükten ve bireysellikten bahsedecektir ama hiçbir şey olamayacaktır(Fromm, 2004a: 41).

Burada değinilen “özgürlük” değerini ele almakta yarar alacaktır. Özgürlük konusunda da Fromm'un çalışmaları mevcuttur. Eserlerinden birisine Özgürlük Korkusu(Özgürlükten Kaçış) ismini vermiştir. Yukarıda değinildiği gibi çağdaş toplumun ilerlemesiyle gerçek manada bir özgürlükten söz etmek çok zor olacaktır. Bunun yerine yapay bir özgürlükle insanlar özgür olduklarını zannedeceklerdir(zannetmektedirler). Ama gerçek manada insan özgürlüğünü başkalarına bırakmıştır. Çünkü insanlar kendi adlarına karar alamayacak bir noktaya gelmiş bulunmaktadır. Onların yerine kararlar alınmış olunacak ama onlar bu kararları kendilerinin verdiklerini düşüneceklerini dile getirmektedir. Durum böyle olunca insanlar tüm toplum adına alınan bu kararların dışına çıkamayacaklar. Yani toplumdan farklı hareket etmekten çekineceklerinden dolayı özgürlükten korkacaklardır, özgür hareket edemeyeceklerdir. Kendilerine sunulmuş seçeneklerden birini tercih ettiklerinden dolayı, özgür davrandıklarını düşüneceklerdir (düşünmektedirler).

Fromm bu durumu(yapay özgürlüğü) şu cümlelerde çok iyi bir şekilde tasvir etmektedir(Fromm, 2004a: 68);

Tüketici, süpermarkete ya da büyük bir alışveriş mağazasına girmekte ve orada; radyoda, televizyonda ve gazetelerde kendisine tavsiye edilmiş ve önerilmiş olan 10 değişik sigara markasını görmektedir. Bütün markalar: “Lütfen, beni seçin!” demek ister gibi, onun tercihi talip olmaktadırlar. Aslında alıcı, söz konusu olanlar ister sigara, isterse de güzel kızlarla sunulan sabunlar olsun, bunların hepsinin aynı marka olduğunun farkındadır. Ama yine de istediğini seçebilmek fırsatına sahip olmak, ona bir “özgürlük” hissi vermektedir. Böylece tercihini Marlboro yerine Chesterfield'de ya da Chesterfield yerine Marlboro'da kullanmaktadır. Böyle yaptığında, farkında olmadan yapay bir kişiliğe bürünmektedir, çünkü kendisini Marlboro içen adam olarak tanımlamaktadır. Bu sembol (ya da yapay kişilik) onun kendi kişiliğinin yerini almıştır.

Kişi bu eyleminde, yani seçimini yaparken, “özgürlüğü” yaşadığını sanmaktadır. Ama aslında, kendi dışında gelişen güçlerin oluşturduğu etkilerin bilinçsiz baskısı ile hareket ettiği fark etmemenin güçsüzlüğünü yaşamaktadır.

Fromm’un moderniteye getirdiği en büyük eleştirilerden biri de aynılaştırma(farklılıklarının ortadan kalkması). Ona göre, her insan kendi başına bir kişiliktir ve hiçbir zaman bir araç olarak görülemez. Bu nedenle hiçbir insanın bir başka insanı kendi amaçları uğrunda kullanmaya hakkı yoktur. Hümanist anlayışında sözü edilen eşitlik budur. Günümüzde ise eşitlik, aynı olmak şeklinde yorumlanmaktadır. Aynı olmak, birbirinden farkı bulunmamak demektir(Fromm, 2004a: 100-101). Burada bir birey için dile getirilen bu durumun, bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları toplum içinde geçerli olması gerekir. Eğer böyle devam ederlerse, yaratıcı, düşünen ve hisseden insanın yerine, yabancılaşmış insanı yerleştireceklerdir. Bu insan, amacı olmayan, bürokratlar tarafından yönetilen, iyi beslenmiş, iyi giydirilmiş ve iyi bakılmış bir robot insan olacaktır. Böylesi kişilerden oluşan bir toplumda nesnelere birinci sırayı alacaklar ve insan da psikolojik açıdan ölmüş olacaktır. Belki özgürlükten ve bireysellikten bahsedecektir ama hiçbir şey olamayacaktır(Fromm, 2004a: 41). Dolayısıyla çağdaş toplumun farklılığı(bireyselliği) kaldırmasını eleştiren Fromm’un kendisinin de milletlere ait farklılıkları kaldırma düşüncesi, farklılıkları kaldırmayı farklı bir şekilde savunduğu ortaya çıkmaktadır. Yani Fromm’un her ne kadar çağdaş insanın geldiği noktada robotlaşmış bir durumu eleştirmesi söz konusu olsa da, bu durumun eleştirilmesinin nedeni Fromm’un kendi istediği yöntem ile meydana gelmemiş olduğudur. Zira mevcut durumda da insanlığa ait özelliklerin ortadan kaldırılması eleştiriliyor, çözüm önerisinde de insanlığa ait özelliklerinden sıyrılması isteniyor.

3.1.3.2. Vatanseverlik

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen değerlerden ikincisi “vatanseverlik” değeridir.

Vatanseverlik “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında doğrudan verilecek değer olarak verilmiştir. Bu öğrenme alanı için kullanılan ünite başlığı “Ülkemizde Nüfus” olarak belirlenmiştir.

Öncelikle vatan ve vatanseverliğin ne anlama geldiğini ve 7.sınıf sosyal bilgiler ders kitabında nasıl kullanıldığına bakılacaktır.

Vatan, bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası(TDK. 15.04.2014). Vatan ya da yurt; üzerinde yaşanan yer, ülke demektir. Vatandaş ya da yurttaş ise, aynı vatanında yaşayan ve bir devlete bağlı olan kişi demektir (Altunya, 1998: 15). Vatan; müşterek hatıraları, iftiharları, gururları, kusurları birlikte yaşamış bir halkın üzerinde yaşadığı, kendi kültürünü oluşturduğu toprak parçasına verilen addır(Kılcan, 2013: 53). Bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçasına vatan denir(Polat vd., 2007: 20).

Üstel(Akt: Beken, 2010);

“Yüklenen anlam bağlamında değerlendirildiğinde, vatan kelimesi ülkeden ayrılır. Ülke, kişinin doğduğu yere gönderme yapar ve coğrafi gerçekliği vurgular. “Vatan” kavramı ise her zaman için bireyle ilişkili görülür. Bireyleri aidiyet, bağlılık ve duygu temelinde temsil etmeye yönelik bir çaba taşır. Bu da “vatan” kavramını, “ülke” kavramından daha yüksek bir temele taşır. “Vatan” kelimesine üç farklı semantik anlam yüklenir. İlk olarak, topraksal (teritory), ikinci olarak kökensele (ataların bıraktığıdır), son olarak da kolektif/ulusal (ulusun mekânsal boyutu olarak) bir anlam taşır. Kökeni özellikle romantik alman milliyetçiliğinden alan vatan kavramı daha aşkın bir değerle uluslararası boyuta uzanır ve mutlak oranda kutsal bir ideal haline gelir. ...vatan kelimesi ile ilişkili olan bütün kavramlar, en başta “vatanseverlik” olmak üzere duygu alanından ifade edilir. Vatan, vatandaşlar, hatta vatansever vatandaşlar tarafından fedakârlıkta bulunulacak, savaşılacak ve gerekirse ölünecek olan yerdir. Çünkü vatan, “atalar”ın ülkesidir”

Burada vatan için yapılan tanımlarda da görüldüğü gibi vatan, üzerinde yaşanan toprak parçasının ötesinde insanların ortak bir geçmiş ve kültürünü de barındıran coğrafi bir kavramdan çok insanların beşeri münasebetlerini daha ön planda tutan bir kavramdır.

Vatanseverlik kavramı ise; vatan, millet, siyasi yapı, halk, ulus-devlet, kimlik ve aidiyet duygusu gibi kavramlar etrafında ele alınmaktadır. En genel anlamıyla vatanseverlik; halkın birbirine ve üzerinde yaşadıkları toprağa bağlılıkları şeklinde tanımlanmaktadır. Halkın, üzerinde yaşadığı bu toprak parçasını sevmesi ona bağlı kalması ve onu koruması o halkın sahip olması gereken bir değer olarak görülmektedir. İnsanların yaşadığı toprakları ve o topraklar üzerinde kurulmuş olan devleti koruması, ülkenin daha iyi bir geleceğe sahip olabilmesi için çaba göstermesi ve gerektiğinde vatanın istikbali için ölmeyi (şehitlik = en mukaddes ibadet) de göze alması onların vatanseverlik duygusuna sahip olduklarının bir göstergesidir. Halk

dilinde “vatan aşkı” ve “milli sadakat”, vatanseverlik ve milliyetçilik eş anlamlı ifadeler gibi kullanılmasına rağmen vatanseverlik milliyetçilik duygusuna yakın olmakla beraber, milliyetçilik her zaman vatanseverliği beraberinde getirmez. Benzer şekilde vatansever olmak içinde milliyetçi olmak şart değildir(Kılcan, 2013: 53).

Yaşadığı toprağı sevmek, “onu” korumak, o topraklar üzerinde yaşayan herkesin sahip olması gereken bir değerdir. Uğrunda fedakârlık yapılacak en önemli varlık vatandır. İnsanların yaşadığı toprakları ve o topraklar üzerinde kurulmuş olan devleti koruması, ülkenin daha iyi bir geleceğe sahip olabilmesi için çaba sarf etmesi ve gerektiğinde o topraklar için “canını feda edebilmesi” vatanseverlik duygusunun göstergesidir. Mithat Cemal Kuntay’ın “Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır./ Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır” ifadesinin vatan sevgisini çok net bir şekilde ifade etmektedir(Polat vd., 2007: 20). Vatanseverlik, doğduğu yeri, evini, köyünü, müstakil devlet sınırları içinde memleketini sevmektir(TDK. 15.04. 2014).

Türkiye Cumhuriyeti’nde “vatandaşlık” ve “vatanseverlik” gibi kavramların ana odağını “vatan” algısı oluşturmaktadır(Beken, 2010).

Vatanseverlik, bir vatan toprağı üzerinde yaşayan bir halkın hem birbirlerini hem de yaşadığı toprakları sevip korumalarıdır. Vatanseverlik, değişen koşullarda her zaman vatanın menfaatini düşünerek hareket etmektir. Bu koşullar bazen insanın canını da vermesini gerektirebilir.

Konunun daha iyi anlaşılması için Türkiye’de vatanseverliğin gelişimi incelenecektir.

3.1.3.2.1. Türkiye’de vatanseverliğin gelişimi

Cumhuriyet’in ilanından sonra devrimin amacına ulaşabilmesi için ülke acilen kalkınmaya başlamalıydı. Gerekli olan ise “iyi vatandaşlar” yani vatani için fedakârlıkta bulunacak, dağ taş dinlemeden çalışacak bireylere ihtiyaç vardı. Bunun için dünyada yükselen ulus-devlet ve ulusalcılık etkisinde vatanseverlik tartışılmaya, kalkınmanın hız kazanması için de bireylere aşılmanmaya başlandı(Beken, 2010).

Lewis’in belirttiği gibi Mustafa Kemal o yıllarda savaştan yeni çıkmış bir ülkenin, ayağa kalkabilmesi ve temel kaygısı “muasır medeniyetler seviyesi ”ne

ulaşabilmesi için; Türk milletinin azmi ve ilerleme inancını taşıyordu. Her ikisi de batı uygarlığının ulus-devlet aşamasında noktalanıyordu. Mustafa Kemal, geldiği noktada yeni görevin ülke sınırları içerisinde olduğunu vurguluyordu. Düzenlenen kurumlar, kamusal hayat, ekonomik oluşum yaratma çabaları ve yeni eğitim müfredatı ulus-devleti sağlam temeller üzerine oturtmaya çalışmaktaydı. Hedeflenen temelse ulus-devletin temel dayanağı olan vatana olan bağlılıktan geçiyordu. Düşüncenin başına dönülecek olunursa, bu anlamda Mustafa Kemal ve yeni Türkiye Cumhuriyeti için önemli olan kişilerin zihinlerini değiştirmekti. Bu ise Bernhard'ın vurguladığı gibi “devletleştirilmiş insana” ihtiyaç var demektir. Daha yumuşak bir dille vatan, vatandaşlık ve vatanseverlik duygularını taşıyan bireylere ihtiyaç vardı. Çağın koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda bunun en yaygın yapılabileceği kurum ise okuldur. Bu nedenle temel olarak, yetişen yeni neslin vatanseverlik duygusu ile donanabilmesi için yapılması gereken en önemli hareket eğitim sistemine dair olan düzenlemelerdir. Bu düşünceden hareketle, temel eğitime “vatanseverlik” duygularının aşılacağı bir müfredat oluşturulma çabasına girilmiştir(Beken, 2010).

Üstel'e göre, okul ve eğitim sisteminin önemi, inşa edilmek istenen seküler toplum-laik devlet projesinde vicdanların, eğitim ve denetimini tek merkezde yönlendirebilmek ve biçimlendirebilmek için vazgeçilmez, yegâne kaynaktır. Bu konuda en önemli yeri, temel eğitimin verildiği, o zamanki ilkokul ve ortaokul, ilköğretim oluşturuyordu. Bu düşünceden hareketle 1930'lu yıllar devlet eksenli, vatandaşlığın okul aracılığıyla yaygınlaştırılmasının hedeflendiği yıllardır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim adlı kitabında, her Türk çocuğunun Cumhuriyet rejiminin psikolojisi ve ideolojisini bütün olarak kavramış, Türk milleti için azami olarak faydalı bir “vatandaş” olarak yetiştirilmesi gerektiğini vurgular. Bu düşünceden hareketle orta öğretimde okutulan Tarih ve Yurt Bilgisi derslerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Yücel, Yurt Bilgisi dersinin amacını “Türk elitini hakiki Türk vatanperveri olarak yetiştirmek” olarak belirtir(Akt. Beken, 2010).

Üstel'e göre, 1934-35 yıllarında hazırlanan Yeni Yurt Bilgisi kitabında, Türk vatandaşının görevleri dört şekilde belirtilir. İlk görev kendisinin “sağlam vücutlu” ve “iyi huylu” olması, ikinci görev ailesine karşı “sadık” ve “yardımcı” olması,

üçüncü görev köyüne karşı “hayırlı” olması ve sonuncu görevi ise “vatan hizmetlerini istek ve sevinçle yapması” olarak sıralanır (Akt. Beken, 2010).

Tüm bu sıralamalar ve belirlemelerin tek bir hedefi vardır, “vatanseverlik” duygusunun doruk noktasına ulaşarak, Cumhuriyet’in neferlerini yaratabilme gayesinden ibarettir. Türkiye’de oluşturulmaya çalışılan “vatandaşlık” ve “vatanseverlik” duygusunun özünde, kamusal/kolektif bir vatandaşlık düşüncesi yatmaktadır. Amaç öyle bir vatandaş yaratıp, öyle vatansever duygularla donatmaktır ki; vatandaş toplum için var olduğunu kavramalı ve toplumunu ilerletmek için gerekirse hayatını feda edebilecek kişi olmalıdır (Beken, 2010).

Cumhuriyet’in oluşturmaya çalıştığı ideal tip iki unsur üzerinde inşa edilmeye çalışılmıştır. Bunlar “medenilik” ve “vatandaşlık” düşünceleridir. Bu tutum 1930’lardan, 1968’e kadar kesintisiz sürmüş, daha sonraki yıllarda darbelerle birlikte değişen müfredatta daha da keskin ve kuralcı olarak verilmeye çalışılmıştır (Beken, 2010).

Yapılan bu değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte vatanseverlik kavramı halka benimsetilmeye çalışılmış ve benimsetme görevi eğitime verilmiştir. Eğitim sistemine vatanseverlik değerinin yerleştirilmesiyle, Cumhuriyet ideolojisinin benimsetilmesi ve devamlılığın sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Türk Dil Kurumu, Kılcan, Beken, Altunya ve 7.sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabından alınan tanımlar doğrultusunda “vatanseverlik” kavramı ve Türkiye’de gelişimine değindikten sonra Erich Fromm açısından bu değer değerlendirilecektir.

Fromm, vatanseverlik konusu hakkında birçok eserinde görüşlerini dile getirmiştir. Fromm’un vatanseverlik anlayışının, Türkiye’deki sosyal bilgiler programında öngörülen vatanseverlik ile (yukarıda yapılan tanımlar doğrultusunda) aynı olmadığı ya da vatanseverlik değerinin onda hiç olmadığı savunulabilir. Yukarıda vatanseverlik kavramı için yapılan; “en genel anlamıyla vatanseverlik; halkın birbirine ve üzerinde yaşadıkları toprağa bağlılıkları”(Polat vd., 2007) tanımındaki gibi bir toprak parçasına ve toprak parçası üzerinde yaşayan insanlara,

diğer tüm insanlarla eşit olmayacak şekilde bir sevginin duyulmasına karşıdır. Böyle bir sevgiyi hastalık olarak görmektedir.

Onun “dünya vatandaşlığı” görüşünde, vatanseverliğin sosyal bilgiler programında tanımlandığı şekliyle yeri yoktur. Ona göre vatanseverlik tüm dünyadaki insanları kapsayacak şekilde olmalı, bir ülkenin, bir milletin, bir ırkın değil dünya vatandaşlığını savunmaktadır. O, vatanseverlik hakkındaki görüşlerini dile getirirken bireyden işe başlamış ve bireye karşı duyulması gereken sevginin de sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Tek bir bireye duyulan sevgiyi de vatanseverlik gibi görmektedir. Öteki insanların hepsini dışarıda bırakarak bir tek kişiye karşı duyulan sevgi nasıl sevgi değilse, insanlığa karşı duyulan sevginin bir parçası olmayan vatan sevgi de sevgi değil, puta tapmadır(Fromm, 2006: 62-63).

Fromm, “vatanseverliğin” modern toplumunda gelişimini ele almış ve onu anaerik ve ataerik ilkeleri ile ilişkilendirerek çeşitli tahlillerde bulunmuştur. Kandaşlar arası saplantılardan biri olarak gördüğü vatanseverliği, anaerik topluluğunun olumlu yanlarının gelişmesiyle Avrupa’da bu niteliklerin olumsuz yanlarına –kan ve toprak saplantısına- dönüşün sürüp gittiğini ya da daha kötüleştiğini dile getirir. İnsan –ortaçağ topluluğunun geleneksel bağlarından kurtulmuş ama şimdi kendisini yalıtlanmış bir atoma dönüştüren yeni özgürlükten de korkmakta olan insan- yepyeni bir kan ve toprak putlaştırmasına sığınmış bulunmaktadır; bunun en açık belirtilerinin de milliyetçilik ve ırkçılıkta kendini gösterdiği kanaatindedir. Fromm’a göre modern toplumda(modernitenin en çok görüldüğü Avrupa da) hem ataerik hem de anaerik ruhun olumlu yanlarının karışması olan ilerici gelişmenin yanı sıra, her iki ilkenin olumsuz yanları da gelişmektedir. Irk ya da ulusun putlaştırılmasıyla karışmış olarak devlete tapmanın ortaya çıktığını savunur. Dünya tarihinde en büyük zararlara yol açan ve milyonlarca insanın hayatına son veren ve milyonlarcanın da hayatını değiştiren ve etkisi günümüzde hala devam eden, en tehlikeli ideolojilerden olan; Faşistlik, Nazilik ve Stalinciliği doğurduğunu dile getirir. Ve bunların, bu devlet ve klana tapmanın en keskin belirtileri, her iki ilkenin de “Führer” kişiliğinde somutlaştırıldığını savunmaktadır(Fromm, 2006: 61).

Fromm'a göre vatanseverlik; insanın, kendi ulusunu insanlığın üstünde görme, kendi doğruluk ve haktanırlık ilkelerini üstün sayma tutumudur. Milliyetçilik, bizim kandaşlar arası cinsel ilişkimiz, bizim puta tapmamız, bizim çılgınlığımızdır. "Vatanseverlik" de bunun tanınmasıdır(Fromm, 2006: 62). Vatanseverliği puta tapma olarak gören Fromm, puta tapmadan kastettiği şey; insanın bazı şeylere kutsal manalar yükleyerek onu eleştirilemez ve düşünceye tabi tutulamaz olarak görmesidir. Ve böyle gördüğü için de hiçbir zaman onun hakikatini göremez. Bu insanın yaratıcı düşünme yetisini de körüklemektedir. İnsana emredildiğinde put için hiç düşünmeden verilen görevi yerine getirir, velev ki bu canı olsa da. Çünkü put eleştirilemez(Fromm, 2008: 97). Fromm, Yaratıcı, peygamberleri insanlığa göndererek onları puta tapmaktan kurtardı ama daha sonraki dönemlerde insanlar, gönderilen mesajları ve peygamberleri putlaştırdılar. (Fromm, 2008: 81)Modern toplumda da insanlar, makinenin insanın yerini almasıyla makineyi putlaştırdılar. Çünkü makineleşmiş insanlar ve insanlaşmış makineler üretmekteyiz(Fromm, 2001: 80). Modern toplumda, insan tüm yetkilerini makineye devrederek, yarattığı makinelerin efendisi olacakken onun uşağı oldu(Fromm, 2001: 81) kendisini yetkisiz bıraktı. Makine, insanın yerine her şeyi yaptığından dolayı insanlar muhakeme güçlerini kullanmaz oldu. İnsanlar giderek daha fazla robotlaşmaktadırlar. İnsan gibi davranan robotlar ve robot gibi davranan insanlar üretilmektedir. Mantıklar azalırken zekâlar artmaktadır(Fromm, 2004a: 19). İnsanın taptığı makine, bütün kararları vermektedir, canlı makine olan insan sadece verilen kararları uygulamaktadır. Puta tapmayı insanın muhakeme gücünü yitirip mutlak itaat olarak düşünüldüğünde makinede bir put olmuştur.

Fromm vatanseverliği de puta tapma olarak görmektedir. Çünkü vatanseverlikte de, nasıl ki canlı makineye dönüşen insan, makineden aldığı kararları uygulamaktadır, burada da insanın yerine, insana verilen emirler yerine getirilmektedir. Bu değer eleştirilmemektedir, put eleştirilemez(Fromm, 2008: 97) mantığı hâkimdir. Bunun en iyi örneği de vatan için canını feda etmekte görülmektedir. Eğer insanoğlu kendini öldürürse, bunun nedeni ölüm düğmelerine basmayı emredenlere itaat etmek olacaktır. Bu da, insanın; korku, nefret ve hırsın ilkel tutkusuna, ayrıca milliyetçi gurura ve devlet egemenliğine itaat etmesidir(Fromm, 2001: 9).

Fromm, vatanseverlik değerinin iininin sadece maddi değerler ile doldurulmasına karşıdır. lkesi için maddi açıdan çalışan her bireyin manevi açıdan da çalışması gerektiğini vurgular. Vatanseverlik, insanın –hiçbir zaman öteki uluslara egemen olması değil- kendi ulusuna karşı duyduğu sevgi dolu ilgiyi ve kendi ulusunu ve kendi ulusunun maddi rahatlığı lsnde manevi zenginliği ile de ilgilenmesi olmalıdır(Fromm, 2006: 62).

Fromm’un bu tanımlarını yukarıda vatanseverlik için yapılan tanımlar ile karşılaştırdığımızda;

Vatanseverlik kavramının tanımında, gerektiğinde o topraklar için “canını feda edebilmesi” vatanseverlik duygusunun göstergesidir. Mithat Cemal Kuntay’ın “Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır./ Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır” ifadesinin vatan sevgisini çok net bir şekilde ifade etmektedir cümlelerinde değinilen vatan için canını feda etme anlayışına karşı olan Fromm, insanın vatan için kendini öldürmesini sağlıklı bir davranış olarak görmez. Ona göre, vatan için kişinin kendini feda etmesi, birilerin emri için yapılan bir davranıştır. Vatan için kendini feda eden kişi bu davranış ile insancıl fitratına ters hareket etmiş olacaktır. Çünkü insanın varoluşunda bu davranış yoktur. Bu davranış insana toplumun, kültürün ve okulun yönlendirmesi ile kazandırılmış olup doğal değerlendiriciliğini ve insancıl yeteneğini zamanla yitiren insan bu davranışı kazanmıştır. Çünkü bu davranış nefret, korku, hırs ve milliyetçiliğin göstergesidir. İnsana bu davranışı(vatan için kendini feda etme) kazandıran vatanseverliğin; nefret, korku ve hırs gibi insanlığa zarar verecek ve insanlığın barışını tehdit edecek ilkel tutkuları içerdiğini savunmaktadır(Fromm, 2001: 9). Dolayısıyla vatanseverliği bu şekilde tahlil eden Fromm vatanseverliğe karşıdır. Vatanseverliği putlaştırdığımızdan dolayı, onun verdiği görevleri hiç düşünmeden yerine getirmekteyiz.

Fromm’un bu açıklamalarının kültürümüzde tasvip edilmeyeceği açıktır. Türkiye’de vatanseverlik değerine karşı olan birey her zaman dışlanmış ve “vatan haini” olarak görülmüştür. “Vatan haini”; vatanın yüksek çıkarlarını hiçe sayarak onun aleyhinde iş gören kimse(TDK, 20.04.2014)olarak tanımlanmaktadır. Kültürümüzde vatan kutsal olarak kabul edilir. İslamiyet’te vatan için canını feda eden kişi için şehitlik makamı verilir.

Şehitlik; iman ve akide uğrunda canını feda etmek, ihlas ve fedakârlık derecelerinin en yükseği ve imanın sağlamlığının en açık delili, Allah Teâlâ'nın ebedi cennetlerine, onun rızasına kavuşmaya giden yoldur. Her devirde ümmet ya da cemaatler kendilerini, ülkelerini müdafaa etmek, mukaddesatını, hürmet edilmesi gereken şeyleri korumak için çok sayıda evladını feda etmeye muhtaçtır. Ümmet ve cemaatler için izzet, şeref ve heybete bu yoldan geçilmekte, böylece hedef gerçekleştirilmektedir. Şeref ve varlık gerektiğinde kanla korunmaktadır(Zuhayli, 1990: 100).

Kur-anı Kerimde şehitlik ile ilgili ayet şöyle zikredilmektedir(Al-i İmran, 169/170);

“Allah yolunda öldürenleri sakın ölümler sanma; bilakis onlar Rableri katında diridirler. Allah'ın lütfu ihsanından kendilerine verdiği ile hepsi şad olarak cennet nimetler ile rızıklanırlar. Ve arkada henüz kendilerine katılmayan şehit dindaşlarına: “Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.” Diye müjde vermek isterler. Onlar Allah'tan gelen bir nimetle, hatta daha fazlasıyla ve Allah'ın, müminlere olan mükâfatını zayi etmeyeceği müjdesiyle sevinirler”.

Hadislerde şehitlik ile ilgili alarak(et-Terğib, II: 326): “Şehitlerin ruhları yeşil kuşların içindedir. Onların arşa asılı kandilleri vardır. Dilediği gibi cennette serbestçe dolaşır, sonra o kandillere geri dönerler”.

Burada ele alınan kaynaklarda da görüldüğü gibi şehitlik makamı İslam dininde en yüksek makamlardan biri olarak kabul edilmektedir. Halkın % 99,9'u Müslüman olan bir ülkede bu kavramın ehemmiyeti apaçık ortadadır. Tarih boyunca başka bir milletin boyunduruğu altına girmemiş olan bu ülkenin milleti, bağımsızlık için her zaman canını feda etmiştir. Yine Türkiye tarihinde en saygın olarak görülen kişiler, vatanseverlik gösterenler olmuşlardır. Dolayısıyla bu milletin; kültüründe, dini olan İslamiyet'te ve tarihinde her zaman görülen vatanseverlik değeri adeta vücudundan bir parça olmuştur. Elbette milletin bu kadar ehemmiyetli gördüğü vatanseverlik değerini çocuklara kazandırma, eğitimin en önemli görevi olarak görülecektir. Ve eğitim politikaları bu isteğe göre şekillenecektir. Dolayısıyla 7.sınıf sosyal bilgiler ders programında verilen “vatanseverlik” değeri, Türkiye toplumu açısından problemleri bir durum olarak görülmemelidir. Bu kavram milletin ittifakına vabeste olmuştur. Bu milletin, çocuklarına bu değeri kazandırmak kadar doğal bir hakkı yoktur.

Fromm, vatan, ulus ve millet kavramlarına da karşıdır. O insanlığın kurtuluşu için çizdiği yolda milli unsurlara yer bırakmamıştır. Bu yolda(dünya vatandaşlığı) en büyük tehlikelerden gördüğü vatanseverliğin yanında, milli unsurları da bir tehlike olarak görmektedir. Onun “dünya vatandaşlığı” görüşüne ulaşmada engellerden biri de milli unsurlardır. Çünkü Ona göre tüm ulusların barışı için ulusların, milli unsurlarından feragat etmeleri gerekmektedir. “Herkesin ben bu ırktanım diyerek kıvanç duyacağı yükümlülükleri yalnızca bir tek grup, bir tek sınıf, bir tek din değil, tümüyle insanlık üstlenmelidir”(Fromm, 2008: 82).

Vatanseverlik kavramını bazı eserlerinde modernitenin getirdiği sakıncalar ile de ilişkilendirmiştir ama bazı noktalarda bu tür bağlanmaları ilkel bir bağımlılık olarak da nitelendirmiştir. “Anneye, toprağa, ırka vd., iyicil ya da kötücül nitelikli aşırı tutkulu “ilkel bağlanmalar””(Fromm, 1995a: 80). Burada görüldüğü gibi vatanseverliği toprağa ve ırka bağlılık olarak gören Fromm’un bu tür nitelikleri ilkelik ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Başka bir eserinde de; “eğer insanoğlu kendini öldürürse, bunun nedeni ölüm düğmelerine basmayı emredenlere itaat etmek olacaktır. Bu da, insanın; korku, nefret ve hırsın “ilkel tutkusuna”, ayrıca milliyetçi gurura ve devlet egemenliğine itaat etmesidir(Fromm, 2001: 9). Fromm’un burada vatanseverlik kavramını ilişkilendirdiği ilkelik ile modernite arasındaki ilişki düşündürücüdür. Çünkü birbirine en uzak olan bu kavramların aynı sonucu doğurması dikkat çekmektedir. Çünkü ilkelik ile modernite birbirine zıt şeylerdir. Yani modernleşme ilkeliğin tersidir, ilkeliğe en uzak basamaktır, insanoğlunun ilkelikten kaçışında ulaştığı en son duraktır. Ama Fromm, ikisinin de vatanseverlik noktasında aynı sonucu doğurduğunu söylemektedir. İnsanların gelişmemiş yaşamını ifade eden ilkelik ile insanların gelişmişliğini ifade eden modernliğin aynı sonucu doğurması bir zıtlık gibi görülmektedir. Bu zıtlığı daha da karmaşık yapan şey Fromm’un vatanseverliğin insanın özünde olmadığı düşüncesidir. İnsanlığın bugün ulaştığı nokta, tüm insanlığın uzun bir tarih içinde bilgilerinin toplanması sonucudur. Oysa ilkelik ise bunun başlangıcıdır. İnsanlığın kat ettiği bu kadar mesafeden sonra nasıl ilk noktadaki sonuca gelinir?

İlkelik; ilk durumunda kalmış olan, gelişmesinin başında bulunan, eğitimsiz, kültürsüz, görgüsüz, sanayileşmemiş, şehirleşmemiş tarım toplumu anlamlarına

gelmektedir(TDK; 10.04.2014). Günümüz modern toplumunda ilkelik ile aynı sonuçlar nasıl meydana gelebilmekte? Fromm, nasıl ki ilkelikte insanların yaptığı fiillerde aklın çok gelişmediği gibi modern endüstri toplumunda da insanların yaptığı fiillerde yine akıl hâkim değildir. İnsanlar kendi iradeleri ile hareket etmemekteler, kendilerine modernitenin getirdiği yaygın iletişim araçları ile aşılana fikirler ya da emirler ile hareket etmemekteler. “Çağdaş insan, adı olmayan otoritelere boyun eğer ve kendine ait olmayan bir benliği benimser”(Fromm, 2011c: 212). Ama insanlar bu fiilleri kendilerinin yaptıklarını zannetmektedirler. Kendilerine verilen yapay özgürlük ile hareket etmektedirler.

Modern endüstri toplumunda, insanlar çok bilgi sahibi olmaktadır ama insanların mantıkları azalmaktadır. “Mantıklar azalırken zekâlar artmaktadır”(Fromm, 2004a: 19). Burada Fromm’un zekâdan kastettiği şey bilgidir yani insanların bilgilerinin arttığını ama mantıklarının azaldığını belirtmektedir. Bu noktada mevcut insanın durumu ilkel toplumdaki insanın durumuna yakınlaşmıştır. Modernite insanları ilkel çağa geri götürmüştür. Yani modernite, kaç bin (milyon) yıldan beri ilerleyip bu çağa ulaşmış tüm insanlığın ortak emeğini heba etmektedir.

Ama burada bir sorun görünmektedir. Fromm’a göre, modern toplumda modernite ile beraber ortaya yabancılaşma suretinde çıkan, diğer insanları hor görmekle kendi yakınındaki kişilere ve kendi ulusuna aşırı bir sevgi duyulmaya başlanmıştır. Ve Fromm, bu sevgiyi ilkel bir bağlanma olarak görmektedir. Aynı zamanda Fromm, vatanseverliğin insanın insancıl özelliklerinden saymamaktadır. Bu değer, eğitim ve toplum tarafından bireylere aşılanamakta olduğu görüşündedir. Çünkü Ona göre, insanın özünde kötücül özellikler bulunmamaktadır.

Ama insanlık bu kadar yol kat ettikten sonra insanda ortaya çıkan vatanseverlik tutkusunu modernitenin ortaya çıkardığı bir şey olarak kabul edersek bu insanın çok fazla değişmeyen; yani insanın özüne daha yakın olduğu ilkelik zamanında görülmemesi gereken bir özellik olmalıdır. Çünkü Fromm; insanın evriminin, organik bir değişikliğin değil, kültürel bir gelişmenin sonucu olduğuna inanır. En ilkel kültürden alınan bir bebek çok gelişmiş bir kültüre sokulduğunda, bu kültürdeki diğer çocuklar gibi bir gelişme gösterecektir; çünkü onun gelişimini belirleyen tek etkenin kültürel etken olduğu kanaatindedir(Fromm, 2006: 74). Yani

insanı sosyal bir varlık olarak kabul etmektedir. İnsanda evrimin kültürel manada olduğunu savunmaktadır. Organik olarak insanın bir evrim geçirdiğine inanmamaktadır.

Eğer insan organik olarak değil de kültürel manada evrim geçirip her zaman daha güzel şartlara geçmiş ise insanın kültürel evrim geçirmeden ilk hali olan ilkelikte insanın özüne daha yakın olması gerekecektir. Çünkü Fromm, birçok insanın küçük çocuklara olan tutkusu, duygusal ve geleneksel nedenlerin dışında, bu kendiliğindenlik özelliğinden kaynaklandığı görüşünü dile getirerek, çocuğun kendiliğindenlik özelliğinin yani insanın özüne yakınlığının, fitri olmasının ona karşı bu tutkuyu doğurduğunu savunmaktadır(Fromm, 2011c: 215).

İlkel bir toplumdan bir çocuk çok gelişmiş bir topluma getirildiğinde, eğer modern topluma ayak uyduruyorsa, bu bireye insanın asıl özünde bulunan özellikler bir tarafa bırakıp modern toplumun özellikleri benimsetilmiştir. Ve bundan hareketle ilkel toplum çok daha az geliştiğinden dolayı insanın fitratında bulunan özellikleri daha az değiştireceği sonucu çıkmaktadır. Çünkü Fromm'a göre, doğaya, kana ve toprağa bağlı kalmakla insan, bireyselliğini ve aklını geliştirmekten alıkonulmuştur. Bu durumda, insan çocuk kalır, ilerlemeyeceğini savunmaktadır(Fromm, 2006: 51). Fromm'un burada değindiği vatanseverlik değerine bağlı kalan bir insanda bireyselliğin ve aklını kullanmaya engelleyeceği ve insanın çocuk kalacağı görüşü, onun insanın özündeki fitrata daha yakın duracağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ilkel insan, insanın gerçek fitratına daha yakın olduğuna göre onda bulunan vatanseverlik özelliğinin insanın fitratında olma ihtimali daha yüksektir. Ve Fromm insanın özünde olmayacağını savunduğu vatanseverlik değeri hakkında yanılmaktadır. Kültürel evrimler geçirerek günümüze yetişen insanda bu özelliğin yok olmayıp devamlılığını sürdürmesi onun insanın özünde olduğunun kanıtıdır.

Bu ulusal özelliğin insanın özünde olduğunu, ulusal özelliğin tüm dünyada uyandırmaya etki eden en başta gelen düşünürlerden biri olan Rousseau'da ileri sürmektedir. Rousseau'ya göre, ulusal karakter, her insanda doğal olarak var olmakla birlikte eğitim vasıtasıyla yaratılmaya ihtiyaç duyar(Şimşek vd., 2012: 2812). Yani Fromm'un eğitim yolu ile insanlara aşılandığını ileri sürdüğü vatanseverlik gibi milli unsurlar, Rousseau'ya göre insanın özünde olduğu, eğitimin

sadece bunların meydana gelmesine yardımcı olacağını ileri sürmektedir. İslamiyet'te de fitratın değişmeyeceği ancak mecrasının değiştirilebileceği kanaati hâkimdir. Yine toplumumuzda da dilden düşürülmeyen “fitrat yalan söylemez” sözü de bunu desteklemektedir. Zira Fromm da fitratın yalan söylemeyeceği kanaatindedir.

Fromm, hedeflediği dünya vatandaşlığı için, insanın kendini sevmeyi terk etmesi gerektiğini söyler. Eğer insan kendini sevmeyi terk ederse vatanseverliği yani kendi toplumunu ve bulunduğu toprak parçasını da sevmeyi bırakacaktır. Çünkü Fromm, “öteki insanların hepsini dışarıda bırakarak bir tek kişiye karşı duyulan sevgi nasıl sevgi değilse, insanlığa karşı duyulan sevginin bir parçası olmayan vatan sevgisi de sevgi değil, puta tapma”(Fromm, 2006: 62-63) olarak görmektedir. Fromm, insanın, diğer insanları ve diğer ulusları dışarıda bırakarak bir insana ve bir ulusa sevgi duyulmasına karşıdır.

Fromm, evrensel barışa engel bulunan kendine ve ulusuna karşı narsisizmi kaldırarak çözüme ulaşmak için şu yolu çizmiştir: Fromm, öncelikle insan kişisel narsisizmini(kendini sevme) terk etmelidir. Tek kişilik bir narsisizmi terk edip insanlık narsisizmini savunmalıdır. “Narsisizmin nesnesinin tek tek topluluklardan tüm insanlığa ve insanlığın ortak başarılarına aktarılması daha öncede belirttiğimiz gibi ulusal ve ideolojik narsisizm tehlikelerini önleyecektir”(Fromm, 2008: 83). Ancak insan bu şekilde düşünürse(dünya vatandaşı)yani insandan ve insanlığın başarılarından övünç duyarsa, çatışan ulusların yerine tüm insanlığı benimseyip barış ortamını oluşturacaktır.

Fromm bunu tek başına da yeterli görmemektedir. O, siyasal ve dinsel ideallere bağlıysak hem Hristiyanlığın hem de toplumculuğun özgecilik ve kardeşlik ideallerini benimsiyorsak, görevimiz her bireyin içindeki narsisizmin yoğunluğunu azaltmak olmalıdır kanaatindedir(Fromm, 2008: 83-84). Bunun çok basit olmadığını, belki asırlar boyu sürebileceğini belirtir.

Ama bunun başarıya ulaşmasını modern toplumda destekleyen nedenlerin olduğunu söyler. Herkesin onurlu, insanca bir yaşam sürebilmesi için gerekli maddi koşulları yaratma olanağına sahip olan modern toplumun bunu

gerçekleştirebileceğine inanmaktadır. Tekniğin gelişmesi ile bir ulusun diğer bir ulusu sömürme gereksinimini ortadan kaldıracığına inanmaktadır. Eğer böyle olursa, ekonomik sebeplerden meydana gelen savaşa ihtiyaç kalmayacaktır. Bu başarılırsa; insan ilk kez yarı hayvan olma durumundan tümüyle insan olma durumuna geçecek, bu yüzden de maddi ve kültürel yoksunluğunu ödünlemek için narsisist doyumlar peşinde koşmayacaktır(Fromm, 2008: 83).

Fromm, bu dünya barışının başarılması için eğitimin devreye girmesi gerektiği görüşündedir. Öncelikle tüm ülkeler “eğitim sistemlerinde” kendi uluslarının başarıları yerine tüm insanlığın evrensel değerlerini ele almaları gerektiğini savunmaktadır. Her ülke bu noktada gereken önemi gösterirse, insanlar da insan olma kıvancı daha inandırıcı ve daha etkileyici bir biçimde duyuracaktır ve böylece tüm insanlığın ortak değerlerinin hâkim olacağına inanmaktadır(Fromm, 2008: 82).

Fromm’un “eğitim” yoluyla insanlara dünya vatandaşlığı benimsetme yani vatanseverlik duygularından kurtarma görüşü Russell ile desteklenebilir. Çünkü Russell de dünya barışının, dünya vatandaşlığı ile geleceği görüşünü savunmaktadır. O da vatanseverliğin kaldırılması ile böyle bir girişimin başarılı olacağını savunmaktadır. Fromm’un dünya vatandaşlığını eğitim ile gerçekleştirme konusundaki görüşünü Russell çok detaylı bir şekilde ele almıştır.

Russell’a göre, bir dünya hükümeti olsaydı, tüm eğitimi bir ölçüye dek denetler, aşırı bölgesel yurtseverlik öğretilmesini ve diğer yıkıcı saydığı öğretileri de yasaklayabilirdi. Bu dünya hükümeti, başka bütün yönlerde eğitimi bölgesel olarak örgütlenmeye bırakır, bilimsel bir ruhla esinleniyorsa, yeni yöntemlerin denenmesine de izin verirdi(Bordanacı, 2006: 83-84).

Russell’a göre, okullarda öğretilen yurtseverlik, gençlerin en önemli görevinin insan öldürmek olduğu fikrini onlara aşılama, ayrıca bireylere telkin edilen sınıf duygusu ekonomik haksızlıkların kabul edilmesini teşvik etmektedir(Bordanacı, 2006: 84). Hemen burada Russell’in bu düşüncesinin Fromm’un; “eğer insanoğlu kendini öldürürse, bunun nedeni ölüm düğmelerine basmayı emredenlere itaat etmek olacaktır. Bu da, insanın; korku, nefret ve hırsın

ilkel tutkusuna, ayrıca milliyetçi gurura ve devlet egemenliğine itaat etmesidir”(Fromm, 2001: 9) görüşünü desteklediğini belirtmek gerekecektir.

Russell’a göre yurttaşlık bir ülkü olarak kabul edildiği takdirde yaratıcılığın yok olmasına ve otoriteye boyun eğmeye neden olur. Ulusçuluğun kötülüklerini gidermenin tek yolu, ulusçuluk eğiliminin gücünü kırmak; insanların duygu ve enerjilerini ulusçuluk rekabetinin yararsız uğraşından başka yönle çevirebilmektir. Russell’a göre, bunu başarmak da, şüphesiz, eğitimle mümkün olacaktır. Düşünürümüze göre ulusçuluğun hiçbir iyi tarafı yoktur ve tüm milletlerde ortadan kaldırılması gerekir. Eğitim, ulusçuluğun doğmasında ve gelişmesinde en güçlü araçlardan biridir; buna karşılık ulusçuluk eğiliminin gücünü kırmak yine eğitime düşen bir görevdir (Bordanacı, 2006: 85).

Dünya vatandaşlığına ulaşmayı Fromm’un eğitim ile gerçekleştirme görüşünü Russell de desteklemektedir. Russell, bugünkü eğitimin uluslararası uyumsuzluğu güçlendirdiğini ifade ederek, okullara uluslararası propagandanın girmesiyle bu duruma son verebileceğini ama uluslararası görüşlerin siyasal başarı kazanmadan bunun mümkün olmayacağını belirtir. Russell’a göre, eğitim siyasal başarıları sağlamlaştırabilir, ancak ulusal devletlerin denetiminde olduğu sürece bu mümkün değildir(Bordanacı, 206: 84). Aynı şekilde Fromm’da burada Russell’in değindiği; okullara uluslararası propagandanın girmesiyle bu duruma son verebileceğini ama “uluslararası görüşlerin siyasal başarı kazanmadan bunun mümkün olmayacağını” görüşünü desteklemektedir. “Bütün bu öğretiler gerekli toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullar sağlandıktan sonra etkili olabilir ancak.” Yine aynı şekilde iki düşünürün, değerleri bireylere kazandırma açısından, eğitimi çok önemli gördükleri anlaşılmaktadır.

Fromm, insanlık narsisizminin eğitim ile gerçekleşebileceğini vurgulamaktadır. Ona göre, eğitim bireyleri, kandaşlar arası cinsel saplantılardan(Fromm, 2006: 45-62) biri olarak tanımladığı kendini ve milletini sevmeyi(vatanseverlik) saplantısından kurtarmalıdır. Tüm insanlığın beraber bir arada yaşayabileceği bir hayat için insanlara kazandırılan vatanseverlik değeri kaldırılmalıdır.

Ona göre dünyada barışı bozan en önde gelen kişiler olan Mussolini, Hitler, Stalin de kandaşlar arası cinsel saplantılı kişilerdir. Ve onların öncülük ettiği akımlar olan Faşizm, Nazizm ve Stalincilik, bireyi öndere, devlete “anavatana” yöneltmeyi öğretir. Üçünün de ortak noktaları; kişisel narsisizmi taşımaları. Fromm bu üç akım ve üç ismi vererek, vatanseverlik duygusunun insanlara kazandırılmasının bunların yaptığı büyük tahribatlara yol açacağını savunmaktadır(Fromm, 2006: 222-225).

Fromm’un bu görüşleriyle Türkiye’deki 7. sınıf sosyal bilgiler programına bakılırsa: Türkiye’deki 7.sınıf sosyal bilgiler ders programı öğrencilere vatanseverlik değerini aşlamayı hedeflemektedir. Burada belirtilen tüm tehlikeleri barındıran kişiliklerin ortaya çıkması için öğrencileri eğitmektedir sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani verilen bu eğitim sonucu dünyayı en büyük felaketlere götüren, Mussolini, Hitler, Stalin gibi kişiliklerin ortaya çıkmasına davetiye çıkartmaktadır.

Yapılan bu değerlendirmelerde görüldüğü gibi Fromm’un vatanseverlik değerinin bireylere kazandırılmasını olumlu bulmadığı ve bu değer kazandırılmasına karşı olduğu, vatanseverlik oluşumunun, insanların iyi özelliklerin gelişmemesi sonucu ortaya çıkan bir değer olarak görmektedir. İnsanın içinde bulunan mevcut insani özelliklerinde vatanseverliğin olmadığına inanmaktadır.

Fromm, insanın fitratında bulunan özelliklerle insan insandır. İnsanda fitri olarak bulunan özelliklerden insan uzaklaştırıldığında insanda iyi olmayan seciyeler meydana gelmektedir. Vatanseverlik te insanın fitratında olmayan daha sonra kazandırılan bir özelliktir. Bu değer daha sonra ya eğitim yoluyla ya da toplumsal yollarla insana kazandırılmaktadır. Dolayısıyla insanlar vatanseverlikten kurtarılabilirler. Bu ve buna benzer değerleri kaldırmanın çabasıdır. Vatanseverlik yerine tüm insanlığın ortak birleştirici değerlerinin kazandırılması gerektiğini dile getirir. Ve vatanseverliğin insanlığı birleştirmeye mani olduğu kanaatindedir.

3.1.3.3. Estetik

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen üçüncü değer “estetik” değeridir.

Estetik değeri 7.sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmen kılavuz kitabında şu şekilde tanımlanmıştır(Polat vd., 2007: 20):

Estetik, güzelliği, güzelliğin insanın ruhundaki etkilerini inceleyip değerlendiren bilim dalıdır. Estetiğin konusu olabildiğince geniştir ve doğada ve sanatta güzelin bilimi, güzeli kendine özgü yasaları içinde açıklayıp kavramaya yönelik tüm etkinlikleri kuşatan bir alana sahiptir.

Ülkemiz topraklarına birçok uygarlık yerleşmiş ve bu uygarlıklar kültürlerini, sanatlarını yansıtan eserler bırakmışlardır. Minyatürler, çiniler, taş oymalarının yer aldığı mimari eserler insan ruhunda estetik duygular uyandırır. Güzel yazılmış edebi eserler, ruhu dinlendiren müzik eserleri de estetik değer taşırlar.

Öğretmen öncelikle kendisi yakın çevresinde bulunan estetik değeri olan eserlerden aldığı zevki yansıtarak ve onları koruyarak öğrencilere örnek olmalıdır. Öğrenciye çevresinde bulunan görsel güzel sanatları, müzik ve doğal güzellikler konusundaki eserleri estetik ilkelerine göre eleştireci bir gözle inceleme ve eleştirme becerisi kazandırılmalıdır. Estetik değer kazandırılmış bireyler tarihi, doğal ve kültürel mirası korurlar, yaşamın güzelliklerinin farkına vararak bu güzelliklerden zevk alırlar. Aldıkları zevki başkaları ile paylaşırlar

Güzelliğin ve onun insanda oluşturduğu etkiyi konu alan bilim olarak tanımlanabilecek olan estetiğin, sosyal bilgilerde verilmesinin amacı; öğrencilerin güzel olan her şeye karşı ilgi duymalarını sağlayarak, hayatı daha güzel yaşamalarını sağlamak olarak tanımlanabilir.

Bu tanımlamadan sonra Fromm açısından ele alındığında:

Öncelikle Fromm’un estetiği nasıl tanımladığına bakılmalıdır.

Fromm’a göre güzellik çirkinin değil yapayın karşıtıdır; güzellik, bir şeyin ya da bir kişinin “olduğu gibiliğinin” duyumsal anlatımıdır, duyumlara seslendiğini dile getirmektir(Fromm, 1995a: 86). Bu cümlede Fromm güzelliği, yapaylığın olmadığı

her durum ve her şeyi içine alacak şekilde tanımlamaktadır. Yine Onun geliştirdiği “olmak” karakterinin de bir özelliği olarak insanın kendisi olması yani insanın özyapısında olduğu gibi olması, burada güzelliğin anlamı olarak verilmiştir. Fromm ideal olacak her şeyin yapaylıktan uzak kendisi olması olarak görmektedir. Eğer güzellik olduğu gibiliğin olmak olarak kabul edildiğinde güzelliğin sınırları çok geniş bir alana yayılmaktadır. Nitekim yukarıda öğretmen kılavuz kitabından yapılan alıntıda da güzelliğin sınırlarının genişliği belirtilmişti.

O, güzelliğin ve çirkinliğin kültürden kültüre farklılık göstermesini geleneksel kategoriler olarak kabul eder. İnsanların günbatımını bir güzellik olarak sunmaları, bunun yanında sis ya da yağmurun aynı ölçüde güzel değilmiş gibi telakki etmelerini, güzelliği anlamada bir başarısızlık örneği olarak kabul eder(Fromm, 1995a: 86).

Fromm, insan dünyayı kafasıyla kavrayıp düşünme yoluyla kendisini onunla birleştirebildiği zaman ortaya, felsefe, tanrıbilim, mit ve bilim çıkar. İnsanın dünyayı kavrayışını duyumları ile dışa vurduğunda ise ortaya sanatı ve ayinleri, şarkıları, dansı, tiyatroyu, resmi ve yontuyu çıkardığını söyler. Yani geniş manasıyla ortaya estetiğin çıktığı söylenebilir. Modern toplumda sanat hakkındaki bir yanlış anlaşılmaya da değinir. Bu yanlış anlaşılma, sanatın yaşamın ayrı bir alanı olarak algılanmasıdır. Fromm modern çağda sanatçılığın bir uzmanlık alanı olarak görülmesinden de rahatsızdır. Bu olgunun modern çağda ortaya çıktığını söyler. Ona göre sanat herkesin yaşamının bir parçasıdır. Ama modern toplumda sanatın insanların hayatında yerini yitirdiğini savunur(Fromm, 2006: 320).

Modern toplumda estetik yargıları da ele alır. Modern toplumda insanın estetik yargısını şöyle bir örnek ile açıklar(Fromm, 2011b: 157):

Bir müzeye giden ortalama insan, ünlü bir ressamın, diyelim Rembrandt'ın resmine bakar ve onun güzel ve etkileyici bir resim olduğu yargısına varır. Yargısını çözümlersek, resme karşı herhangi bir içsel tepkisi bulunmadığını, ama ondan güzel olduğunu düşünmesi beklendiği için güzel olduğunu düşündüğünü görürüz.

Burada da Fromm'un modern insanın tüm diğer durumlar için sergilediğini söylediği davranışın sergilendiği gözlenmektedir.

O, modern toplumda insanın aldığı kararlardan, sergilediği davranışlarına kadar her şeyde modernitenin istediği şekilde hareket ettiğini savunur. İnsanın kendi öz benliğinin yerini yapay bir kişiliğin aldığını savunur. Buradaki durum da onun, tahlillerini yaptığı modern insanın kendinden uzaklaşmasına iyi bir örnektir. Müzede resme bakan kişi, resmin etkileyici ve güzel olduğu sonucuna kendisi varmamıştır, böyle bir sonuca onu vardtıran ondan o sonucu isteyen güçtür. O güçde onun öz kişiliği yerine geçmiş bulunan yapay kişiliğidir.

Fromm'un estetik hakkındaki görüşleri özetlendiğinde: Fromm, yaşamı dahi bir sanat olarak görmüş, insanın her türlü uğraşında estetik öğelerden zevk almasını istemiştir. Hayatın estetik duyguların kullanılarak zenginleştirilmesi gerektiğini düşünür. Olduğu gibiliğinin yani doğallığı bir estetik olarak gören Fromm, insanın da olduğu gibi kalarak gerçek estetiğini ortaya koyacağını dile getirir. Ama modern toplumun insana yapay bir kişilik kazandırdığı ve yapay kişiliğin insanın estetik anlayışına da etki ettiğini söyler. Kendi kişiliğini kaybeden insan da bir sanat eserine kendi estetik duyguları ile değil modernitenin öngördüğü estetik değerleri ile hareket etmektedir. Modern toplumda insanın sanattan uzaklaştırıldığını ve sanatın yalnızca belirli bir zümrenin ilgileneceği bir duruma getirilmesini eleştirir.

Fromm'un estetiğe bakış açısını ele alındıktan sonra bu konuda sonuç olarak şunlar söylenebilir: 7.sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programında estetik değerinin verilmesi, Fromm açısından olumlu bir şeydir. Çünkü Fromm, estetiği insanın ruhunda var olduğu kanaatindedir. Ona göre her insanın sanat ile uğraşması gereklidir. Ama Fromm'un estetik anlayışı yukarıda sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında yapılan tanımı aşmaktadır. O, yaşamı bir sanat olarak görmektedir. O, yaşamın her anında insanın ruhundaki estetik duygularını doya doya kullanmasını ister. Modern toplumda insanın yaşamı bir sanat olarak görmemeye başladığı, ruhundaki estetik duygularının paslandığı, bunun yerine kullanılan yapay bir duygunun varlığından söz eder.

Onun, modern toplumun geldiği yapay kişilikten kurtulup özüne kavuşacağı sağlıklı bir toplum için insanın, yapay kişiliğinde estetiği bırakıp ruhunun derinliğinde bulunan estetiği kazanması gerektiğini belirtir. İnsanları toplumsal yaşama hazırlayan sosyal bilgiler dersi, Fromm'un "olmak" karakterinde değindiği

özelliklerden biri olan estetik değerini de kazandırılmalıdır. O'nun, "olmak" karakteri yabancılaşmış toplumdan, sağlıklı topluma geçiş için geliştirdiği bir karakterdir. Ve karakterde bulunması gerekli gördüğü özelliklerin modernite tarafından insandan yabancılaştırıldığını söyler. Ona göre insanın uzaklaştığı değerlerden biri de estetik değeridir. Sosyal bilgiler insanın yabancılaştığı bu hayata estetik bir gözle bakma değeri ile insanı tanıştırmalıdır. Bu görevi üstlenmesi bakımından, sosyal bilgiler dersi programında bu değer verilirken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

3.1.3.4. Dürüstlük

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen dördüncü değer "dürüstlük" değeridir.

Dürüstlük değeri 7.sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmen kılavuz kitabında şu şekilde tanımlanmaktadır(Polat vd., 2007: 21):

İnsanoğlu doğduğunda sonsuz iyi, sonsuz kötü olmaya açık olarak doğar. Ergenlik dönemine kadar ailesinin ve toplumun ve daha sonra da kendinin tercihlerine göre doğrular ve eğriler arasında yolunu çizer. Dürüst bireyler için dürüstlüğün öğretilmesi gerekmektedir. Dürüstlüğün çok çeşitli boyutları vardır.

Günlük yaşamda insan ilişkilerinin temeli dürüstlüğe dayanmalıdır. İnsanlara maddede, duyguda, söz ve davranışlarda dürüst olmayı kavratmak toplumsal bağları güçlendirir. Ancak zaman zaman insan yaşantısında görülen dürüst olmayan davranışlar genç kuşaklara kötü örnek olmaktadır. Örneğin esnafın markette, pazarda yapılan alışverişte eksik tartması, doktorların özel muayenelerinde hastalarına gösterdikleri yakın ilgi ve alakaları devlet hastanelerinde göstermemeleri, belediyelerin normal seçim zamanında bölgelerine yaptıkları hizmetleri olağan durumlarda devam ettirmemeleri, süpermarket veya bakallarda son kullanım tarihi geçmiş tüketim mallarının reyonlarda bulunması, bir öğrencinin sınavlara çalışmak yerine başkalarından kopya çekmesi, dürüst olmayan davranışlardır.

Konuşurken özü sözü bir olmak, tanık olduğu bir olayı, olduğu gibi anlatmak, arkadaş ilişkilerinde içten davranmak, her zaman haklıdan yana tavır almak kazanılması gereken ahlaki değerlerdir.

Bu açıklamalarda görüldüğü gibi dürüstlük, insanın her hal ve hareketine dikkat etmesi ve en uygun şekilde davranmasıdır. Yani insan, tüm yaşamında dürüstlüğü bir düstur haline getirmeli, sergileyeceği her hareketini dürüstlük terazisinde tartmalıdır. Dürüstlük, insanın tüm yaşamını kuşatmalıdır.

Fromm açısından bu değer ele alınır;

Fromm, adalet ve doğruluk arayışının insan doğasında bulunan özellikler olarak kabul eder. Ve bunların çocukluk döneminde geliştiğini söyler. Çocuklukta her bireyin güçsüz bir dönemden geçtiğini, bu güçsüzlük döneminde adalet ve doğruluk gelişerek, insanların ortak nitelikleri haline geldiklerini söyler. Çünkü güçsüz olan herkes için özgürlük ve büyüme savaşında en önemli silahın adalet ve doğruluk olduğunu savunur.(Fromm, 2011c: 237). Fromm her zaman; “gücü olmayanların en önemli silahı doğruluktur” sözünü dile getirir. (Fromm, 2011c: 208). Fromm, her insanda doğruya varma isteğinin olduğuna inanır. Ve insanların bu kanaatte olmasının nedeni de her insanın dürüstlüğe ihtiyacı olmasından kaynaklanmaktadır(Fromm, 2011c: 208).

Fromm ahlaksal davranışın, akla dayanarak değer yargıları verebilme yetisine bağlı olduğunu söyler. Yani iyi ile kötüyü birbirinden ayırabilmek, insanın aklını kullanarak varabileceği bir sonuç olduğunu söyler. İnsanın aklına dayanarak bu kararı verebilmesi için kendi benliğine sahip olması gerektiğini söyler(Fromm, 2006: 161). Fromm’un bu görüşüne dayanarak, ahlaksal bir davranış olan dürüstlük için de bu kuralın geçerli olduğu savunulabilir. Fromm modern toplumda insanın kendi benliğine sahip olmadığını, yabancılaştığını, yapay bir kişiliğe büründüğünü savunur. Eğer insan kendisi değilse, ahlaksal davranış da kendisinin olan akıl ile ölçüldüğüne göre ve bu da olmadığına göre insanın ahlaksal kararları sağlıklı değildir. Ahlaksal bir davranış olan dürüstlük için de aynı durum geçerlidir. Dolayısıyla modern toplumda insanın sergilediği dürüstlük değeri ahlaki kurallar ile belirlenmemiştir.

Bu durumun böyle olduğuna delil olarak Fromm’un yaptığı çözümlerden biri örnek verilebilir:

Modern toplumda insanın durumunu dürüstlük açısından ele alan Fromm, modern toplumda ilişkilerin, bireyin sahip olduğu dürüstlük açısından değil, onun sağlayacağı menfaate göre şekillendiğini belirtir. Eğer koşullar bireyin dürüst olmasını gerektiriyorsa birey dürüst olur. Bireyin bu durumda dürüst olması, dürüstlüğün sahip olduğu güzel özelliklerinden dolayı değil, bireye sağlayacağı(sağladığı) faydadan dolayı dürüst olmaktadır. Yani birey dürüstlükle ilgilenmemektedir, bu dürüstlüğün sağlayacağı faydayla ilgilenmektedir, dürüstlük modern toplumda, faydanın bireye uygulattığı bir nitelik haline gelmiş

bulunmaktadır(Fromm, 1994: 83). Dolayısıyla modern toplumda görülen bu durumun gösterdiği gibi, dürüstlük davranışı ahlaksal akla dayanmamaktadır. Yani ahlaki olmaktan çıkmış bulunmaktadır.

Bu durumu Fromm'un vicdan için yaptığı değerlendirmelerde de görebiliriz. Fromm'a göre; kişi topluma ne ölçüde uyarsa, vicdanının sesini o denli az duyar; vicdanının sesine de o ölçüde az kulak verir. Vicdanın, insanın kendisini bir nesne, bir mal olarak değil de, bir insan olarak algıladığı sürece var olacağını söyler(Fromm, 2006: 162). Ahlak için insanın kendi benliğine sahip olduğu müddetçe var olma durumunun aynısı burada vicdan için belirtilmiştir.

Sonuç olarak Fromm, dürüstlük değerinin insanın fitratında var olduğunu ve gücü olmayanların en önemli silahının doğruluk olduğu görüşüne bağlı olarak çocukluk döneminde geliştiğini söylemektedir. Modern toplumda dürüstlüğün bu özelliklerinden ayrıldığını farklı özelliklerin yüklendiğini söyler. Modern toplumda dürüstlük ilkesi devam etmektedir fakat dürüstlük ahlaki aklın dışına çıkmıştır. Menfaate yardımcı olan bir durum halini almıştır. Yani birey dürüstlikle ilgilenmemektedir, bu dürüstlüğün sağlayacağı faydayla ilgilenmektedir. Fayda bireyin dürüst olmasını istiyorsa birey dürüst olmaktadır.

7.sınıf sosyal bilgiler dersinde öğrencilere dürüstlük değerinin kazandırılması, Fromm açısından çok olumlu bir durumdur. Fromm'un modern toplumda dürüstlüğün geldiği durumu izah ederken değindiği olumsuz durumlar açısından düşündüğümüzde, modern toplumda okutulan sosyal bilgiler dersinde bu olumsuzlukların giderilmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Bireyin ekonomik çarka sağladığı katkıya göre değerlendirildiği modern toplumda, eğer bir bireyin bu çarka katkısı ne kadar düşükse o kadar az değer verilecektir. Dünyanın en dürüst insanı olsa bile, yaptığı katkı düşük olduğu müddetçe ehemmiyet verilmeyecektir. Bu değeri veren insanlar olduklarına göre, eğer insanların bakış açıları maddi noktadan dürüstlük gibi manevi değerlere yönlendirilse hakiki olan değerlendirmeler meydana çıkacaktır. İnsanlar ekonomik çarka yaptıkları katkıdan veya sahip oldukları yüksek makamlara göre değil, insani özellikler açısından değerlendirildikleri zaman, insanlar bu özellikleri kazanmaya gayret edeceklerdir.

Bunların insanlara kazandırılması, bütün insanların makamlarını yükseltmek veya ekonomik çarka katkılarını artırmaktan daha kolay olacaktır. Bütün insanların makamları yükseltile veya ekonomik çarka yaptıkları katkılar artırılrsa bu durumda insanların birbirlerinden menfaat beklentisi olmayacağından dolayı birbirlerine karşı dürüst davranmaları gerektirecek bir durumda kalmayacaktır. İnsani özelliklerin kazandırılması başarılı olduğu zaman insanlar sadece aynı özellikleri taşıdıkları için ortadan problem kalkacak gibi düşünülmemeli, asıl olan bu özelliklere sahip bireylerin tüm insanlığa karşı bakış açılarında geldikleri noktadır. Bunlar birbirlerine karşı bir çıkar ilişkisi için değil fitratlarında bulunan dürüstlük gibi özelliklerden dolayı davranacaklardır. Dolayısıyla çıkar gibi bir gün gelip sona erecek bir durum olmadığından dolayı bu davranışların sürekliliği olacaktır.

Bu değerlendirmeden sonra 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde verilen dürüstlük değeri, insanın özünde bulunan dürüstlüğü öğrencilere kazandırmalıdır. Olmak karakterindeki insanlardan teşekkül edecek sağlıklı bir toplum için dürüstlük değeri önemli bir etken oluşturmaktadır. Bu değer verilirken, bunun insanın yapısında bulunan bir güzel seciye olduğu düşünülerek, öğrencilerin “olmak” karakterine yani insanlığın ortak değerlerine yapılan bir katkı olduğu düşünülmelidir. Sağlıklı bir toplumun özelliği olan ve 7. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuzunda yapılan tanımda değinildiği gibi, insanın tüm hayatını kuşatacak ve toplumsal ilişkiler açısından da çok önem arz eden bu değer insanlara kazandırılma görevini sosyal bilgiler dersinin sorumluluğunda olması bu dersin önemini artırmaktadır.

3.1.3.5. Bilimsellik

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen beşinci değer “bilimsellik” değeridir.

Bilimsellik değeri 7.sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmen kılavuz kitabında şöyle tanımlanmaktadır.

Milli Eğitimin Temel İlkelerinden olan “bilimsellik” şu şekilde açıklanmaktadır(Polat vd., 2007: 21):

Bilimsellik: Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre

sürekli olarak geliştirilir. Eğitimde verimliliğin artırılması ve sürekli olarak gelişme ve yenileşmenin sağlanması bilimsel araştırma ve değerlendirilmelere dayalı olarak yapılır. Bilgi ve teknoloji üretmek ve kültürümüzü geliştirmekle görevli eğitim kurumları gereğince donatılıp güçlendirilir; bu yöndeki çalışmalar maddi ve manevi bakımdan teşvik edilir ve desteklenir. Çağımızda bilgi teknolojilerinin hızla gelişmesi nedeniyle bilgiye ulaşma kolaylaştı. Ancak bilginin çok olması bilgi bulanıklığına ve karmaşasına da yol açtı. Öğrenciler ulaştıkları bilgilerin doğruluk, geçerlilik-güvenirlilik derecesine eleştirel düşünme becerisiyle bilimsel ölçütlerin ışığında kontrol etmeleri gerekir. Bilimsel araştırma yaparken veya karşılaşılan bir bilgi sorgulanırken aşağıdaki noktalara dikkat etmelidir;

- Bilginin kaynağı belirtilmeli.
- Başka kaynaklarda aynı bilginin karşılaştırılması yapılmalı.
- Bilginin veriliş tarihi, bilgiyi veren kişi ve bilgiyle ilgili ilerleyen zamanlardaki gelişmeler araştırılmalı.
- Bilgi objektif olarak verilmiş olmalı, öğrenci bilgide geçen kavram görüş ve olguları ayırt edebilmeli.
- Bilginin elde edilmiş biçimi etik olmalı(yasal olmalı).

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere; modern çağda insanın bilgiye ulaşması kolaylaşmış bulunmaktadır. Bu kolaylığı ile beraber insanlığın bilgilendirildikleri kaynaklar da çeşitlenmiştir. Bu zenginlik içinde doğru bilgilere ulaşmak gibi bir problem ortaya çıkmış bulunmaktadır. Öğrencilere kazandırılacak bilimsellik değeri ile bu bilgiler öğrenciler tarafından eleştirel düşünme ile tetkik edilip faydalı hale dönüştürülmelidir.

Fromm da bilimselliğe çok önem vermiş, eğitim çalışmalarının birinci önceliğinin bilimsellik olması gerektiğini vurgulamıştır. Bilimselliğin nasıl olması gerektiğini de dile getirmiştir. Bilimselliğin daha önce dile getirilen “dünya vatandaşlığına” katkı sağlayacağını vurgulamıştır. Bilimselliğin çocuklarımıza kazandırılması ile ulusların diğer ulusları dışlama tavırlarından vazgeçirilmesi sağlanabileceğini ve böylece bireylerin “dünya vatandaşlığı” eğilimlerin artırılacağını savunmaktadır. Bu yeni koşullarda “bilimsel” ve insancı eğilimlere insanın narsisizmini(kendini sevme) yenme çabalarına büyük ölçüde yardımcı olunabileceğini savunmaktadır. Fromm(2008: 85);

“Daha öncede belirttiğim gibi eğitim çabalarımızı her şeyden önce tekniğe değil “bilimsel” bir yöne doğru kaydırmalıyız; bu kaydırma eleştirel düşünceyi, nesnellığı, gerçekliği kabul etmekten, hiçbir dış ölçü tanımayacak ve her türlü toplulukta geçerli olacak bir hakikat kavramını geliştirmekten yana olmalıdır. Uygur uluslar genç kuşaklarında temel bir “bilimsellik eğilimi” yaratabilirlerse narsisizme karşı verilen savaşta çok şey başarılmış olacaktır”.

Burada görüldüğü gibi, Fromm, eğitim çabalarının her şeyden önce bilimsel bir yöne kaydırılması gerektiğini dile getirir. Bu bilimsel yöne kaydırmada olması gereken ölçütler; eleştirel düşünce, nesnellik, gerçekliği kabul etme, hiçbir dış ölçü

tanımama ve evrenselliştir. Bu ölçütlere yukarıda Milli Eğitimin Temel İlkelerinden olan bilimselliğin tanımında da değinilmiştir. Tanımda; “bilgilerin doğruluk, geçerlilik-güvenirlik derecesine eleştirel düşünme becerisiyle bilimsel ölçütlerin ışığında kontrol etmeleri gerekir” cümlesi, Fromm’un belirttiği ölçütler ile aynı şeyleri ifade etmektedir.

Fromm bilimsel gelişmeler desteklenirken, bir yandan da onların pratik kullanımlarının, insan için bir tehlike oluşturmasının engellemesi ve gelişmelerin denetlenmesi gerekliliğine değinir(Fromm, 2003: 230). Onun eserlerinin çoğunda ele aldığı konulardan biri olan silahsızlanma, bilimsel gelişmelerin iyi denetlenmemesi sonucunda oluşan bir problemdir.

Eserlerinde geliştirdiği olumlu karakter olan düşün adamına(olmak) yüklediği özellikler arasında, insanoğluna ve akla itaat ettiği için basmakalıp düşüncelere ve kamuoyuna karşı itaatsiz olduğunu belirtir. Bu düşün adamının akla itaat etmesini ve basmakalıp düşüncelere karşı olmasını, mantığın evrenselliğine ve ulusal sınırları aşmasına bağlar. Yine burada da görüldüğü gibi Fromm, bilimin milli sınırları aşmasının gerekli olduğu kanaatindedir. Bu düşün adamının, mantığın izleyicisi olma hesabıyla dünya vatandaşı olduğunu belirtir. Bu düşün adamının nesnesinin herhangi bir millet ve kişinin olmadığını nesnesinin insan olduğunu belirtir. Sonuç olarak düşün adamının vatanının doğduğu yer değil dünya olması gerektiğini dile getirir(Fromm, 2001: 46).

Fromm, insanın beyniyle düşündüklerini yaşayabilmesi gerektiğini ileri sürer. Yani insan sadece kafasıyla dünyayı kavramamalı, aynı zamanda tüm duyu organları ve bedeniyle duymalıdır. Beden ile kafanın birbirinden ayrılamayacağını söyler. Ve insanın dünyayı kafasıyla kavrayıp düşünme yoluyla kendisini onunla birleştirebildiği zaman ortaya bilimin çıkacağını savunur(Fromm, 2006: 320).

Bu konuda sonuç olarak; ilköğretim 7.sınıf sosyal bilgiler dersi için verilen bilimsellik değeri Fromm’un görüşleri tarafından desteklenmektedir. Fromm da bilimsellikte eleştirel düşünme becerisi ile ilişkili olacak şekilde kazandırılması gerektiğini düşüncesindedir. Bilimselliğin insanlığın barışına katkı sağlayacak şekilde verilmesi gerektiğini vurgular. Onun temel düşüncelerinden biri olan insanlığın kendisini tam manada gerçekleştirmesi için milli unsurlardan sıyrılmaya fikrine bilimsellik ile de katkı sağlanması gerektiğini söyler. Bilimselliğin tam

manasıyla oluşabilmesi için ulusal sınırların dışına çıkılması gerektiği kanaatindedir. Genel olarak Fromm, bilimselliğin insanlara kazandırılması konusunda, milli sınırları aşması görüşü dışında, 7.sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmen kılavuz kitabında verildiği şekli destekler görüşlere sahiptir.

3.1.3.6. Barış

7.sınıf sosyal bilgiler dersi programı için verilen yedinci değer “barış” değeridir.

Barış değeri 7.sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmen kılavuz kitabında şu şekilde tanımlanmıştır(Polat vd., 2007: 22):

Barış, uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörüyle oluşturulan ortamdır. Barış ortamını oluşturmak tek taraflı çabayla mümkün değildir. Barışı, huzuru bozacak her türlü davranışı engellemek için çaba göstermek gerekir.

Uluslararası barışı engelleyen olayların başında savaşlar gelmektedir. Silahlanma, gelişmiş ülkelerin kaynaklarının tükenmesi ya da daha fazla kaynağa sahip olma isteği savaşlara sebep olmaktadır.

Kişilerin ve ülkelerin sorunlarını karşılıklı anlayış, uzlaşma ve hoşgörü çerçevesinde çözüm aramaları barış ortamının oluşmasına yardımcı olacaktır. Kişiler arası ve ülkeler arası ilişkileri geliştirmek için olumlu iletişim kurmanın yolları aranmalıdır. Sanat, spor, kültürel etkinlikler insanların birbirini daha iyi tanımalarına, dostluklarını geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Böylece barış ortamı oluşacaktır.

Burada yapılan açıklamalar doğrultusunda barış, kişiler ve ülkeler arasında olumlu iletişim sağlayarak, tarafların birbirine iyi duygular beslemeleri sonucunda oluşturulacak bir ortamdır. Aksi takdirde, olumlu ilişkilerin kesilmesi ve tarafların birbirinin menfaatlerini ihlal etmesi sonucunda ortaya çatışma çıkacaktır.

Fromm, farklılıklara saygı ve özgürlükle beraber barışa değinir. Belki de Onun hayatının tüm çabası, insanlığın barışını sağlamak olmuştur. Eserlerini dikkat ile tetkik eden herkes bunun böyle olduğunu görecektir. Çünkü O, gerek bir ruhbilimcisi gerekse de bir toplum bilimcisi olarak ele aldığı insanı ve toplumu, huzura götürmek için çabalamıştır. Birey için yaptığı psikanalist çözümlenelerde amacı, bireyi kendisiyle barıştırmak ve iç huzuruna kavuşturmadır. İçtimaiyatçı olarak da iç huzuruna kavuşmuş bireylerden teşekkül eden sağlıklı bir toplumu oluşturmak için çabalamıştır. Onun geliştirdiği “dünya vatandaşlığı” görüşünde temel amaçlardan biri de insanlar(milletler) arasındaki çatışmayı sona erdirmeye çabasıdır. Tüm ulusların barışı için çözüm önerileri üreten Fromm, bu barışın sağlanması için de ulusal, ırksal ve siyasal düzenlerin kaldırılması gerektiğini

savunur. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de farklı yayın evleri tarafından basılan ve onlarca baskıya ulaşan “Sevme Sanatı” isimli eserinde insanın evrensel bir sevgi kazanmasıyla ancak herkesi sevebileceğini dile getirir. Evrensel bir sevgi de, sevmenin bir sanat olduğu ve bu sanatın gelişiminin insanın, farklılıkları hoş görmekten(saygı göstermek) geçeceğini dile getirir(Fromm, 1995b: 19). Tüm insanlığın barışını sağlamak, insanın sevgisini tüm insanlığa karşı ortaya koymasından geçer.

Fromm barış ile ilgili çalışmalarının birinin başında Barış nedir? sorusunu sorar. Bu soruya cevap olarak iki tanım verir: Birincisi; “savaşın olmaması hali ya da belli amaçlar doğrultusunda başarıya ulaşabilme adına gücün kullanılmaması, ikincisi; barış tüm insanlık adına kardeşçe uyumu sağlama” olarak tanımlar. Bu tanımlardan birincisini olumsuz olarak niteler ikincisini ise olumlu olarak niteler. Bu ikinci tanıma olumlu olarak nitelendirmesine, insanların birbirleriyle ve doğayla uyum içinde yaşamaları ve sadece şiddet ve saldırıdan uzak değil aynı zamanda insanın gelişiminin evrelerinden uzak, insan aklının ve sevme yetisinin tümüyle gelişmesi olarak gösterir. Ama barışın birinci yani olumsuz anlamının daha yaygın bir kuram olduğunu dile getirir(Fromm, 2001: 163-164).

Fromm’un kitaplarında çokça değindiği konular arasında silahlanma(silahsızlanma) gelmektedir. Nitekim 7.sınıf sosyal bilgiler ders kitabında verilen yedinci değer olan barışın, öğretmen kılavuz kitabında; “Uluslararası barışı engelleyen olayların başında savaşlar gelmektedir” şeklindeki açıklama Fromm’un ilgilendiği konu ile yakınlık göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışmanın başında da Fromm’un ilgi alanları arasında silahlanma da (silahsızlanma) zikredilmişti. Birçok kitabında bu konuyu detayıyla işlemiş, silahsızlanma hakkında geliştirilen teorileri ve ütopyaları değerlendirmiştir. Silahsızlanmayı konu alan birçok kitaba önsöz yazmıştır. Atom bombası kullanılmasının olası sonuçlarını istatistiklerden yararlanarak değerlendirmiştir. Dünyanın önde gelen iki büyük ülkesinin(Amerika-Rusya) bir savaş durumunda başvuracağı yollar ve bunların sonuçları hakkında tahminlerde bulunmuştur. Bu konuları birçok eserinde işlemekle beraber en iyi şekilde görebileceğimiz eseri Türkçeye “Çağdaş Toplumların Geleceği” adı ile çevrilen eserdir.

Bir toplumbilimci olarak Fromm, insanlığı derinden etkileyecek savaşların toplumsal hayata etkilerini de ele almıştır. Savaşların demokratik değerlere zarar vereceğine değinmiştir. Fromm(2004a: 52);

“atom bombalarının yıkım gücü, bizim gizleneceğimiz sığınakların derinliğinden daima daha büyük olacaktır. Ayrıca bu yolla ordu, toplumun yönetimini ele geçirecektir. Olası bir saldırganlık karşısında önceden duyulan korku da, demokratik ve hümanist bir toplum anlayışının temelini yıkacaktır. Yani silahlanma yarışının devamı, bir atom savaşına sebep olmasa bile, toplumumuzda “demokratik”, “özgür” ya da Amerikan geleneğine uygun olarak adlandırdığımız bütün niteliklerin yıkılmasına yol açacaktır”.

Burada da görüldüğü gibi savaşın getireceği olası sonuçlar hem maddi hem de manevi sonuçları ile ele alınmış, sosyolojik tahliller yapılmıştır. Bir savaş meydana gelmeseydi bile, silahlanma yarışına giren ülkelerin ordusu ön planda tutup demokratik ve insancıl nitelikleri zayıflatacağını dile getirir.

Fromm, ulusların silahlanma yerine, dayanışma içerisine girmelerini, ekonomik anlamda güçlülerin güçsüzleri desteklemeleri gerektiği ve sosyal bilgiler programında da barışı bozan nedenlerden biri olarak gösterilen “silahlanma, gelişmiş ülkelerin kaynaklarının tükenmesi ya da daha fazla kaynağa sahip olma isteği savaşlara sebep olmaktadır”(Polat vd. 2007: 22). cümlesindeki problemin çözümü için; “Varlıklı” ülkelerin “Varlıksız” ülkelerinin ekonomik durumlarını düzeltmek üzere onlarla işbirliği yaparak ortak çabaya girişmeleri; evrensel bir silahsızlanmayla elde edilen hammadde kaynaklarının yapıcı görevler için kullanılabilmesi(Fromm, 2008: 85) şeklinde çözmeyi önermektedir.

Barışın sağlanması için önerdiği diğer çözüm önerileri ise; uluslar üstü bir otoritenin gücüne başvurarak hiçbir ulusun savaşı başlatmamasını sağlayacak politik bir yol(Fromm, 2001: 165). Savaşı iki güç bloğunun(Amerika-Rusya) hâlihazırdaki ekonomik ve politik konumlarını kabul etmeleriyle ve bu durumu zorla değiştirmeye yönelik girişimlerden vazgeçmeleriyle önleyebileceklerini kavrayan, akılcı bir uzlaşma için çaba gösteren bir dış politika sergilenmelidir. İnsanlığın güvenliğini silahlanma yolu ile sağlanabileceği anlayışına karşı mücadele edilmeli ve her şeyin yok olmasını ancak silahsızlanma ile sağlanabileceği insanlara aşılmalıdır(Fromm, 2001: 105).

Fromm, insanlığın bir barışa ulaşabilmesi için insanın, sevgisini kendisine ve ulusuna değil tüm insanlığa sarf etmesi ile dünya barışının sağlanacağı görüşünü

engelleyen bir neden olarak da silahlanmayı görmektedir. Evrensel silahsızlanmanın zorunlu olmasına bir neden olarak da, insanlığın yarısının diğer yarısı tarafından yok edilme korkusu ile yaşaması ve geri kalan kesimin ise her iki blokun kendisini yok etme korkusuyla yaşadığı müddetçe, milliyetçi özellikler ortadan kalkmayacaktır, bunun için evrensel silahsızlanma şarttır. Böyle bir ortamın sağlanmasıyla insan, kendisinin ve çocukların geleceğinden emin olmasıyla insanlığını duyabileceğini dile getirmektedir(Fromm, 2008: 85).

Yukarıda “vatanseverlik” değeri ele alınırken Fromm’un, dünyanın barışı için milli unsurlara karşı olduğu açıklanmıştı. O, dünya barışı için vatanseverlik gibi milli unsurlara dayanan her türlü duyguya karşıdır. Çünkü bunların insanlar arasında barışı bozacağı kanaatindedir. Ulus, ırk ya da siyasal düzen yerine topluluk narsisizminin nesnesi insanlık yani tümüyle insanlık ailesi olursa çok şey çözülmüş olacaktır. Birey kendisini her şeyden önce bir dünya vatandaşı olarak görebilirse, insanlıktan ve insanlığın başarılarından övünç duymayı öğrenirse, o zaman narsisizminin nesnesi olarak birbiriyle çatışan ulusal toplulukları değil de tüm insanlığı benimseyecektir(Fromm, 2008: 82). Bu cümlede de görüldüğü gibi Fromm milli unsurların ortadan kaldırılması ile ulusların çatışması önlenecek ve bu önlenince de dünya barışının sağlanacağını belirtir. İnsanların kendilerine ve kendi toplumlarına karşı duydukları sevgiyi, tüm insanlığa duyabildikleri zaman problemler çözülecektir. İnsanın gaye-i hayali bir ırk, bir ulus, bir siyasi düzen yerine tüm insanlık olursa, çatışmanın engelleneceğini savunmaktadır.

Tüm bu tartışmalarda görüldüğü gibi Fromm 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında barış değerinin öğrencilere kazandırılmasını desteklemektedir. Bu değer insanların kazandırılması ile insanlığın evrensel bir barışı yakalayacağı kanaatindedir. Bu evrensel barışa ulaşmak için insanlara hakiki manada bir barışın kazandırılması için milli unsurların ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Milli unsurların hâkim olduğu bir ortamda insanların evrensel bir barışı desteklemeyeceğini belirtir. Barışa bu kadar önem veren Fromm açısından bu değer milli bir unsur olan vatanseverlik değeri ile beraber, öğrencilere kazandırılması bir zıtlık oluşturmaktadır. O, vatanseverliğin barışı iptal ettiğini düşünmektedir.

Evrensel bir silahsızlanmanın da gerekli olduğunu düşünen Fromm, her ne kadar bir çatışma ortada olmasa da silahların varlığının, insanlığın güvenliğini, geleceğini, barışı ve demokrasiyi tehdit altında bıraktığını savunmaktadır. Tüm bu hayati neticeler için barış gibi önemli bir değerin insanlara kazandırılması –ki Fromm bunu sevgi gibi bir sanat olarak insanların kazanacağını düşünmektedir- Fromm açısından çok önemli görülmektedir. Bu görevi yüklenen 7.sınıf sosyal bilgiler dersi bu açıdan çok önemli ve hayati bir sorumluluk almıştır.

3.2. SONUÇ

20. yüzyılın önemli sosyal bilimcisi, insanı; toplumsal ve ruhsal olarak incelemiş olan Erich Fromm'un görüşleri doğrultusunda Türkiye'de okutulan 7. Sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının değerlendirildiği bu araştırmada sonuç olarak şunlar söylenebilir:

Bir sosyal bilimci olan Erich Fromm, insanı; ruhsal ve toplumsal olarak incelemiş ve elde ettiği kuramsal bilgilerini yalın ve anlaşılır bir dille eserlerine aktarmayı başarmış, modern çağın toplumsal sorunlarına çözüm bulmaya çalışmış büyük bir düşündürdür. Modern toplum sorunlarından, insanın yabancılaşması, yapay bir kişiliğe bürünmesi gibi insanı öz yapısından uzaklaştıran sorunları ele almıştır. Modern toplum sorunları hakkında sorduğu sorularla insanların dikkatlerini üzerine çekmiştir. Hümanist bir yaklaşım ile modern toplumdaki sorunları ele alıp "sağlıklı bir toplum" oluşturmanın nasıl başarılacağını araştırmıştır. Fromm'un sosyal bilim disiplinlerinden; sosyoloji, psikoloji, antropoloji, felsefe ve tarih bilimlerinde yaptığı çalışmaları mevcuttur.

Fromm'un felsefesini en çok etkileyen iki düşünür, Freud ve Marks'tır. Modern toplum sorunlarına eğilirken modern çağda en revaçta olan bu iki büyük düşünürün, Freud ve Marks'ın kuramlarını yani psikoloji ve sosyolojiyi birleştirerek büyük bir çığır açmıştır. Fromm'a göre Freud ve Marks'ın kuramları eksiktir. Ona göre Freud'un kuramı sadece birey ile ilgilenmekteyken, Marks'ın kuramı ise sadece toplumla ilgilenmektedir. Eksiksiz bir kuramı bu iki eksik kuramın birleştirilmesi ile ortaya çıkacağını savunmaktadır.

Bu çalışmada, Fromm'un görüşlerine göre 2005 7. Sınıf sosyal bilgiler dersi bileşenlerinde, öğrenme alanları, beceriler ve değerler değerlendirilmiştir. Ele alınan bu bileşenler hakkında sonuç olarak şunlar söylenebilir:

Öğrenme alanları;

2005 yılında değişen sosyal bilgiler öğretim programı ile birlikte, sosyal bilgilerin ilişkilendirildiği disiplinlerin sayısı artmıştır. 1998 programında sosyal bilgiler tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi ile ilişkilendirilmişken, 2005

programında, tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ve yurttaşlık bilgisi ile ilişkilendirilmiştir. 2005 yılında yapılan bu değişiklikle beraber sosyal bilgiler sosyal bilimler disiplinlerine daha da yakınlaştırılmıştır. Böyle bir değişikliğin yapılması olumlu bir gelişmedir. İnsanın insanla ve çevresiyle olan ilişkilerini inceleyen sosyal bilimlerin, sosyal bilgiler programıyla olan ilişkisinin artmasıyla insanın kendisini, diğer insanları ve çevresini daha iyi anlamasına yardımcı olacaktır. İnsanın kendisini, diğer insanları, toplumu ve çevresini iyi anlamasıyla sosyal bilgilerin hedefi olan etkili vatandaşlar yetiştirilebilir. Tüm bu noktalar düşünüldüğünde 2005 sosyal bilgiler programında yapılan bu değişikliklerin etkili vatandaş yetiştirme amacına uygun değişiklikler olduğu görülmektedir.

2005 sosyal bilgiler programı birçok sosyal bilim disiplini ile ilişkilendirilmiştir. 7. Sınıf sosyal bilgiler dersi programı, psikoloji, vatandaşlık bilgisi, coğrafya, antropoloji, tarih, sosyoloji, hukuk ve ekonomi olmak üzere 8 disiplin ile ilişkilendirilmiştir. 7. Sınıf sosyal bilgiler dersinde üniteler birden çok sosyal bilim disiplini ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin “Birey ve Toplum,” psikoloji ve vatandaşlık bilgisi; “Kültür ve Miras”, antropoloji, tarih ve vatandaşlık bilgisi ile ilişkilendirilmiştir. Sosyal bilgiler dersinin sosyal bilim disiplinleri ile böylesine sıkı bir ilişki içinde olması, sosyal bilim alanlarında araştırma yapan bilim insanlarının görüşlerini önemli kılmaktadır. Etkili vatandaş yetiştirmeyi amaçlayan sosyal bilgiler bu amacına ulaşmak için, ona bu noktada en çok katkıyı sağlayan sosyal bilimlere başvurmaktadır. Sosyal bilim disiplinlerinin içerikleri ile şekillendirilecek olan bu etkili vatandaş yetiştirmek için sosyal bilimcilerin görüşleri önem kazanmaktadır.

Çalışmada, 2005 7. Sınıf sosyal bilgiler öğretim programında yapılan değişikliklerin, programı Fromm’un ilgi alanına kaydırıldığı ortaya çıkmıştır. Çalışmada Fromm ’un eğitim ile öğrencilere ulaştırmayı düşündüğü içeriği, 2005 7. Sınıf sosyal bilgiler öğrenme alanlarının üstlendiği görülmüştür. Yani MEB’in 2005 sosyal bilgiler programında yaptığı tanımda ortaya koyduğu hedefi Fromm ’da ortaya koymuştur. Sosyal bilgiler, bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimlerin ve yurttaşlık bilgisinin

konularından yararlanmayı hedeflemektedir. Fromm 'da öğrencinin, felsefe, psikoloji, sosyoloji, tarih ve antropoloji sorunlarıyla kendi kişisel yaşamı ve toplumunun yaşamı arasındaki ilişkinin farkına varması gerektiğini vurgulamaktadır. Burada çok açık bir şekilde görüldüğü gibi, Fromm ile sosyal bilgilerin aynı hedefe aynı disiplinleri kullanarak ulaşmak istedikleri görülmektedir.

Fromm'un bu görüşlerine göre, sosyal bilgilerin, sosyal bilim disiplinlerini kullanarak bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesini sağlama amacı onun(sosyal bilgilerin) doğru bir yolda olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde sosyal bilgiler bu amacını gerçekleştirirken, onunla aynı amaca aynı disiplinler ile yönelen Fromm'un görüşlerine başvurması gerektiği görülmektedir.

2005 sosyal bilgiler programının tanımında vurgulana "toplular öğretimi anlayışından hareketle oluşturulması" düşüncesi Fromm'un görüşlerine göre olumlu olduğu ortaya çıkmıştır. 1998 programında her ünite tek bir disiplin ile ilişkilendirilmişken 2005 programında her öğrenme alanı bir ve birden fazla disiplin ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin, "Güç, Yönetim ve Toplum" öğrenme alanı sosyoloji, vatandaşlık bilgisi, hukuk ile ilişkilendirilmiştir. Fromm da tam teşekküllü bir insanın oluşması için sosyal bilim disiplinlerinin beraber verilmesi gerektiği kanaatinde-dir.

Araştırmada 7. Sınıf sosyal bilgilerin ele aldığı konuların isimlerinin, Fromm'un üzerinde çalıştığı konular ile aynı olduğu da ortaya çıkmıştır.

Fromm çalışmalarında modern toplum sorunlarına eğilmiştir. Sosyal bilgilerin ele aldığı konuların, Fromm'un ele aldığı konular ile aynı olması, modern toplumda okutulan sosyal bilgiler dersinin içeriğinin de moderniteden etkilendiğini anlamına gelmektedir. Yani çalışmada sosyal bilgilerin Fromm'un eleştirisini yaptığı moderniteden etkilendiği ortaya çıkmıştır.

2005 sosyal bilgiler dersi programı, gelinen bu noktada Erich Fromm'un ilgi alanına girmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan 2005 sosyal bilgiler dersi programı ile Fromm'un düşünceleri yakın ilişki içerisinde-dir. Bu çalışmada Fromm 'un eğitim ile öğrencilere ulaştırmayı düşündüğü içeriği, 2005 7. Sınıf sosyal bilgiler öğrenme alanlarının üstlendiği görülmektedir. 2005 program değişikliği ile hedeflenen amaca

Fromm'un düşüncelerinin katkı sağlayacağı açıktır. Bundan dolayı sosyal bilgiler program yapısını oluşturan öğelerden, değer ve becerilerin incelenmesinin yararlı olacağı görülmektedir.

Doğrudan verilecek olan değerler;

Geniş yelpazeli bir sosyal bilimci olan Erich Fromm'un sosyal bilgilerin yetiştirilmesi hedeflenen etkin vatandaşın nasıl olması gerektiği konusundaki bilgileri önem arz etmektedir. Sahip olduğu geniş ilgi alanı ile bireyi ve bireyin toplum içindeki durumunu birçok noktadan ele alan ve bireyi ve bireyin toplum ile olan ilişkilerinde getirdiği çözüm yolları ile önemli bir gelişme sağlamıştır. Onun, modern toplum içinde bireyin durumunu çok iyi bir şekilde ortaya koyan düşünceleri ile sosyal bilgilerin yetiştirmeyi hedeflediği etkin vatandaşa kazandırılması düşünülen değerlerin değerlendirilmesi önemlidir.

Fromm, insanın özyapısında bulunan özelliklerin değerli olduğu kanaatinde. Bireyin sahip olması gereken değerler onun özyapısında olan değerlerin olması gerektiğini savunur. Ona göre değeri kazandırmaya değil, gelişmesine yardımcı olunabilir. O, insanın özyapısında iyi olan şeylerin zaten mevcut olduğunu düşündüğünden dolayı, değerler kazandırılmaz ortaya çıkmasına veya geliştirilmesine yardımcı olunmalıdır. İnsanın özyapısında bulunmayan özelliklerin kazandırılması olumsuz bir durumdur. Bireyin özyapısında bulunmayan bir özellik olmasından dolayı olumsuz gelişmelerinin ortaya çıkmasına neden olacaktır. İnsanın özyapısında bulunan değerler ile bir çatışma meydana getirecektir.

2005 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı için verilen değerler; Farklılıklara Saygı, Vatanseverlik, Estetik, Dürüstlük, Bilimsellik, Adil Olma ve Barış'tır. Bu değerler ile düşünceleri incelenen Fromm'un, bunlardan "Vatanseverlik" hariç diğer değerlerin insanda bulunması gerektiği yani insanın özyapısında bulunan değerler olduğu kanaatinde. 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programında bu değerlerin öğrencilere verilmesini olumlu bulmaktadır.

Fromm, ele alınan bu değerlerin modern toplumda ortadan kaldırılması ya da mahiyetlerinin değiştirilmesini eleştirmektedir. Ona göre modernite insanın

özyapısında bulunan bu değerleri ortadan kaldırıp, bireye yapay bir kişilik kazandırarak kendisinden yabancılaştırmıştır.

Kendisinden yabancılaşan insanların farklılıklarının ortadan kaldırılmasıyla aynılaştırılmışlardır. Aynı şekilde düşünmeye, aynı şekilde giyinmeye, aynı şeyleri yapmaya başlamışlardır. Fromm'a göre modern toplumda bireyin farklılıklarının ortadan kaldırılması engellenmelidir. "Farklılıklara Saygı" duymak için öncelikle farklılıklarının ortadan kaldırılması önlenmelidir. Yani öğrencilere, öncelikle farklılıklarını muhafaza edecek bir eğitim verilmelidir.

Güzelliği yapaylığın karşıtı olarak gören Fromm, modern toplumda kendilenliğin ortadan kalkması ile güzelliğin yitirildiğini dile getirir. İnsanın kendi özyapısında bulunan kendilenliğinin ortadan kalması ve buna karşılık modern toplumda her şeyin insan ürünü olan yapaylık ile oluşturulması estetik değeri olmayan şeye karşı estetik olmayan bir bakış açısı ortaya çıkmıştır. Modern toplumda aynılaşan insanların "Estetik" değeri de aynılaşmıştır. Modern toplumda insanların estetik olarak gördükleri şeyleri, insandan öyle görmesi beklendiği için insan öyle görmektedir. Bu değeri kazandırmak için öncelikle insanın içinin kendilenliğe dönüştürülmesi gerekmektedir.

Fromm, güçsüz olan herkes için özgürlük ve büyüme savaşında en önemli silahın adalet ve doğruluk olduğunu söyler. Ona göre, her insanda doğruya varma isteğinin olması insanın dürüstlüğe ve adil olmaya ihtiyacı olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın dürüstlüğe ve adil olmaya olan bu ihtiyacı, modern toplumda tehlike altındadır. Modern toplumda yapaylaşan insanın doğruya varma isteği de ortadan kaldırılmaktadır. Yabancılaşan insanın doğruya varma isteğinin ortadan kalkması ile insanın dürüstlük ve adil olmaya ihtiyacı da kalmayacaktır. Bu bakımdan insanların doğruya varma isteklerinin muhafaza edilmesi veya insanlara bunun kazandırılması gerekmektedir.

Fromm'a göre, insanlığın bugün geldiği kargaşadan kurtulmasına yardımcı olacak önemli bir etkende "Bilimsellik"tir. Bilimselliğin gelişmesiyle insanlar ulusal sınırları aşip evrenselliğe ulaşacaklardır. İnsanlığın bugün içinde bulunduğu bu

buhrandan kurtulması için genç nesillerine bilimselliği kazandırmaları gerekmektedir.

Fromm, 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programında verilen “Vatanseverlik” değerinin insanlara kazandırılmasına karşı çıkmaktadır. Diğer 6 değeri, insanın özünde olan değerler olarak gören Fromm, vatanseverlik değerinin insanın özünde olmayan bir değer olarak görmektedir. Dolayısıyla insanın özünde olmayanı kötü değer olarak kabul eden Fromm’a göre vatanseverlik değerinin bireylere kazandırılması kötü bir şeydir.

Ona göre, insanın varoluşunda vatanseverlik değeri yoktur. Bu değer insana, toplumun, kültürün ve okulun yönlendirmesi ile kazandırılmış olup doğal değerlendirciliğini ve insancıl yeteneğini zamanla yitiren insan bu değeri kazanmıştır. Çünkü bu değer, nefret, korku, hırs ve milliyetçiliğin göstergesidir. Ona göre vatanseverlik, nefret, korku ve hırs gibi insanlığa zarar verecek ve insanlığın barışını tehdit edecek ilkel tutkuları içermektedir. Ona göre, vatanseverliği putlaştırdığımızdan dolayı, onun verdiği görevleri hiç düşünmeden yerine getirmekteyiz.

Fromm’a göre, bugün insanlığın barışını tehdit eden en büyük etken vatanseverliktir. Vatanseverlik değerinin kazandırıldığı bireyleri hastalıklı olarak görmektedir. Hitler ve Mussolini gibi insanlığa en büyük zarar veren kişilerin bu hastalığa yakalandığını savunmaktadır. İnsanlara vatanseverlik değerinin kazandırılması ile Hitler ve Mussolini gibi insanlığa büyük zarar veren şahsiyetlerin ortaya çıkacağını dile getirir.

Zararlı bir değer olarak gördüğü vatanseverlik değerinden kurtulmanın ise insanın kendisini ve ulusunu sevmeyi bırakması, tüm insanlığı sevmesi gerektiğini savunur. Öncelikle tüm ülkeler “eğitim sistemlerinde” kendi uluslarının başarıları yerine tüm insanlığın evrensel değerlerini ele almaları gerektiğini savunmaktadır. Onun düşüncelerine göre, 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde vatanseverlik değerinin verilmesi Hitler ve Mussolini gibi kişiliklerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Fromm, modern toplumda insanların özyapısında bulunan değerlerin ortadan kaldırıldığını dile getirmektedir. O, sağlıklı bir toplum kurmanın insanların

özyapılarında bulunan bu değerlerin tekrar geri kazandırılması ile mümkün olacağını dile getirmektedir. Sağlıklı bir toplum için bireylerin kendi kişisel ve toplum yaşamının farkına varmaları gerekmektedir. Sosyal bilgiler bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesini sağlama amacı ile hedeflediği etkin vatandaş, Fromm'un sağlıklı toplum hedefi ile aynıdır. Yani Fromm'un sosyal bilgiler 7. sınıf için verilen değerlerden vatanseverlik hariç, diğer değerler ve onlar gibi değerlerin bireylere kazandırılması ile oluşacak olan sağlıklı toplumdaki bireyin, sosyal bilgilerin hedefi olan etkin vatandaş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan verilecek olan beceriler;

Sosyal bilgilerin hedeflediği etkin vatandaşta bulunması gereken beceriler de önem arz etmektedir. Yukarıda sosyal bilgilerin hedeflediği etkin vatandaş ile Fromm'un hedeflediği insan modelinin benzer olduğu ortaya çıkmıştı. Sosyal bilgilerin etkin vatandaşta olması gerektiği beceriler ile Fromm'un hedeflediği bireyin nasıl becerilere sahip olmasına bakmakta yarar olacağı düşüncesiyle beceriler ele alınmıştır.

Teknoloji çağı ile iletişim noktasında çağ atlayan dünyada, sosyal bilgiler geliştirilmiş yeni iletişim becerilerinin, hem bireyin hem de toplumun yaşamına zenginlik ve saygınlık getirdiği görüşündedir. Fromm, birey ve toplum yaşamına getirdiği zenginlik ve saygınlıktan ziyade insanı, insani özellikleri açısından saygıdan ve zenginlikten mahrum bıraktığını savunur. Ona göre gelişen iletişim araçları insanlar arasındaki iletişimi bitirmiştir. Modern toplumda insanlar birbiriyle iletişime geçmek için aralarına teknolojinin getirdiği iletişim araçlarını koyarak, insanla iletişim yerine cansızla iletişime geçmişlerdir. İnsanların, cansızları canlılara tercih etmesi sonucunda canlının değeri azalmaktadır Ona göre modern toplumda robotlaştırılan insan, geliştirilen teknoloji ile bir makine gibi kullanılmaktadır.

Sosyal bilgiler teknolojinin getirdiği iletişim araçlarının insan hayatına maddi noktada getirdiği yarara odaklanırken, Fromm ise geliştirilmiş bu iletişim araçlarının bu maddi yararından ziyade, onların insan iletişimine getirdiği olumsuzluklara değinmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de okutulan sosyal bilgiler dersi, iletişimi, Fromm'un eleştirisini yaptığı modern toplumdaki gibi ele almaktadır. Sosyal bilgiler

iletişim teknolojilerinin insan hayatına kattığı yarara(maddiyata) odaklanmışken, Fromm, onların insana getirdiği insani(manevi) olumsuzluklara odaklanmıştır.

İnsanın yaptığı buluşların amacı insana hizmettir. Burada ele alınan teknolojinin getirdiği iletişim araçlarının amacı da sosyal bilgilerde verilen tabirle hem bireyin hem de toplumun yaşamına zenginlik getirmektir. Teknoloji bunu yaparken Fromm'un haklı bir şekilde savunduğu şekliyle zarar vermiş bulunmaktadır. Bu noktada sorulacak soru; teknolojinin getirdiği ve götürdüklerinden hangisi daha önemlidir, hangisinde daha karlıyız? Getirdiği yarar insanın dışında bulunan, yani insanın özyapısına katkı sağlamadan insan yaşamına kolaylık sağlamaktır. Verdiği zarar ise, insanın özünde bulunan bölüşmek ve paylaşmak gibi özellikleri ortadan kaldırmaktır. Yani insanın özünden bir şeyleri eksiltmektedir. İnsanı, insan yapan onun özündeki özellikler olduğuna göre, teknoloji insanı insan yapan özellikleri ortadan kaldırıyor, bin batman(kat) kadar yarar sağlasa da önemi yok. Çünkü onun sağlayacağı yararı anlayacak insan yok olmaktadır.

Yararları ve zararları göz önünde tutularak olaya bakıldığında, Fromm'un düşüncelerinin daha doğru olduğu ortaya çıkmaktadır. Ele alındığı noktadan bakıldığında, teknolojinin getirdiği iletişim araçlarının yararları zararlarından çok olduğu anlaşılmaktadır.

Fromm'a göre, modern toplumda insanın karar vermesi elinden alınmıştır. İnsanın nasıl hareket edeceği önceden belirlenmiştir. Birey sergileyeceği davranışın zamanı gelince önceden onu nasıl yapacağı seçeneği seçerek kendisinin karar verdiğini zannetmektedir. Modern toplumda insan yapay bir kişilik kazanmıştır. Bu yapay kişilik ile verdiği kararların kendisinin kararları olduğunu sanmaktadır. Bütün toplum aynı durumda olduğundan dolayı kimse kimsenin yapay kişiliği ile verdiği kararları sorgulamamaktadır. Modern toplum tamamen yapay kişilikler üzerine inşa edilmiştir. Fromm, sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi için sağlıklı karar veren bireylerin olması gerektiğini vurgular. O, karar verme noktasında gelinen bu durumun çocuklukta başladığını vurgular. Yani insanın eğitim dönemlerinde bu yapay karar verme şekillenmektedir. Bu noktadan bakıldığında bireylere sağlıklı karar vermeyi üstlenen sosyal bilgilerin, karar vermede tam kırılma noktası olan bu

dönemde, öğrencilere sağlıklı bir karar vermeyi kazandırması gerekmektedir. Bu sağlandığı takdirde ancak sağlıklı bir toplumun oluşmasına imkân doğacaktır.

Fromm modernitenin kalıp düşünceleri eğitim yoluyla öğrencilere aktardığını ve bu bilgilerin artmasıyla öğrencilerin bilgi açısından zengin bir duruma geldiğini söyler. Ama bu bilgiler, onun eleştirel düşünme becerisini engelleyerek doğru ile yanlış birbirinden ayırt etmesini engellediğini savunur. Eğitimde amacın öğrenciye bilgi kazandırmadan çok, eleştirel düşünme becerisi kazandırılarak sağlıklı bir kişiliğin oluşmasına yardımcı olmanın gerektiğini vurgular. 2005 programıyla birlikte, sosyal bilgiler de öğrenciye fazla bilgi verme yerine öğrencinin, bilgiyi kullanmasına daha çok önem vermektedir. Bu iki düşüncede aynı şeyi ifade etmektedir.

Fromm, 2005 programında, programın olmazsa olmazı, en önemli becerilerinden gösterilen, eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerinin kazandırılmasını eğitimin amacı olarak görmektedir. 2005 programında bu becerilerin ilk sırada verilmesi, Fromm'un görüşlerine göre çok olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Fromm kendi döneminde eğitim kurumlarını bu becerileri kazandırmadıklarından dolayı eleştirmektedir. Eğitim kurumları bu becerileri kazandırma yerine, bireylere, ekonomik noktada yararlı olacak özellikleri kazandırma vazifesini yüklediğini vurgulamaktadır. Durum böyle olunca da eğitime, toplum çarkının dönmesinde ne ölçüde işe yarayacağı açısından bakmaya başladığımızı dile getirir. Sağlıklı bir toplumun kurulması için bu bakış açısının değişmesi gerektiğini söyler. Sağlıklı bir toplum için bireye, eleştirel düşünme becerisinin kazandırılması ve eğitimin, bireyleri insanca özellikleri açısından eğitmesi gerektiğini dile getirir. Bilginin, tek başına verilmesini yetersiz gören Fromm, bilginin beceri ile ilişkilendirilip verilmesi gerektiğinin savunur.

Tüm yapılan bu değerlendirmelerde görüldüğü gibi, genelde 2005 sosyal bilgiler programı, özelde ise 7. sınıf sosyal bilgiler dersi programının, Erich Fromm'un görüşlerine göre değerlendirilmesinin sonucunda desteklenen ve desteklenmeyen noktalar ortaya çıkmıştır.

2005 programı ile 1998 programı Fromm'un görüşlerine göre karşılaştırıldığında 2005 programının, Fromm'un görüşleri açısından daha olumlu olduğu ortaya çıkmıştır. 2005 programını Fromm'un görüşlerine yakınlaştıran nedenler ise, programın sosyal bilim disiplinleri ile ilişkilendirilmesinin artması, bilgiye dayalı eğitimin yerini, bilgiyi uygun şekilde kullanmanın alması, bir ünitenin birden çok disiplin ile ilişkilendirilmesi, bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirmenin amacında olması vb. sayılabilir.

2005 programında modern toplumun getirdiği olumsuzluklardan bireyi koruma amacının olmadığı düşünüldüğünde, bu durum Fromm'un görüşleri açısından olumsuz bir durumdur. Fromm eğitimin amacının modern toplumun getirdiği olumsuzlukları ortadan kaldırmanın olduğu görüşü dikkate alındığında, 7. sınıf sosyal bilgilerin böyle bir amacının olmadığı görülmektedir. Yine onun teknoloji karşısında insanın güçsüzleştiğini ve bunun önüne geçilip insanı değerli kılma çabası göz önünde bulundurulduğunda, 7. sınıf sosyal bilgiler dersinin böyle bir çalışmasının olmadığı görülmektedir.

3.3. ÖNERİLER

Erich Fromm'un görüşleri doğrultusunda Türkiye'deki 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının öğelerinden, öğrenme alanları, doğrudan verilecek olan beceriler ve değerlerin değerlendirildiği bu çalışma sonucunda elde edilen bulgu ve yorumlara dayanarak aşağıdaki önerilerde bulunulabilir.

1. 1998 sosyal bilgiler dersi öğretim programı üç disiplin ile ilişkilendirilmişken 2005 programı ise dokuz sosyal bilim disiplini ile ilişkilendirilmiştir. Sosyal bilgilerin, sosyal bilim disiplinlerinden en iyi şekilde yararlanabilmesi için sosyal bilim disiplinleri ile olan bu ilişkisi çok iyi bir şekilde irdelenmelidir. Bundan dolayı programın ilişkilendirildiği sosyal bilim disiplinlerinin önde gelen düşünürlerine göre incelenmesi ilişkilendirilmenin daha iyi yapılmasına yararlı olacaktır.

2. Bu çalışma ile Türkiye'de ilk defa Erich Fromm'un görüşleri açısından eğitim özelde ise sosyal bilgiler dersi programı ele alınmıştır. Çalışmada 7. Sınıf

sosyal bilgiler programının ögelerinden; öğrenme alanları, doğrudan verilecek değerler ve beceriler kavramsal olarak incelenmiştir. Sosyal bilgiler ögelerinden her birinin Fromm'un görüşlerine göre detaylı olarak ele alınması yararlı olacaktır.

3. Sosyal bilgiler dersi öğretim programının ögelerinden öğrenme alanları, doğrudan verilecek olan değerler ve becerilerin kavramsal olarak incelendiği bu araştırmada, bu ögelerin ders kitaplarında nasıl işlendiği ele alınmamıştır. Fromm'un görüşlerine göre, sosyal bilgiler dersi öğretim programı ögelerinin ders kitaplarında işlenişinin nasıl olduğunu ortaya koyacak bir araştırmanın yapılması yararlı olacaktır.

4. Fromm, modern topluma getirdiği haklı eleştirilerle sosyal bilimlere yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Her gün daha da modernleşen Türkiye de, Fromm'un modernite eleştirisi merkeze alınarak sosyal bilgilerin modernitenin getirdiği olumsuzluklar açısından ele alınmasında yarar vardır.

5. Modern, küresel, endüstriyel, demokratik ve milli değerler sosyal bilgiler dersi kapsamında yeni nesillere kazandırılmaya çalışılmaktadır. Fromm ve diğer birçok düşünür tarafından bu değerlerin bir birine zıt olduğu savunulmaktadır. Sosyal bilgilerin, milli ve evrensel değerlerin beraber kazandırılmasında başarılı olup olmadığını ele alacak bir çalışma bu noktadaki önemli soruların cevaplmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (2011). *Nurettin Topçu ve Mümtaz Turhan'ın Eğitim Düşünceleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunya, N. (1998). *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi*. İstanbul: Düzgün Yayıncılık.
- Arıtan, A. (1981). "Erich Fromm'un Eserleri". *Sevgi Dünyası*. 147, 34-37.
- Ata, B. (2012). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı. Öztürk, C. (Ed.). *Sosyal Bilgiler Öğretimi Demokratik Vatandaşlık Eğitimi*. (ss.1-31). 3. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Ata, B. (2014). Sosyal Bilgiler Ünitesi Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler. Turan, R., Sünbül, A. M. Ve Akdağ, H. (Ed.). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar I*. (ss. 26-40). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Beken, D. C. (2010). *Türkiye'de Ulus Devletin İnşasında Üniversite Mezunlarının Vatanseverlik Olgusuna Katkıları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beldağ, A. (2012). *İlköğretim Yedinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersindeki Değerlerin Kazanılma Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Erzurum İli Örneği)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bilgiç, E. (2009). *John Locke'un Görüşleri Işığında Gerçekleştirilebilir Eğitim Anlayışı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bora, Y. (2007). *Nurettin Topçu ve Erol Güngör'ün Eğitim Anlayışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bordanacı, Z. (2006). *Russell’da Toplumsal Açıdan Eğitim Sorunu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bottomore, T. (1989). *Frankfurt Okulu*. (Çev. Ahmet Çiğdem). İstanbul: Ara Yayınları.
- Çelik, L. (1996). *Piaget’in Zihinsel Gelişim Kuramına Göre İlköğretim Matematik Dersi Programının Değerlendirilmesi*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çepni, Salih (2009), *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, 4. Baskı, Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Demir, S. (2010). *Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Giden 36-60 Aylık Çocukların Bilişsel Gelişim Özellikleri Açısından Karşılaştırılması (Kütahya İli Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Doğanay, A. (2008). “ Çağdaş Sosyal Bilgiler Anlayışı Işığında Yeni Sosyal Bilgiler Programının Değerlendirilmesi”. *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C. 17, S. 2, (77- 96).
- Doğanay, A. (2012). Değerler Eğitimi. Öztürk, C. (Ed.). *Sosyal Bilgiler Öğretimi Demokratik Vatandaşlık Eğitimi*. (ss. 226-256). 3. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Duran, H. (2008). “Öğretmen ve Öğrenci Rollerinin Yeni Eğitim Teknolojileri Karşısındaki Konumu”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 176.
- Duran, H. (2011). Sosyal Bilgilerde Sosyolojinin Yeri ve Önemi. Turan, R., Ulusoy, K. (Ed.). *Sosyal Bilgilerin Temelleri*. (ss. 174-191). 2. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Durdu, Z. (2002). *Frankfurt Okulu ve Türk Sosyolojisinde Eleştiri (1940-1950)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erden, M. (t.y.). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Fromm, E. (1994). *Kendini Savunan İnsan*, (Çev. Necla Arat). 4. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (1995a). *Umut Devrimi*. (Çev. Şemsa Yeğın). 2. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (1995b). *Sevme Sanatı*. (Çev. Yurdanur Salman), 10. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (1996). *Barışın Tekniği ve Stratejisi*. (Kaan H. Ökten, Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (1997). *Psikanaliz ve Zen Budizm*. (Çev. İlhan Güngören). 5. Baskı İstanbul: Yol Yayınları.
- Fromm, E. (2001). *İtaatsizlik Üzerine*. (Çev. Ayşe Sayın). 1. Baskı. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Fromm, E. (2002). *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*. (Çev. Necla Arat). 10. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (2003). *Sahip Olmak ya da Olmak*. (Çev. Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2004a). *Çağdaş Toplumların Geleceği*. (Çev. Aydın Arıtan Ve Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2004b). *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırlılıkları* (Çev. Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2004c). *Psikanaliz ve Din*. (Çev. Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2006). *Sağlıklı Toplum*. (Çev. Yurdanur Salman Ve Zeynep Tanrısever). 4. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.

- Fromm, E. (2008). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı* (Çev. Yurdanur Salman Ve Nalan İçten). 7. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (2011a). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*. (Çev. Şükrü Canpolat) 3. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (2011b). *Özgürlükten Kaçış*. (Çev. Şemsa Yeğın) 6. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (2011c). *Özgürlük Korkusu*. (Çev. Selma Koçak). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Fromm, E. (2012). *Psikanalizin Bunalımı*. (Çev. K. Ercincan Kına). 3. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu. (2005). *Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Bir Rapor*. (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları.
- Güner, M. (2012). *Erich Fromm'un Ahlak Anlayışı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karacoşkun, M. D. (2012). *Erich Fromm ve Din Tanrısız Bir Dindarın Hümanistik Din Anlayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kılcan, B. (2013). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerlere İlişkin Öğrenci Algılarının İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kılıçoğlu, G. (2009). Sosyal Bilgiler Tanımı, Dünyada ve Ülkemizde Gelişimi ve Önemi. Safran, M. (Ed.). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. (ss.4-16). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kıroğlu, K. (2006). *İlköğretim Programları*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2013). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- MEB, (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Öztürk, C., Dilek, D. (2004). Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programları. Öztürk, C., Dilek, D. (Ed.). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* (ss. 53-96). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Öztürk, C., Otluoğlu, R. (2011). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller*. 4. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Öztürk, C. (2012). Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinlerarası Bir Bakış. Öztürk, C. (Ed.). *Sosyal Bilgiler Öğretimi Demokratik Vatandaşlık Eğitimi*. (ss. 1-31). 3. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Polat, M. P., Kaya, N., Koyuncu, M. ve Özcan, A. (2007). *Sosyal Bilgiler 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Safran, M. (2011). Sosyal Bilgiler Öğretimine Bakış. Tay, B., Öcal, A. (Ed.). *Özel Öğretim Yöntemleri İle Sosyal Bilgiler Öğretimi*. (ss. 2-16). 2. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Şimşek, U., Küçük, B., Topkaya, Y. (2012). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri. *Electronic Turkish Studies*. 7(4). 2809-2823.
- Tay, B. (2011). Sosyal Bilgiler Öğretiminin Dünü Bugünü ve Yarını. Turan, R., Ulusoy, K. (Ed.). *Sosyal Bilgilerin Temelleri*. (ss. 2-16). 2. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Touraine, A. (2000) *Modernliğin Eleştirisi*. (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yamanlar, E. (2001). *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi Tesisleri.
- Zuhayli, V. (1994). *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*. İstanbul: Risale Basın.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Yakup SUBAŞI

Doğum Yeri ve Tarihi : ÇERMİK / 09.03.1989

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı

Y. Lisans Öğrenimi : Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İletişim

E-Posta Adresi : ysubasi21@gmail.com

Tarih : 24.06.2014